

ARVIOINTI OSANA KUNTOUTTAVAN
TYÖTOIMINNAN VOIMAANTUMISPROSESSIA

– Voidaanko ihmisen voimaantumista havainnollistaa ja arvioida?

Kaija Rautakorpi
STOS700 Pro gradu – tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Kokkolan yliopistokeskus Chydenius
Sosiaalityö
kevät 2010

TIIVISTELMÄ

Jyväskylän yliopisto, Kokkolan yliopistokeskus Chydenius
Sosiaalityö

Rautakorpi Kaija: Arviointi osana kuntouttavan työtoiminnan voimaantumisprosessia
– Voidaanko ihmisen voimaantumista havainnollistaa ja arvioida?

Pro gradu – tutkielma, 103 sivua, 6 liitettä

Ohjaajat: Anu-Riina Svenlin ja Aila-Leena Matthies
kevät 2010

Tutkimuksen tavoitteena oli muodostaa näkemystä ihmisen motivoitumiseen ja voimaantumiseen vaikuttavista tekijöistä ja tuoda esille systemaattisen tilanearvioinnin merkitystä tavoitteellisessa sosiaalityössä. Tutkimuksessa olen kehittänyt laadullista mittaria käytännön työvälineeksi, joka auttaa asiakasta ja sosiaalityöntekijää hahmottamaan asiakkaan tilannetta ja arvioimaan siinä tapahtuvia muutoksia voimaantumisen näkökulmasta.

Vuonna 2001 voimaan tullut kuntouttavan työtoiminnan laki sisältää kaksi palvelua, aktivointisuunnitelman laatimisen ja kuntouttavan työtoiminnan. Tutkimuksessa tarkastelen kuntouttavaa työtoimintaa yksilöllisenä voimaantumisprosessina, jonka tavoitteena on saada aikaan muutosta asiakkaan elämäntilanteessa. Sekä aktivointisuunnitelmassa että kuntouttavassa työtoiminnassa on tärkeää huomioida asiakkaan kontekstin, mekanismien ja interventioiden keskinäinen yhteys.

Motivoitumiseen ja voimaantumiseen liittyvissä teorioissa korostetaan toimintaympäristön, vuorovaikutuksen, vapaaehtoisuuden, osallisuuden sekä ennen kaikkea ihmisen omien tavoitteiden ja päämäärien merkitystä. Motivoitumista voidaan tukea huomioimalla ihmisen omia näkemyksiä ja antamalla valinnan mahdollisuuksia. Sosiaalityössä tulee auttaa asiakasta asettamaan itselleen realistiset, kontekstiaan vastaavat tavoitteet ja luoda suotuisia olosuhteita tavoitteiden saavuttamiseksi. Motivaation ja voimaantumisen kannalta ihmisen on tärkeää saada konkreetista palautetta etenemisestään tavoitteidensa mukaisesti.

Tutkimuksessa kehitetty voimaantumista havainnollistava mittari koostuu kahdesta erilaisesta osiosta. Sanallisessa osassa asiakas kuvaa tavoitteitaan sekä arvioi niiden toteutumista laadullisesti. Voimaantumista havainnollistavassa osassa hän arvioi omaa tilannettaan valitsemalla mittarin asteikolta sitä parhaiten vastaavan vaihtoehdon. Mittaria testanneiden viiden työntekijän ja kuuden asiakkaan palautteen perusteella mittari toimi käyttökelpoisena ja helppona työvälineenä. Arviointimenetelmän koettiin auttavan asiakkaan kokonaistilanteen hahmottamisessa sekä tapahtuneiden muutosten havaitsemisessa. Saatujen tulosten perusteella realistista arviointia voidaan soveltaa tapauskohtaisesti myös laadullisessa arvioinnissa. Se auttaa muodostamaan käsitystä asiakkaan kontekstista, siinä vaikuttavista mekanismeista ja tarvittavista interventioista sekä arvioimaan ja havainnollistamaan tapahtuneita muutoksia.

Avainsanat: voimaantuminen, empowerment, motivaatio, kuntouttava työtoiminta, realistinen tapauskohtainen arviointi, käytäntötutkimus

TIIVISTELMÄ

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO.....	5
2 TUTKIMUKSEN TAVOITE JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ.....	8
2.1. Tutkimuksen tausta.....	8
2.2. Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset.....	9
3 TUTKIMUKSEN METODOLOGIA.....	11
3.1. Sosiaalityön käytäntötutkimus.....	13
3.2. Realismi ja tapauskohtainen arviointi.....	15
3.3. Realistisen arvioinnin keskeiset käsitteet.....	16
4 AIEMMAT TUTKIMUKSET JA NIIDEN MERKITYS.....	18
4.1. Asiakkaan osallisuus, elämänhallinta ja voimaantuminen.....	18
4.2. Aktivointisuunnitelma ja arvioinnin välineet.....	22
4.3. Aiempien tutkimusten merkitys tutkimuksen lähtökohtana.....	26
5 TYÖTTÖMYYS JA AKTIVOIVA SOSIAALIPOLITIikka.....	27
5.1. Työ ja työttömyys, elämänhallinta ja syrjäytyminen.....	27
5.2. Eurooppalaisen aktivointipolitiikan piirteitä.....	30
5.3. Laki kuntouttavasta työtoiminnasta.....	34
5.3.1. Aktivointisuunnitelman merkitys.....	35
5.3.2. Kuntouttava työtoiminta.....	37
5.4. Aktivoinnin suhde elämänhallintaan.....	38
6 KUNTOUTTAVA JA TAVOITTEELLINEN SOSIAALITYÖ.....	40
6.1. Kuntouttavan sosiaalityön määrittelyä.....	40
6.2. Kuntoutus sosiaalisen toimintakykyisyyden tukena.....	42
6.3. Tilanearviointi tavoitteellisen sosiaalityön lähtökohtana.....	43
7 MOTIVAATIO- JA VOIMAANTUMITEORIAT.....	46
7.1. Motivaatio käsitteenä.....	46
7.2. Voimaantumisteoria ja sen yhteys motivaatioon.....	50
7.3. Motivaatio, voimaantuminen ja kuntouttava työtoiminta.....	55

8 EMPOWERMENT JA SOSIAALITYÖ	56
8.1. Empowerment käsitteenä	56
8.2. Empowermentin yhteys sosiaalityöhön.....	58
8.3. Yhteenvedoa teoreettisesta tarkastelusta.....	60
9 REALISTISEN AJATTELUN SOVELTAMINEN MITTARISSA	62
9.1. Mittarin lähtökohdat	62
9.2. Mittarin rakenne ja kehittämisprosessi.....	63
9.3. Kontekstitekijät ja voimaantumisen osa-alueet mittarissa	66
9.4. Kontekstien, interventioiden ja mekanismien suhde	69
10 MITTARIN TESTAAMINEN JA TOIMIVUUS.....	74
10.1. Tapauskohtainen evaluaatio tutkimusmenetelmänä	74
10.2. Mittarin testaamisen vaiheet	75
10.3. Mittari tilannearvion välineenä.....	78
10.3.1. Vastaajien keskeisimmät kontekstitekijät.....	78
10.3.2. Vastaajien tilanteiden tapauskohtainen tarkastelu.....	82
10.4. Palautteet ja johtopäätökset mittarin toimivuudesta.....	85
10.5. Tutkimuseettistä pohdintaa	88
11 YHTEENVETO JA POHDINTA	91
LÄHTEET	96
LIITTEET	104
liite 1: saatekirje.....	104
liite 2: taustatiedot.....	105
liite 3: sanallinen kuvaus tavoitteista ja tapahtuneista muutoksista.....	106
liite 4: tilanteen arviointi ja voimaantumisen havainnollistaminen	108
liite 5: palautelomakkeet.....	115
liite 6: esimerkki, muutoksia havainnollistava käyrä ja keskiarvo	117

1 JOHDANTO

Tutkimus liittyy sosiaalityössä ajankohtaisen aktivoivaan ja kuntouttavaan työotteeseen, jonka tavoitteena on saada aikaan muutosta asiakkaan tilanteessa. Sosiaalityötä luonnehditaan usein muutostyönä, jolloin aktivoituminen on sen keskeinen sisältö (Kotiranta 2008, 54). Kuntouttava työtoiminta edustaa tutkimuksessa sekä aktivoivaa sosiaalipolitiikkaa että empowerment -ajatteluun taustoittuvaa kuntouttavan sosiaalityön interventiota. Tutkimuksessani tarkastelenkin empowermentia nimenomaan voimaantumisenä. Vuonna 2001 voimaan tullessa kuntouttavan työtoiminnan laissa (189/2001) on piirteitä muun muassa tanskalaisesta aktivointipolitiikasta. Kuntouttavan työtoiminnan lain lähtökohdat liittyvät ennen kaikkea huoleen työttömänä olevien syrjäytymisestä. Lakiin sisältyvän kuntouttavan työtoiminnan vaikuttavuutta kuitenkin arvioidaan usein lähinnä yhteiskunnallisesta näkökulmasta painottaen aktiivista sosiaalipolitiikkaa, työllisyyttä ja taloudellisuutta. Sosiaalityön näkökulmasta vaikuttavuutta tulisi arvioida myös elämänhallinnan ja voimaantumisen näkökulmasta.

Elsa Keskitalo (2008, 204) toteaa kuntouttavan työtoiminnan lain tehostaneen yhteistyötä sosiaali- ja työvoimapalvelujen välillä. Etenkin aktivointiin liittyvässä yhteistyössä sosiaalityöntekijältä edellytetään kykyä arvioida kokonaisvaltaisesti asiakkaan työllistymisedellytyksiä ja selviytymiseen liittyviä ongelmia. Sosiaalityön erityisenä haasteena ovat kansalaiset, jotka eivät kykene vastaamaan aktivoivan sosiaalipolitiikan vaatimuksiin.

Sosiaalityöltä odotetaan työn tavoitteellisuutta, vaikuttavuutta ja sen arviointia. Ilmari Rostilan (2001) mukaan tavoitteellisessa sosiaalityössä sosiaalityöntekijän ja asiakkaan yhteistyö rakentuu prosessina, jonka vaiheisiin kuuluvat asiakkaan tilanteen arviointi, sopiminen työskentelyn tavoitteesta ja toimintasuunnitelmasta, suunnitelman toteuttaminen yhdessä asiakkaan ja verkoston kanssa sekä työskentelyn arviointi ja päättäminen (Rostila 2001, 8). Kuntouttavan työtoiminnan prosessissa asiakkaan tilanteen, toiminnan vaikutusten ja suunnitelman arviointi ovatkin sosiaalityöntekijän keskeisiä tehtäviä. Anne Kuvajan ja kumppaneiden (2007, 27) mukaan asiakkaan kanssa tehty tilannearvio on sosiaalityössä yksi arvioinnin työväline, jota toistamalla ja käytettyjä interventioita sekä asiakkaan

elämäntilanteessa tapahtuneita muutoksia dokumentoimalla saadaan tietoa, jota voidaan hyödyntää muun muassa tapauskohtaisessa arviointitutkimuksessa. Tilanearviointi toimii siis yhtenä merkittävänä työvälineenä tavoitteellisessa sosiaalityössä.

Pohtiessani tutkimukselleni soveltuvaa teoreettista taustaa ja metodologisia ratkaisuja, tutustuin aiheeseen liittyviin aiempiin tutkimuksiin, teorioihin ja arviointitutkimuksen menetelmiin. Tuija Kotirannan (2008) väitöskirja ”Aktivoinnin paradoksit” tuo monipuolisesti esiin aktivointiin liittyviä näkökulmia. Sen kautta tutustuin Juha Siitosen (1999) väitöskirjatutkimukseen voimaantumisteoriasta, jonka keskeisenä ajatuksena on voimaantumisen ymmärtäminen henkilökohtaisena ja sosiaalisena prosessina. Voimaantumiseen vaikuttavia tekijöitä tutkittaessa on merkittävää ihmisten omien kokemusten kartoittaminen. (Siitonen 1999, 15–16.) Kyseisen teorian myötä kiinnostuin yhä enemmän ihmisen motivoitumiseen ja voimaantumiseen vaikuttavista tekijöistä, koska ne liittyvät tutkimukseni lähtökohtiin.

Realistinen tapauskohtainen arviointi tarjosi mahdollisuuden teorialähtöisyyteen, teorian ja kokemusperäisen tiedon yhdistämiseen sekä käytännön työssä tapahtuvaan tutkimukseen, jossa painottuu arvioinnin tapauskohtaisuus. Korostan vielä, ettei tutkimukseni ole kuntouttavan työtoiminnan vaikuttavuuden arviointia, eikä varsinaista realistista arviointitutkimusta. Realistisen arvioinnin periaatteet ja keskeiset käsitteet konteksti, interventio ja mekanismit, joita muun muassa Pertti Korteniemi (2005, 20–21) on määritellyt, tulevat kuitenkin tutkimuksessa esille monissa yhteyksissä. Korteniemen (2005, 20) mukaan syyn ja seurausten välisten suhteiden ymmärtäminen edellyttää niiden perustana olevien mekanismien tunnistamista. Tätä tietoa sosiaalityössä tarvitaan arvioitaessa asiakkaan tilanteessa tarvittavia interventioita.

Tutkimuksessa olen teoreettisen tarkastelun kautta muodostanut käsitystä ihmisen motivoitumiseen ja voimaantumiseen vaikuttavista tekijöistä. Empiirisen tutkimuksen avulla olen etsinyt vastausta kysymykseen, voisiko systemaattinen työväline auttaa asiakkaan tilanteen arvioinnissa ja voimaantumisen havainnollistamisessa. Oleellinen osa tutkimustani on ollut kehittää mittari, jonka avulla voidaan avata motivaatioon ja voimaantumiseen

vaikuttavia tekijöitä sekä auttaa asiakasta ja sosiaalityöntekijää hahmottamaan asiakkaan tilannetta, arvioimaan tapahtuvia muutoksia ja niihin vaikuttaneita tekijöitä. Realistisen ajattelun periaatteet tulevat tutkimuksessani esille nimenomaan kehittämässäni mittarissa, jonka kautta nostan esille kontekstitekijöitä, joihin tulisi kiinnittää huomiota asiakkaan tilannetta arvioitaessa.

Arviointityövälineen eli mittarin avulla on tarkoitus saada esille asiakkaan näkemys omasta tilanteestaan. Näin olleen mittari liittyy sekä asiakkaan tilanteen arviointiin että voimaantumisen systemaattiseen ja tapauskohtaiseen arviointiin. Mittari koostuu sekä avoimista kysymyksistä että valmiita vaihtoehtoja sisältävistä kysymyksistä, joiden avulla asiakas arvioi omaa tilannettaan. Mittarin kehittäminen ja testaaminen on tapahtunut kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden, heidän sosiaalityöntekijöidensä ja ohjaajiensa yhteistyönä. Heidän palautteillaan on ollut keskeisin merkitys arvioidessani mittarin toimivuutta käytännössä. Kuntouttavan työtoiminnan lisäksi mittaria voidaan soveltaa työvälineenä myös muiden sosiaalityön interventioiden yhteydessä.

Tutkimus etenee seuraavasti. Luvuissa kaksi ja kolme esittelen tarkemmin tutkimuskysymykset ja metodologian. Luvussa neljä nostan esiin tutkimuksen lähtökohtana olevia aiempia tutkimuksia, joiden johtopäätöksiä olen hyödyntänyt myös mittarin kehittämisessä. Viidennessä luvussa tarkastelen sosiaalityön, työttömyyden, elämänhallinnan ja aktivoinnin keskinäistä yhteyttä sekä eurooppalaisen, erityisesti tanskalaisen aktivointipolitiikan piirteitä ja kuntouttavan työtoiminnan lain keskeistä sisältöä. Luvussa kuusi tarkastelen kuntouttavan sosiaalityön määritelmiä, kuntoutus –ajattelun yhteyttä sosiaalityöhön ja tilannearvioinnin merkitystä sosiaalityössä. Seitsemännessä luvussa nostan esille teoreettisia näkökulmia motivoitumiseen ja voimaantumiseen. Luvussa kahdeksan avaatan empowerment –käsitettä ja sen yhteyttä sosiaalityöhön. Yhdeksännessä luvussa kuvaan realistisen ajattelun soveltamista mittarin kehittämisessä ja sen käyttöön ottamista. Luvussa kymmenen analysoin mittarin testaamisesta saatuja palautteita ja sen toimivuutta käytännön työvälineenä sekä pohdin tutkimukseen liittyviä eettisiä näkökulmia.

2 TUTKIMUKSEN TAVOITE JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tutkimukseni lähtökohtana ja innoittajana on ollut työni kuntouttavan työtoiminnan ohjaajana. Kyseisessä työssä olen todennut asiakkaiden kontekstissa näyttäytyvän monenlaista problematiikkaa. Asiakkailta on useimmiten vaikeuksia elämänhallinnan eri osa-alueilla, motivoitumisessa elämäntilanteensa muutokseen ja sitoutumisessa yhdessä tehtyihin suunnitelmiin. Sitoutumattomuus ilmenee runsaina poissaoloina, jotka usein johtavat kuntouttavan työtoiminnan keskeytymiseen. Monet asiakkaat kuitenkin toivovat muutosta elämäänsä ja mielekästä tekemistä työttömyyden tilalle. Työntekijän näkökulmasta onkin herännyt kysymys, miten asiakkaan motivoitumista muutokseen ja samalla myös hänen voimaantumistaan voisi tukea. Nämä kysymykset ovat saaneet minut pohtimaan sosiaalityöhön liittyvää aktivointia asiakkaan elämänhallinnan, kuntoutumisen ja vaikuttavuuden näkökulmasta.

2.1. Tutkimuksen tausta

Tutkimuksen taustalla on ajatus, että systemaattinen asiakkaan tilanteen arviointi ja kokonaisvaltainen suunnitelma voisivat lisätä myös kuntouttavan työtoiminnan vaikuttavuutta. Colin Robson (1998, 170) toteaa arvioinnin olevan palvelujen kehittämisen ja toiminnan vaikuttavuuden kannalta tärkeää. Vaikka sosiaalityössä on todettu olevan tarvetta suunnitelmalliselle työlle ja työn arvioinnille, koetaan niiden toteuttaminen usein työläänä tehtävänä. Asiakkaan tilanteessa tapahtuneiden muutosten arviointiin ei yleensä käytetä mitään systemaattista menetelmää ja arvioinnin suorittaminen vaihtelee paljon myös tilanne- ja työntekijäkohtaisesti. Satu Korhosen, Ilse Julkusen, Pekka Karjalaisen, Anu Muurin ja Riitta Seppälä-Järvisen (2007, 32–34) tutkimuksessa on kartoitettu sosiaalialan tiedontuotannon tulevaisuutta erityisesti hyvien käytäntöjen ja sosiaalipalvelujen arvioinnin kehityssuuntien kautta. Tutkimukseen osallistuneiden asiantuntijoiden mukaan sosiaalialan arvioinnin kehittämiseksi on tarvetta. Sen merkityksenä on tuoda esiin toiminnan tuloksia ja toimia työntekijän peilauspintana omaan työhönsä. Kyseisen tutkimuksen perusteella arviointia tulisikin pitää arjen työkaluna, jonka kautta saadaan palautetta ja tietoa työn

kehittämistarpeista ja tuloksista. Sen avulla saadaan tietoa myös asiakkaan kokemuksista ja tarpeista ja hänen kanssaan tehtävästä yhteistyöstä. Arvioinnin tehtävänä on osoittaa mikä vaikuttaa ja millä mekanismilla.

Satu Korhosen ja kumppaneiden (2007) tutkimuksen mukaan käytännön työntekijöiden arviointiosaamisen kehittyminen edellyttää arvioinnin tulemista osaksi työkuultuuria. Arviointiprosessin peruslähtökohtana on myönteinen suhtautuminen. Arvioinnin välineet tulee rakentaa niin helppokäyttöisiksi ja yksinkertaisiksi, että niitä voidaan hyödyntää vaivatta jokapäiväisessä työssä. Kvalitatiivisten mittareiden kehittämistä pidetään toivottavana, koska niiden kautta voidaan saada tietoa ihmisten elämäntilanteiden muutoksesta. Yhtenä tarpeena on reaaliaikaista väliaikatietoa hyödyntävän prosessiarvioinnin kehittäminen. (Korhonen ym. 2007, 34–36.)

Tutkimuksen toivon herättävän ajatuksia siitä, kuinka sosiaalityössä voitaisiin kiinnittää enemmän huomiota asiakkaan tilanteen arviointiin ja suunnitelmien kokonaisvaltaisuuteen työn vaikuttavuuden lähtökohtana. Tutkimuksen lähtökohtana on ajatus, että sosiaalityössä tarvitaan tietoa ihmisen voimaantumiseen ja motivoitumiseen vaikuttavista tekijöistä ja työvälineitä tapahtuneiden muutosten konkreettiseen havainnollistamiseen ja arviointiin. Vaikka tutkimukseni tapahtuu kuntouttavan työtoiminnan viitekehyksessä, liittyy se asiakkaan voimaantumiseen tähtäävien tavoitteiden kautta aikuisten parissa tehtävään sosiaalityöhön myös laajemmassa merkityksessä.

2.2. Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset

Tutkimuksen tavoitteena on teoreettisen tarkastelun kautta saada vastausta siihen, miten sosiaalityössä voitaisiin asiakkaan motivoitumista ja voimaantumista tukea huomioiden hänen yksilöllinen elämäntilanteensa. Tutkimuksen empiirisen osan tavoitteena on kehittää mittari, jota voidaan käyttää työvälineenä asiakkaan tilannetta arvioitaessa ja hänen kontekstissaan vaikuttavien tekijöiden ja tapahtuvien muutosten havaitsemisessa. Tutkimuksessa analysoidaan kyseisen mittarin eli arviointimenetelmän toimivuutta työvälineenä tapauskohtaisessa ja toistuvassa tilannearviossa.

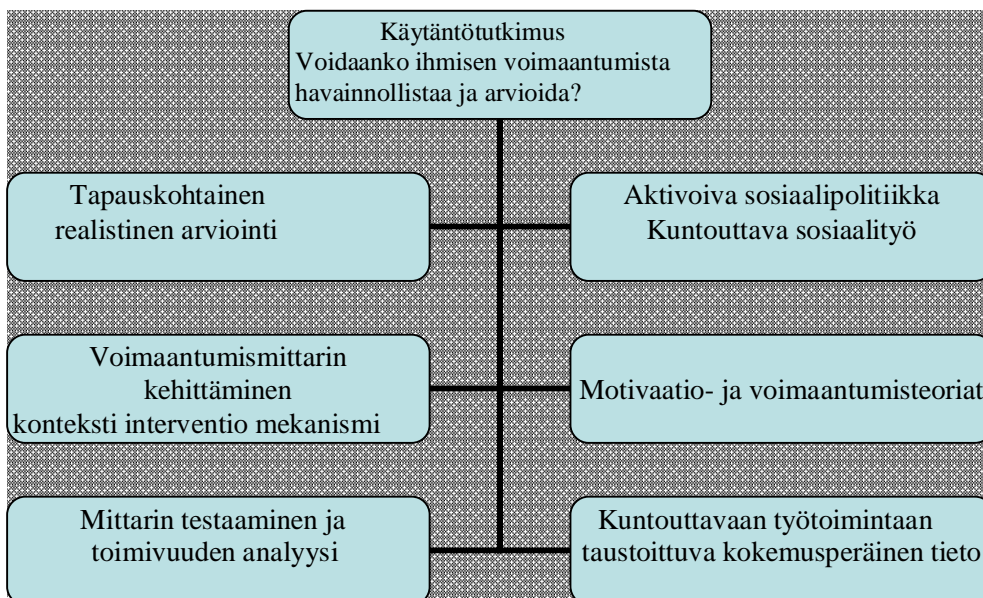
Tutkimuskysymykset:

1. Mihin seikkoihin sosiaalityössä tulisi kiinnittää huomiota asiakkaan tilanteen arvioinnissa tavoiteltaessa muutosta asiakkaan elämäntilanteessa?
2. Miten sosiaalityössä voitaisiin tukea asiakkaan motivoitumista muutokseen ja hänen voimaantumistaan?
3. Miten realistiseen ajatteluun perustuvaa tapauskohtaista arviointia voidaan soveltaa käytännöntyössä havainnollistamaan yksittäisen asiakkaan tilannetta ja siinä tapahtuneita muutoksia eli intervention vaikuttavuutta?
4. Miten realistiseen arviointiin perustuva mittari voi auttaa havainnollistamaan asiakkaan tilanteessa tapahtuneita muutoksia ja voimaantumista?

Tutkimuksessa kehitettävän mittarin tarkoituksena on toimia työvälineenä, joka auttaa sekä asiakasta itseään että työntekijää kiinnittämään huomioita asiakkaan kontekstiin ja tarvittaviin interventioihin. Kyseessä on nimenomaan yksittäisen asiakkaan kuntouttavan työtoiminnan prosessin tapauskohtainen tarkastelu, voimaantumisen havainnollistaminen ja arviointi. Tavoitteena on, että mittari auttaa sekä työntekijää että asiakasta itseään huomaamaan asiakkaan tilanteessa tapahtuneita muutoksia, jolloin se toimii konkreettisenä työvälineenä systemaattisessa arvioinnissa. Mittarin testaamiseen osallistuvilta asiakkailta ja työntekijöiltä saatavia palautteita analysoimalla etsin vastausta mittarin merkityksestä ja käyttökelpoisuudesta käytännön työvälineenä muutosta tavoittelevassa sosiaalityössä.

3 TUTKIMUKSEN METODOLOGIA

Tutkimukseni lähestymistapana on käytäntötutkimus, jossa sovellan realistisen tapauskohtaisen vaikuttavuuden arvioinnin periaatteita, jotka ilmenevät nimenomaan tutkimuksessa kehittävässä mittarissa. Käytäntötutkimuksen ja realismiin perustuvan tapauskohtaisen arvioinnin yhdistäminen näkyvät tutkimuksessa teorialähtöisyytenä, teorian tiedon ja kokemusperäisen tiedon yhdistämisenä sekä käytännön työssä tapahtuvana kehittämis- ja tutkimustehtävänä. Kyseessä on siis pikemminkin kehittämis- kuin arviointitutkimus. Teoreettinen viitekehys rakentuu motivaatioon ja voimaantumiseen sekä realistiseen tapauskohtaiseen vaikuttavuuden arviointiin, aktiiviseen sosiaalipolitiikkaan ja kuntouttavaan sosiaalityöhön liittyvistä teorioista. Tutkimusasetelmaa havainnollistan alla olevassa kuviossa (kuvio 1). Sekä kuntouttavan työtoiminnan asiakkaat että kuntouttavan työtoiminnan prosessiin liittyvät työntekijät ovat tutkimuksen suorittamisessa keskeisessä asemassa.

KUVIO 1. Tutkimusasetelma

Tutkimusasetelma ja ajatus mittarin kehittamisestä syntyivät monien vaiheiden ja eri lähteisiin tutustumisen seurauksena. Tutkimuksen näkökulman muodostumisessa ovat olleet erityisen merkittäviä Ilse Julkusen, Tuija Lindqvistin ja Sakari Kainulaisen (2005) julkaisussa kuvattujen arviointihankkeiden kokemukset ja esimerkit realistisen arvioinnin soveltamisesta. Pertti Korteniemen (2005, 17–32 ja 122–134) artikkeleissa avataan realistiseen ajatteluun liittyviä keskeisiä käsitteitä ja realismin soveltamista yksilökohtaisen palveluohjausprojektin arviointitutkimuksessa. Stina Högnabba ja Petri Peitola (2005, 107–121) ovat tutkineet tapauskohtaisen realistisen arvioinnin soveltamista sosiaalipalvelutoimiston peruspalvelutyössä moniongelmaisen asiakaskunnan kanssa. Kyseiset esimerkit ovat auttaneet sisäistämään realistisen arvioinnin peruskäsitteitä. Mikko Mäntysaaren ja Ilmari Rostilan (Rostila & Mäntysaari, 1997; Mäntysaari, 2006) tutkimuksilla ja esimerkeillä realistisesta tapauskohtaisesta arvioinnista on ollut tärkeä merkitys, paitsi tutkimusasetelmani rakentumisessa, myös voimaantumismittarin kehittämisessä.

Jari Metsämuurosen (2006) mukaan ihmistieteellisen tutkimuksen kohteena on ihminen hyvin laajassa merkityksessä. Olennaista on huomioida tutkimuskohteena olevien ihmisten asenteet, päämäärät, motiivit sekä niiden vaikutus tutkimustuloksiin. Tutkimuksessa tulee huomioida myös eri tieteenalojen keskinäinen yhteys. (Metsämuuronen 2006, 24–25.) Tutkimukseni teoreettisessa viitekehyksessä yhdistyy sekä sosiaalityöhön että muihin tieteenaloihin kuuluvia teorioita. Sosiaalityön teoriat ja aiemmat tutkimukset liittyvät lähinnä sosiaalityön, kuntoutuksen, aktivoinnin ja elämänhallinnan keskinäiseen yhteyteen. Motivaatio- ja voimaantumisteoriat kuuluvat perinteisesti psykologian tutkimusalueeseen. Siitosen (1999) voimaantumisteoria perustuu kasvatustieteisiin lukeutuvaan väitöskirjatutkimukseen. Voimaantumiseen ja motivaatioon liittyvässä teoreettisessa viitekehyksessä ja realistiseen arviointiin perustuvassa vaikuttavuuden arvioinnissa on monia yhteneväisiä näkökulmia. Niissä korostuvat muun muassa asiakaslähtöisyyden, kontekstin ja toimintaympäristöjen merkitys toiminnan vaikuttavuudessa.

3.1. Sosiaalityön käytäntötutkimus

Sosiaalityön käytäntötutkimus edustaa uudenlaista, innovatiivisuutta ja rajojen ylittämistä tukevaa tapaa tiedon muodostukseen. Mirja Satkan, Synnove Karvinen-Niinikosken, Marianne Nylundin ja Susanna Hoikkalan (2005) mukaan sosiaalityön käytäntötutkimuksesta voidaan puhua silloin, kun tutkimuksen ongelmanasettelu ja aihe liittyvät sosiaalialan käytäntöihin. Vaikka käytäntötutkimusta pidetään varsin uutena käsitteenä, sen juuret ulottuvat jo 1900-luvun taitteeseen. Sosiaalityön pioneerien Jane Addamsin ja Mary Richmondin 1900-luvun alun kirjoituksista lähtien ammatilliselle sosiaalityölle on asetettu tavoitteeksi käytännöistä lähtevä tiedonmuodostus. Käytäntötutkimus on saavuttamassa sosiaalialan tiedonmuodostuksessa pysyvän ja tarpeellisen aseman. Käytäntötutkimus on ensisijaisesti soveltavaa tutkimusta, joka pyrkii palvelemaan eri intressitahoja, joita voivat olla muun muassa palvelujen käyttäjät, sosiaalityöntekijät tai muut ammattilaiset. (Satka ym. 2005, 9-11.)

Satkan ym. (2005) toimittamassa teoksessa kuvataan esimerkkien avulla käytäntötutkimuksen soveltamista sosiaalityössä. Näistä yhtenä esimerkkinä on Hanna Tulensalon ja Tiina Muukkosen tutkimus, jossa he kehittäneet lapsikeskeistä tilanearviota ja työprosessia. (Satka ym. 2005, 304–321.) Kyseinen tilanearvion kehittäminen on alkanut Helsingin sosiaalivirastossa Kohtaavaa lastensuojelua -hankkeessa vuosina 2001–2005 ammattikäytäntöä tutkivana työotteena ja osana käytännön asiakastyötä. Mallin käyttöä ja toimivuutta on testattu välittömässä yhteydessä lastensuojelun arkityöhön. Mallin kehittämistä on myöhemmin jatkettu Helsingin, Espoon, Vantaan ja Kauniaisten seutukunnallisessa Kaupunkisosiaalityön osaamisen ja moniammatillisten työmuotojen kehittämishankkeessa vuosina 2003–2005, jonka aikana mallia on juurrutettu pääkaupunkiseudun lastensuojelun sosiaalityön työkäytännöksi.

Käytäntötutkimuksen piirteisiin kuuluu toimijoiden ja tutkijoiden hiljaisen tiedon mukanaan tuoma rajoja ylittävä ja innovatiivinen tiedonmuodostus sekä pyrkimys jaettuun tai yhteiseen tiedontuottamiseen tutkimuksessa mukana olevien kanssa (Satka ym. 2005, 11–12). Erja Sauraman ja Ilse Julkusen (2009) mukaan käytäntötutkimuksessa käytännöntyöntekijän rooli

tutkijana on keskeisessä asemassa. Brittiläisessä keskustelussa käytäntötutkimukselle on asetettu muun muassa seuraavia kriteereitä: 1) tutkimuksen ongelman asettelun tulee liittyä ja nousta sosiaalityön käytännöstä, 2) tutkimuksen avulla etsitään keinoja ja vastauksia käytäntöjen kehittämiseen ja muuttamiseen, 3) tutkimusprosessi on interaktiivinen ja siihen osallistuu useita tahoja, 4) työntekijän ja tutkijan roolit ovat limittäiset ja 5) tiedon tuottaminen sekä sen käyttöönotto tapahtuvat päällekkäisesti. (Saurama & Julkunen 2009, 294–295.)

Käytäntötutkimuksen yhtenä piirteenä on akateemisen tiedon ja käytännön kokemuksen kautta karttuneen asiantuntijatiedon keskinäinen dialogi. Sosiaalityön käytäntötutkimuksessa uudenlaisen suhteen rakentaminen tiedon, tietämisen ja käytäntöjen välille on vahvasti mukana. (Saurama & Julkunen, 2009, 302–303.) Luonteenomaista on, että tutkija kehittää ja testaa yhdessä pilottiryhmänsä kanssa ideoita ja kokoaa tästä tutkimusaineistoa (Saurama & Julkunen 2009, 305–306). Käytäntötutkimuksen yhtenä tehtävänä ymmärretään tuoda esille etenkin marginaaleihin joutuneiden ja heikosti omia etujaan puolustamaan kykenevien kansalaisten kokemusta (Satka ym. 2005, 12). Viimeksi mainitun tehtävän kautta käytäntötutkimuksen periaatteet liittyvät myös tutkimuksen teoreettisena viitekehyksenä olevaan empowerment – ajatteluun (vrt. Payne 2005, 295).

Käytäntötutkimus soveltuu mielestäni hyvin tutkimukseeni sekä sen lähtökohtien että toteutuksen kannalta. Oma tapani tehdä käytäntötutkimusta on kehittää käytännöntyöhön soveltuvaa mittaria, joka voisi toimia työvälineenä kuntouttavan työtoiminnan prosessissa. Mittarin kehittämisessä teen yhteistyötä kuntouttavan työtoiminnan asiakkaan ja muutaman työntekijän kanssa. Sen testaaminen tapahtuu käytännöntyössä osana kuntouttavan työtoiminnan prosessiin liittyviä asiakkaan ja sosiaalityöntekijän/ohjaajan tapaamisia. Johtopäätökset mittarin toimivuudesta perustuvat asiakkailta ja työntekijöiltä saatuun palautteeseen.

Tutkimuksen toteutuksen kannalta tutkijan ja työroolini yhdistelmä helpottaa sekä käytäntöön perustuvan tiedon muodostusta että tutkimuksen toteutusta. Mittarin kehittäminen tapahtuu teoreettisen tiedon ja kuntouttavaan työtoimintaan taustoittuvaan käytännön kokemuksen kautta muodostuneen tiedon yhdistämisenä. Tutkimukseni metodologisiin ratkaisuihin onkin

vaikuttanut oma suhteeni tutkimuskohteeseen. Arkityön kautta muodostunutta näkemystä laajentaakseni painotan tutkimuksessa nimenomaan teorialähtöisyyttä.

3.2. Realismi ja tapauskohtainen arviointi

Sosiaalityössä vaikuttavuudella tarkoitetaan sosiaalityön prosessien ja interventioiden aikaansaamaa muutosta. Muutoksia voi esiintyä esimerkiksi asiakkaan elämäntilanteessa, sosiaalisissa olosuhteissa tai hyvinvoinnissa. Vaikuttavuuden arvioinnilla selvitetään missä määrin tapahtuneet muutokset ovat sosiaalityön interventioiden tuottamia. Vaikuttavuuden arvioinnin kannalta on ratkaisevaa nimenomaan prosessien ja tulosten yhdistäminen. (Dahler-Larsen 2005, 8.) Esimerkiksi kuntoutuksen vaikuttavuuden arvioinnissa kysymyksenä on, tapahtuiko kuntoutujien tilanteessa merkittävä myönteinen muutos ja voidaanko luotettavasti todeta, että se oli kuntoutusintervention aiheuttamaa (Järvikoski 2008, 53).

Realistinen arviointi on arviointimenetelmä, joka on kehittynyt kriittisen realismin ja tieteellisen realismin pohjalta. Tutkimusmenetelmänä se on vielä varsin tuore. Realistisen suuntauksen tunnetuimpina edustajina mainitaan Ray Pawson ja Nick Tilley (1997) sekä Huddesfieldin yliopiston evaluaatioyksikön johtaja Mansoor A.F. Kazi. Suomessa realistista arviointia ovat ensimmäisenä kokeilleet Mikko Mäntysaari ja Ilmari Rostila. (Mäntysaari 1988, 1991; Rostila & Mäntysaari, 1997.) Mäntysaaren (2006, 140) mukaan realistisessa ajattelussa teorialähtöisyys on yksi keskeinen periaate. Realistinen arviointitutkimus etsii vastausta kysymykseen mikä vaikuttaa, kenelle ja missä olosuhteissa. Sen avulla selvitetään miten tietyt mekanismit vaikuttavat tuloksiin ja missä olosuhteissa. (Kazi 2002a, 2; 2002b, 5; Dahler-Larsen 2005, 7; Pawson & Tilley 1997; Mäntysaari, 2006, 155, 2006b, 10.) Realistinen evaluaatio on siis keino analysoida tietyssä kontekstissa vaikuttavia mekanismeja ja niiden yhdessä aikaansaamaa vaikutusta (Mäntysaari 2006, 155).

Suomessa realistisen arviointitutkimuksen varsinainen nousukausi näyttää tapahtuneen 2000-luvun alussa. Mikko Mäntysaari (2006b, 11) toteaa Mansoor A.F. Kazin olleen sosiaalityön tutkimuksessa tarmokas realismin puolestapuhuja. Jo aiemmin mainitsemaani Ilse Julkusen,

Tuija Lindqvistin ja Sakari Kainulaisen (2005) toimittamassa julkaisussa kuvataan Mansoor A.F. Kazin kanssa yhteistyössä käynnistyneitä arviointihankkeita hänen toimiessaan vuosina 2002–2004 Helsingissä ja Vantaalla realistisen evaluaation menetelmän kouluttajana yliopistoissa ja Stakesissa sekä konsulttina sosiaalialan arviointihankkeissa.

Tuija Lindqvistin (2005) mukaan tapauskohtaista evaluaatiota kohtaan on esitetty myös kritiikkiä. Sen on katsottu muun muassa häiritsevän asiakassuhteen syntymistä. Kazi on kuitenkin ollut tästä toista mieltä ja hänellä on runsaasti esimerkkejä tapauskohtaisen arvioinnin luontevasta soveltamisesta osana työskentelyprosessia ja asiakassuhteita. (Lindqvist 2005, 15.) Korteniemen (2005, 30) mukaan realistista tapauskohtaista arviointia voidaan hyödyntää sekä yksittäisen asiakkaan että asiakasryhmän tasolla ja käyttäen myös laadullisia menetelmiä. Menetelmän etu on, että arviointi voidaan toteuttaa osana sosiaalityön ammatillista käytäntöä. Tapauskohtaisella arvioinnilla voidaan luoda mahdollisuuksia myös näyttöön perustuvalle sosiaalityölle, tutkimuksen ja käytännön yhdistämiselle sekä sosiaalityön ja työmenetelmien jatkuvalla kehittämiselle.

3.3. Realistisen arvioinnin keskeiset käsitteet

Sosiaalityöhön sovelletun realistisen evaluaation keskeisiä käsitteitä ovat konteksti, interventiot, mekanismit ja tulostittari (Pawson & Tilley 1997, 85; Kazi 2002a, 3-4). Korteniemen (2005) mukaan *kontekstilla* tarkoitetaan muun muassa paikallisia olosuhteita, perhe- ja muihin ihmissuhteisiin liittyvää historiaa, muita asiakkaan historiaan liittyviä asioita ja asiakkaan ominaisuuksia. Kontekstitekijä voi olla myös ihmisen elämässä hitaasti muuttuva asia, kuten esimerkiksi oppimisvaikeudet. *Mekanismit* ovat syy- ja seuraussuhteiden perustana olevia kausaalisia lainalaisuuksia, jotka saavat aikaan muutoksen. *Interventiot* ovat toimenpiteitä tai menetelmiä, joita sosiaalityöntekijät käyttävät asiakastyössä sekä muita sosiaali- ja terveystalveluita, joita asiakkaat käyttävät palveluprosessin aikana. Interventio synnyttää asiakkaan tilanteessa muutosta tuottavia mekanismeja. Jossakin kontekstissa sosiaalityön menetelmät saattavat toimia hyvin ja toisessa huonosti. Konteksti voi joko edistää tai rajoittaa mekanismien toimintaa. Mekanismin vaikutus asiakkaaseen on siis riippuvainen sekä kontekstitekijöistä että mekanismien keskinäisestä suhteesta. (Korteniemi 2005, 20–21.)

Interventiossa asiakkaille siis tarjotaan uusia resursseja sekä ajattelun ja toiminnan mahdollisuuksia. Näiden oletetaan vahvistavan asiakkaan ongelmien ratkaisua edistäviä mekanismeja ja vastaavasti heikentävän niitä mekanismeja, jotka voivat vaikuttaa ongelmia pahentavasti. Interventiot vaikuttavat haluttujen lopputulosten saavuttamiseen mekanismien kautta. Pertti Töttö (2006, 54–56) kuvaa mekanismeja mahdollisuuksina, jotka toteutuessaan tuottavat tapahtumia, jotka voidaan suotuisissa olosuhteissa havaita. Korteniemen (2005) mukaan interventio muuttuu mekanismiksi, kun asiakas on hyväksynyt ja ottanut käyttöönsä resurssit, jotka interventio tarjoaa. Interventio voi esimerkiksi olla tukiverkoston rakentaminen asiakkaalle. Kyseessä on mekanismi, kun asiakas hyväksyy tukiverkoston ja alkaa käyttää sitä tukena. Sosiaalipalvelut ja interventiot nähdään mahdollistajina, mutta ainoastaan asiakas voi toteuttaa muutokset omassa elämässään. (Korteniemi 2005, 127.) Realismi perustuu ajatukseen kausaalisuuden todennäköisyydestä. Realistisen arviointitutkimuksen lähtökohtana on ajatus, että on parempi tietää jotakin toimivien mekanismien ja kontekstien yhdistelmästä, kuin ettei tiedä niistä mitään. (Korteniemi 2005, 25–27).

Realistisen tapauskohtaisen arvioinnin periaatteiden soveltaminen tulee tutkimuksessa esiin ennen kaikkea kehitettävässä mittarissa. Mittarissa olen hyödyntänyt myös aiempien kuntouttavaan sosiaalityöhön ja aktivointiin liittyvien tutkimusten johtopäätöksiä. Seuraavassa luvussa nostan kyseisistä tutkimuksista esille näkökulmia, jotka tukevat tutkimukseni lähtökohtia ja metodologisia ratkaisuja

4 AIEMMAT TUTKIMUKSET JA NIIDEN MERKITYS

Tässä luvussa tarkastelen aktivointiin, kuntouttavaan työtoimintaan, kuntouttavaan sosiaalityöhön ja empowerment – ajatteluun taustoittuvia aiempia tutkimuksia. Kaikissa näissä tutkimuksissa nousee esiin keskenään yhteneväisiä ja tutkimukseni kannalta keskeisiä teemoja ja johtopäätöksiä. Olen jaotellut tutkimukset kahteen ryhmään lähinnä tutkimustulosten painottumisen mukaan.

4.1. Asiakkaan osallisuus, elämänhallinta ja voimaantuminen

Tässä luvussa tarkastelen tutkimuksia, joissa tulee esiin aktivointipolitiikan ja kuntouttavan työtoiminnan merkitys asiakkaan elämänhallinnan ja voimaantumisen näkökulmasta.

Mika Ala-Kauhaluoma, Elsa Keskitalo, Tuija Lindqvist ja Antti Parpo (2004) toteuttivat vuosina 1999–2004 evaluaatiotutkimuksen ”*Työttömien aktivointi. Kuntouttava työtoiminta - lain sisältö ja vaikuttavuus*”, jota kutsutaan myös AKKU -tutkimukseksi. Siinä pyrittiin saamaan kokonaiskuvaa kyseisen lain toteuttamisesta ja toimenpiteiden vaikuttavuudesta sen voimaantulosta vuoden 2003 loppuun saakka. Tutkimukseen osallistuneet työntekijät ja asiakkaat ovat täyttäneet kyselylomakkeen heti aktivointisuunnitelman laatimisen jälkeen ja seurantakyselyn noin puolen vuoden kuluttua. Tutkimuksessa on arvioitu uudenlaista aktiivisen sosiaalipolitiikan reformia ja osoitettu kuntouttavan työtoiminnan lakiin sisältyvien toimenpiteiden vaikutuksia työttömien sosiaaliseen hyvinvointiin ja työmarkkina-asemaan. Tutkimuksen mukaan lain mukanaan tuoman aktivointisuunnitelman etuna voidaan pitää tulevaisuuden suunnittelua, jonka avulla osoitetaan vaihtoehtoisia ratkaisuja ja edistetään asiakkaan työllistymismahdollisuuksia. Vastaajat kokivat aktivointisuunnittelun aluksi motivoivan omatoimista työnhakua, joskaan se ei näkynyt työnhakuaktiivisuuden lisääntymisenä (Ala-Kauhaluoma ym. 2004, 146). Kuntouttavalta työtoiminnalta vastaajat toivoivat enemmän monipuolisuutta ja sen vastaavuutta osallistujan osaamiseen (mt., 142). Ala-Kauhaluoman ym. (2004, 156) tutkimuksen mukaan aktivointitoimenpiteisiin osallistuminen voi olla yksi keino estää työttömyyden pitkittymisestä aiheutuvaa työkyvyn alenemista. Tutkimuksensa johtopäätöksissä Ala-Kauhaluoma ym. (2004, 210–211) toteavat

kuntouttavan työtoiminnan lain terävöittäneen ja yhtenäistäneen aktivointikäytäntöjä. Se on lisännyt työttömien mahdollisuuksia päästä aktivoiviin toimenpiteisiin ja jossain määrin myös parantanut heidän taloudellista ja sosiaalista hyvinvointiaan. Kuntouttavaan työtoimintaan osallistuneiden todettiin pääsääntöisesti hyötynneen siitä. Sen todettiin toimivan elämänhallintaa lisäävänä ”arkikuntoutumisen” välineenä. Tutkimuksensa tulosten perusteella tutkijat pitävät tärkeänä turvata kuntouttavan työtoiminnan toimintaedellytyksiä sekä parantaa sosiaali- ja terveystalvelujen saatavuutta.

Tuija Kotiranta (2008) tarkastelee väitöskirjassaan aktivointia ja aktivoitumista sosiaalityön ydinprosesseina. Tutkimus on osaltaan jatkoa edellä mainitulle Ala-Kauhaluoman ym. (2004) AKKU – tutkimukselle. Kotiranta (2008, 168) pohtii tutkimuksessaan kysymystä, ”miksi työtön ihminen yhtäkkiä alkaakin jaksaa, alkaa pyrkiä muuttamaan elämänsä suuntaa ja miksi hän aktivoituu?” Kotiranta (2008) toteaa tutkimuksensa päätuloksena olevan, että aktivointilain ajatus kuntoutuksesta on yhtä aikaa oikea ja hyvä, mutta myös huono ja väärä. Aktivointipolitiikan todellisena tavoitteena on tahton pureutuminen, jonka tarkoituksena on saada ihmiset tahtomaan työn tekemistä, koska keskeinen poliittinen dokriini sanoo työn olevan parasta sosiaaliturvaa. Kuntoutuksen merkityksenä on lähinnä taistelu heikkoa tahdonvoimaa vastaan. (Kotiranta 2008, 168–169.) Aktivointi saattaa myös aidosti tukea ihmisen aktivoitumista, jolloin se antaa alkusysäyksen vaikkapa hakeutua koulutukseen, joka olisi jäänyt tekemättä ilman aktivoinnin tuottamaa itsetunnon kohoamista ja konkreettista tukea (Kotiranta 2008, 172).

Kotiranta (2008) tarkastelee tutkimuksessaan myös Siitosen (1999) voimaantumisteoriaa, joka korostaa voimaantumisen tapahtumista ihmisen oman toiminnan kautta. Voimaantuminen ei siis tapahdu ulkopuolelta tulevana voimaantumistempuna (Kotiranta 2008, 87). Ihmisen motivoitumiseen ja voimaantumiseen vaikuttavat tekijät liittyvätkin tutkimukseni keskeisimpiin kysymyksiin. Siitosen (1999) voimaantumisteoriaa tarkastelen lähemmin tutkimuksen luvussa seitsemän. Kotiranta (2008, 168–169) pohtii tutkimuksensa johtopäätöksissä kysymystä, mikä on sosiaalityön työorientaatiossa tärkeintä. Sosiaalityön ideana on huomioida yksilön tai tapauksen ainutkertaisuus. Sosiaalipalveluissa on yleensä tavoitteena ihmisten mahdollisimman tasavertainen kohtelu. Silloin, kun kyseessä on

tapauskohtaiseen harkintaan ja tilannearviointiin perustuva tapauskohtainen työote, tulee palvelun kuitenkin olla mahdollisimman yksilöllistä. Tällöin on tärkeää huomioida kunkin asiakkaan yksilöllinen tilanne, erilaiset elämän olosuhteet ja tarinat.

Olavi Kallion, Pentti Meklinin ja Jari Tammen (2008) tutkimuksessa on vuosina 2005–2006 kysytty otoskuntien edustajilta arviota kuntouttavan työtoiminnan vaikutuksesta asiakkaiden työkykyyn ja elämäntilanteeseen. Tutkimuksessa on kartoitettu myös aktivointisuunnitelmista ja työllistymistä parantavien palvelujen antamisesta kunnille aiheutuneita kuluja. Lisäksi on kysytty heidän näkemyksiään kuntouttavan työtoiminnan vaikutuksista asiakkaiden elämäntilanteeseen ja työllistymiseen (mt., 50).

Kallion ym. (2008) tutkimukseen vastanneista työntekijöistä (N=51) enemmistö katsoi kuntouttavalla työtoiminnalla olleen positiivisia vaikutuksia asiakkaiden elämäntilanteen hallintaan, valmiuksiin osallistua työvoimapolitiisiin toimenpiteisiin (48 vastausta) sekä työllistymiseen (38 vastausta). Tutkimukseen vastanneiden mukaan kuntouttavassa työtoiminnassa on havaittavissa kolme erilaista asiakasryhmää: 1) toimintakykyä ylläpitävää toimintaa tarvitsevat, joiden kohdalla korostuu elämänhallinnan tukeminen, heidän työttömyytensä taustalla vaikuttavat itsetunto-ongelmat, päihde- ja mielenterveysongelmat ja heikko terveydentila, 2) työkykyisyyttä tutkivaa työtoimintaa tarvitsevat ja 3) työelämään paluuta edistävää kuntoutusta ja tukea tarvitsevat. Vastauksissa tuli voimakkaasti esille kuntouttavaan työtoimintaan tulevien asiakkaiden erilaisuus sekä heidän omien motiivien ja tavoitteidensa merkitys. Parhaat tulokset todettiin saavutettavan räätälöimällä työtoimintaa vastaamaan mahdollisimman hyvin kunkin asiakkaan tarpeita ja tavoitteita, jolloin asiakas motivoituu ja kuntoutuu työtoimintajakson aikana tai sen jälkeen. Asiakkaiden tavoitteiden todettiin olevan hyvin erilaisia. Vastajien mukaan kuntouttava työtoiminta vaikuttaa parhaiten silloin, kun asiakkaan muut sosiaaliset ongelmat on riittävästi hoidettu. Asiakkaan tukemisessa muun muassa moniammatillista yhteistyötä pidettiin merkittävänä. (Kallio ym. 2008, 50–51.)

Leila Kankainen (2007, 3) on selvittänyt pro gradu – tutkimuksessaan työvoiman palvelukeskuksen asiakkaiden elämänhallinnassa ja elämäntilanteissa tapahtuneita muutoksia

sosiaalityön asiakasprosessin aikana ja etsinyt asiakasmuutosten ja sosiaalityön työmenetelmien yhteyttä. Tutkimus on realistinen tapauskohtainen arviointitutkimus, jossa aineisto kerättiin strukturoiduilla kyselylomakkeilla. Tutkimuksen teoreettisena viitekehyksenä ovat olleet etenkin kuntouttavan ja voimaannuttavan sosiaalityön lähestymistavat. (Kankainen 2007, 3.)

Tutkimuksensa tuloksissa Kankainen (2007, 87–88) toteaa, että sosiaalityöntekijä tarvitsee erityistä herkkyyttä tilanteessa, jossa hän tekee arviota asiakkaan elämäntilanteesta. Tutkimuksen tulokset antavat viitteitä myös siitä, että luottamuksellinen suhde sosiaalityöntekijöiden kanssa sekä suunnitelmallinen ja moniammatillinen työote toimivat muutosta aikaansaavina mekanismeina, jotka yhdessä lisäävät asiakkaiden itseluottamusta ja tunnetta elämänhallinnasta ja parantavat käsitystä omista mahdollisuuksista. Tämä motivoi asiakasta työskentelemään kohti parempaa elämäntilannetta. Sosiaalityön yksittäiset interventiot näyttäisivät muuttuvan asiakasmuutoksiin vaikuttaviksi mekanismeiksi prosessinomaisen, suunnitelmallisen ja pitkäkestoisen sosiaalityön avulla. Jatkotutkimusten kannalta mekanismien tarkempi erittely olisi tarpeen, koska mekanismit kertovat miksi sosiaalityön interventiot vaikuttavat. (Kankainen 2007, 90.)

Asiakkaan näkökulmaa korostaa selkeimmin Leena Luhtaselan (2009) tuore väitöskirjatutkimus. Luhtasela (2009) etsii tutkimuksessaan vastausta kysymykseen, miten osallisuus rakentuu kuntouttavassa työtoiminnassa asiakkaiden itsensä kokemana. Tutkimusaineistonsa hän on kerännyt kuntouttavassa työtoiminnassa olevien asiakkaiden teemahaastatteluilla. Luhtaselan (2009, 126–127) tutkimukseen osallistujat antoivat kuntouttavalle työtoiminnalle seuraavanlaisia merkityksiä: se rytmittää arkea, työ koetaan mielekkäänä, työyhteisö tukee osallistujaa, työ lisää osaamista, osallistumisesta saavat etuudet kohottavat hieman elintasoja ja työtoimintaan osallistuva kokee aktivoituvansa suhteessa omaan elämäänsä. Osattomuuden kokemukset puolestaan liittyivät tulevaisuutta koskevaan turvattomuuden tunteeseen ja epävarmuuteen.

Luhtaselan (2009, 127) tutkimuksen mukaan kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvat kokivat työntekijöiden käyttävän aktivointisuunnittelun yhteydessä ylivaltaa, joka perustuu

mahdollisuuteen käyttää sanktioita ohjattaessa asiakkaita toimenpiteisiin. Osallisuuden kannalta on tärkeää, että asiakkaan oma kokemustieto otetaan huomioon sekä aktivointisuunnitelmaa laadittaessa että kuntouttavaa työtoimintaa järjestävässä paikassa. Tällöin työskentelyn valtarakenne muuttuu ja osallistujan asema vahvistuu. Luhtasela (2009, 130) korostaa tutkimuksensa johtopäätöksissä, että asiakkaan osallistuminen palvelun suunnitteluun ilman todellista valtaa ei välttämättä lisää hänen osallisuutensa kokemuksiaan. Osallisuus toteutuu silloin, kun asiakkaalla on valtaa esimerkiksi valita työtehtävänsä sisältö. Valta näyttäisikin olevan tekijä, joka erottaa osallistumisen osallisuudesta. Osallisuuden rakentuminen perustuu hyvinvointia lisääviin tekijöihin, oikeudenmukaisuuden ja ihmisarvoisen kohtelun kokemuksiin, itsemääräämisoikeuteen ja vallan haltuun ottoon (Luhtasela 2009, 131).

Yhteenvedon näiden tutkimusten tuloksista voidaan päätellä, että kuntouttavan työtoiminnan lain myötä huomio on kiinnittynyt aiempaa enemmän suunnitelmallisen ja moniammatillisen työn merkitykseen ja asiakkaan kuulemiseen. Aktivointitoimenpiteiden kohteena olevilla asiakkailla on todettu olevan hyvin erilaiset lähtökohdat ja tavoitteet. Tämän vuoksi suunnitelmissa tulee ottaa huomioon asiakkaan yksilöllisyys. Aktivoinnissa tulee huomioida asiakkaan itsemääräämisoikeus, oma tahto ja aito osallisuus. Elämänhallinnan ja voimaantumisen tukemisessa tarvitaan monipuolisia ja toisiaan tukevia palvelukokonaisuuksia. Aktivointitoimenpiteiden, kuten esimerkiksi kuntouttavan työtoiminnan avulla voidaan parantaa ja ylläpitää työttömänä olevan toimintakykyisyyttä. Aktivointipolitiikan avulla on mahdollista tukea ihmisen aktivoitumista, elämänhallintaa ja voimaantumista. Se kuitenkin edellyttää kokonaisvaltaista, asiakkaan kanssa yhdessä tehtyä tilannearvioita ja suunnitelmallista työtä.

4.2. Aktivointisuunnitelma ja arvioinnin välineet

Jo edellä tarkastelluissa tutkimuksissa nousee esiin monia aktivointisuunnitelmiin liittyviä näkökulmia. Tässä luvussa tarkastelen tutkimuksia, joissa korostetaan tilanteen arvioinnin, aktivointisuunnitelmien ja palvelujen vaikuttavuuden arvioinnin merkitystä ja tuodaan esiin

tarvetta laadullisille mittareille, joiden avulla voitaisiin kuvata asiakkaan omaa kokemusta ja hänen elämäntilanteessaan tapahtuvia muutoksia.

Elsa Keskitalo (2008) tarkastelee tutkimuksessaan suomalaisen aktivointipolitiikan kehittymistä ja sisältöä 1990-luvun puolivälistä alkaen. Tutkimuksen empiirisenä kohteena on ollut vuonna 2001 voimaan tullut laki kuntouttavasta työtoiminnasta. Keskitalo (2008) tarkastelee aktivointia prosessina, johon liittyy yksilöllisen kokonaisvaltaisen aktivointisuunnitelman laatiminen. Tutkimukseen osallistuneet sosiaalityöntekijät kokivat aktivointisuunnitelman keskeisenä ja kokonaisvaltaisena työvälineenä yksilöllisten tarpeiden kartoittamisessa. Esimerkiksi silloin, kun terveydelliset ja sosiaalisten ongelmien vaikeuttavat työllistymistä, vastaajat pitivät tarpeellisenä sisällyttää aktivointisuunnitelmaan asiakkaan tilanteen parantamiseksi tarvittavia palveluja. (Keskitalo 2008, 127–131.)

Matti Tuusa (2005) arvioi väitöskirjatutkimuksessaan pitkäaikaistyöttömien aktiivisuuden ja työllistymisen tukemisen vaikutuksia sosiaalityön ammattikäytäntöihin kunnissa. Tutkimuksen teoreettinen tausta ankkuroituu sosiaalityön ja kuntoutuksen käsitteelliseen pohdintaan 2000-luvulla sekä empowerment – keskusteluun. Tuusan (2005) tutkimuksessa nousi esiin sosiaalityön tilannearvioiden merkitys. Vaikeissa asiakastilanteissa sosiaalityön tilannearviointi voi olla keino löytää asiakkaan motivoitumattomuuden taustalla vaikuttavia tekijöitä. Aktivointisuunnitelmaan liittyvässä tilannearvioinnissa sosiaalityöntekijän roolina on kantaa vastuuta asiakaslähtöisyydestä, kokonaisvaltaisuudesta ja asiakkaan arjen ymmärtämisestä. Hänen tulee myös huolehtia, että asiakkaan näkökulma otetaan todella huomioon suunnitelmia laadittaessa. Sosiaalityöntekijät korostivat, että heidän roolinaan on täydentää työhallinnon työllistymistä painottavaa näkökulmaa. He määrittivät sosiaalityöntekijän tehtäväksi kartoittaa työllistymistä estäviä ja haittaavia tekijöitä asiakkaan elämäntilanteesta ja suunnitella asiakkaan kanssa ratkaisuja esteiden raivaamiseksi. (Tuusa 2005, 82–83.)

Tuusan (2005, 59) tutkimukseen osallistuneet sosiaalityöntekijät kaipaivat tuloksellisuuden arviointiin selkeitä, yksinkertaisia, asiakkaan omaa kokemusta ja elämänhallinnan parantumista kuvaavia pienten askelten mittareita, joiden avulla voisi kuvata asiakkaan

edistymistä ja joita jokainen työntekijä pystyisi käyttämään. Yhteispalveluissa työskennelleet sosiaalityöntekijät kokivat toiminnan arvioinnin painottuvan liikaa työllisyyslukuihin. He arvioivat valtaosan asiakkaistaan kuuluvan sosiaalityön kohdejoukkoon, joilla oli päihde-, mielenterveys-, elämänhallinta- ja talousongelmia. Kyseisen kohderyhmän todettiin tarvitsevan ensisijaisesti sosiaalityön asiantuntemusta. Työhallinnon palveluja pidettiin tarpeellisina vasta pitkien prosessien jälkeen.

Eeva Liukon (2006) tutkimuksen tavoitteena on ollut pohtia mitä kuntouttava sosiaalityö voisi tarkoittaa kunnallisessa perussosiaalityössä. Tutkimuksen lähtökohtana on ollut vuonna 2001 voimaan tullut kuntouttavan työtoiminnan laki ja sen tarjoamat kaksi uutta palvelua, aktivointisuunnitelma ja kuntouttava työtoiminta. (Liukko 2006, 2-3.) Tutkimusaineisto koostuu 20 sosiaalitoimen asiakkaan asiakasasiakirjoista, yhdeksän asiakkaan haastattelusta sekä kahdesta työntekijöiden ryhmähaastattelusta. Tutkimuksessa tuli esiin asiakkaiden elämäntilanteiden moninaisuus (emt., 21). Liukon (2006, 56) mukaan aktivointisuunnitelmissa ilmeni työttömyyden taustalla vaikuttavina syinä muun muassa päihdeongelma, ammatillisen koulutuksen puute, taloudellisia vaikeuksia ja motivoitumista heikentäviä velkoja, terveydellisiä ongelmia sekä psyykkisiä vaikeuksia, jotka saattoivat ilmetä elämän kaoottisuutena.

Liukko (2006, 14–15) toteaa, että sosiaalityöltä odotetaan yhä täsmällisempiä tuloksia esimerkiksi työttömien kanssa työskenneltäessä. Vaikuttavuuden arviointi voisi tukea työmenetelmien kehittämistä enemmän asiakkaiden tarpeita vastaaviksi. Sen merkitys korostuu erityisesti puhuttaessa kuntouttavan sosiaalityön kehittämisestä, koska kuntoutus jo sanana sisältää asiakkaalle annettavan lupauksen tilanteen muuttumisesta parempaan. Liukon (2006, 43) mukaan asiakkaan omaa kokemusta kuvaavat laadulliset mittarit voisivat auttaa havaitsemaan esimerkiksi työprosessissa toimimattomia työtapoja, jolloin sosiaalityöntekijä voi pohtia asiakkaan kanssa uusia ratkaisuja. Arvioinnin tekeminen yhdessä asiakkaan kanssa tukee myös asiakasta tiedostamaan työskentelyn saavutukset.

Liukko (2006, 58) on erottanut ihmisen ja sosiaalisen välisessä suhteessa kolme sosiaalityön kohdealuetta, jotka vaikeuttavat ihmisen tarkoituksenmukaista toimintaa elämäntilanteensa

parantamiseksi: 1) vaikeudet tavoitteiden asettelussa ja realistisuudessa 2) toiminnan estyminen, vaikka toiminta vaikuttaisikin henkilöstä asianmukaiselta, esimerkiksi päihdeongelmainen ei hakeudu hoitoon, koska ei usko siitä olevan hyötyä, 3) toiminnan epäonnistuminen tai keskeytyminen, vaikka henkilöllä on realistinen tavoite, motivaatiota ja kykyjä, esimerkiksi opintojen keskeytyminen diagnosoimattomien oppimisvaikeuksien vuoksi. Onnistunut sosiaalityö kullakin näistä osa-alueista edellyttääkin asiakkaan palvelutarpeen havaitsemista ja mahdollisimman hyvää tulkintaa. Tutkimuksensa pohdintaluvussa Liukko (2006, 70) toteaa olevan perusteltua kehittää kuntouttavan sosiaalityön asiakastyöskentelyn arviointimenetelmiä. Työskentelyn vaikuttavuus tulisi saada näkyviin asiakkaalle ja työntekijälle sekä laajemmin myös sosiaalitoimen organisaatiolle ja sosiaalityön tutkimukselle. Sosiaalityön arviointimenetelmät ja dokumentointi ovat keinoja lisätä sekä sosiaalityön näkyvyyttä että sen läpinäkyvyyttä.

Johanna Alatalon ja Marja Paanasen (2007) pro gradu-tutkimuksessa on analysoitu aktivointipolitiikan mahdollisuuksia auttaa pitkäaikaistyöttömiä kohti työllistymistä tai muita ratkaisuja pois työttömyydestä. Tutkimuksensa perusteella Alatalo ja Paananen (2007, 92–95) toteavat työttömien joukossa olevan ryhmä ihmisiä, joiden työttömyys on erityisen pitkäkestoista, jolloin se johtaa ongelmien kasaantumiseen. Nykyiset aktivointi- ja auttamismenetelmät eivät ole heille riittäviä. Aktivointipolitiikkaa tulisi kehittää niin, että siinä huomioitaisiin paremmin työttömien yksilölliset tarpeet ja valmiudet ja sen tavoitteissa korostettaisiin näkyvämmiin elämänhallintaa ja osallisuutta. Erityisesti tulisi kiinnittää huomiota työllistymisen esteisiin ja pyrkiä vaikuttamaan siihen, että yhteiskunnassa olisi tilaa erilaisten ihmisten työpanokselle. Tuloksellisuuden arviointiin tulisi kehittää mittareita kuvaamaan yksilön osallisuuden lisääntymistä ja elämänlaadun paranemista.

Maarit Laitinen (2008) käsittelee lisensiaattitutkimuksessaan asiakkaan asemaa viranomaiskohtauksissa. Laitisen (2008, 113–114) mukaan asiakkailta oli aktivointisuunnitelman laatimisesta vaihtelevia, mutta voittopuolisesti kuitenkin myönteisiä ja valtauttavia kokemuksia. He pitivät hyvänä tilanteeseen liittyvää palautetta omasta etenemisestään ja suunnitelmien toteutumisesta. Aktivointisuunnitelman tekotilanteessa asiakkaan kuuleminen ei kuitenkaan vielä välttämättä tarkoita, että asiakas kokee tulevansa

ymmärretyksi. Laitinen (2008, 141) totesi asiakkaiden suhtautumisessa aktivointisuunnitelmaan olevan myös iällä merkitystä. Useimmat 25 vuotta täyttäneet kokivat aktivointisuunnitelman tulevaisuutta viitoittavana ja kokoavana suunnitelmana.

4.3. Aiempien tutkimusten merkitys tutkimuksen lähtökohtana

Tutkimukseni lähtökohtiin ja tutkimuskysymyksiin viitaten, edellä tarkasteluissa tutkimuksissa korostui kokonaisvaltaisen tilannearvioinnin ja aktivointisuunnitelmien merkitys (mm. Ala-Kauhaluoma ym. 2004, 146; Tuusa 2005, 82–83; Keskitalo 2008, 127–131; Laitinen 2008, 113–114; Kankainen 2007, 87–88), tapauskohtaisuuden ja yksilöllisyyden huomioiminen (mm. Kotiranta 2008, 168–169; Kallio ym. 2008, 50–51), tarve kehittää arviointimenetelmiä ja etenkin laadullisia mittareita, joiden avulla asiakas saa palautetta edistymisestään (Tuusa 2005, 82–83; Liukko 2006, 43, 70; Alatalo ja Paananen 2007, 93) sekä asiakkaan osallisuutta ja asiakaslähtöisyyttä korostavan työotteen tarve (Alatalo ja Paananen 2007, 92; Luhtasela 2009, 130–131). Tutkimuksissa korostui myös kuntouttavan työtoiminnan elämänhallintaa ja voimaantumista tukeva merkitys (mm. Ala-Kauhaluoma 2004, 210–211; Kallio ym., 2008, 50–51; Kotiranta 2008, 87; Kankainen 2007, 87–88; Luhtasela 2009, 126–127).

Kuntouttava työtoiminta on vielä jokseenkin tuore sosiaalityön interventio. Sen vaikuttavuudesta on tehty sängen vähän laadullisia tutkimuksia, varsinkaan sellaisia, jotka perustuisivat asiakkaan omaan arvioon elämäntilanteestaan. Aiempien tutkimusten perusteella myös sosiaalityöntekijät kaipaavat nimenomaan asiakkaan elämänhallintaa ja elämänlaatua kuvaavia mittareita. Tämä tukee tutkimukseni lähtökohtana olevaa ajatusta kehittää laadullinen arviointimenetelmä, jonka käyttäminen perustuu sekä asiakkaan osallisuuteen että hänen omaan näkemykseensä ja jonka avulla voidaan kuvata asiakkaan tilanteessa tapahtuneita muutoksia. Aiemmat tutkimukset korostavat yksilöllisyyttä ja tapauskohtaisuutta, jonka vuoksi ne tukevat myös näkemystäni tapauskohtaisen arvioinnin tarpeesta.

5 TYÖTTÖMYYS JA AKTIVOIVA SOSIAALIPOLITIikka

Aktiivisen sosiaali- ja työvoimapolitiikan kontekstissa aktivoinnilla tarkoitetaan sekä kannustamista että sanktioista muodostuvaa toimenpidekokonaisuutta, jolla edesautetaan työttömänä olevan työllistymistä. Sen tavoitteena on ihmisen toimintamahdollisuuksien ja toimintaedellytysten parantaminen ja tavoitteellisen toiminnan käynnistyminen. (Tuusa 2005, 16; Ala-Kauhaluoma ym. 2004, 26–29.) Aktiivisessa sosiaalipolitiikassa korostetaan sekä julkista että yksilön vastuuta. Työttömien aktivointiin liittyvä laki kuntouttavasta työtoiminnasta on tuonut velvoitteita sekä kuntien sosiaalitoimelle ja työvoimaviranomaisille että sen kohderyhmään kuuluville kansalaisille.

Tässä luvussa tarkastelen työttömyyden vaikutuksia, jotka tulevat esille myös kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden kontekstissa. Luvussa nostan esiin joitakin eurooppalaisen, erityisesti tanskalaisen, aktivointipolitiikan piirteitä, tarkastelen kuntouttavan työtoiminnan lain periaatteita ja lakiin sisältyvää kahta palvelua, aktivointisuunnitelman laatimista ja kuntouttavaa työtoimintaa. Luvun lopuksi teen yhteenvetoa aktivoinnin suhteesta elämänhallintaan ja kuntouttavaan työtoimintaan.

5.1. Työ ja työttömyys, elämänhallinta ja syrjäytyminen

Vaikka työllä ja työetiikalla on Suomessa tärkeä arvo, ei työtä kuitenkaan tulisi tarkastella pelkästään yhteiskunnallisena velvollisuutena ja välttämättömän toimeentulon välineenä. Rajja Julkusen (2008, 127) mukaan työ on myös yksilön oikeus, itsensä toteuttamisen väline ja täyden kansalaisuuden mekanismi. Työ antaa yksilön elämälle sosiaalista merkitystä, jolloin työttömyyden nähdään johtavan syrjäytymiseen ja yhteiskunnallisen osallisuuden puutteeseen. Syrjäytymiseen liittyy käsite elämänhallinta, jota Kirsi Juhila (2006, 61) kuvaa tavoitteena, johon pyritään integroimalla syrjäytyneiksi luonnehdittuja ihmisiä ja ryhmiä yhteiskuntaan. Työllistyminen toimii tällöin sekä välineenä elämänhallinnan saavuttamiseen että indikaattorina sen parantumisesta. Elämänhallinnasta voidaan puhua silloin, kun ihmisen

elämisen kannalta välttämättömät asiat ovat järjestyksessä ja hän kokee elämänsä olevan omassa otteessaan.

Työttömyys, ja erityisesti sen pitkittyminen on yleisin sekä yksilöille että perheille ongelmia ja niiden kasaantumista aiheuttava yhteiskunnallinen tekijä. Yhteiskunnan tasolla työttömyyden seuraukset kasvattavat myös sosiaaliturvan menoja. Taloudellinen lama ja työttömyyden jyrkkä nousu 1990-luvun alussa ovat nostaneet köyhyyden ja syrjäytymisen teemat yhteiskunnallisen keskustelun ja yhteiskuntapolitiikan tärkeäksi alueeksi. Työttömyyteen liittyvässä työkeskeisessä ajattelussa huomio usein kiinnittyy nimenomaan taloudelliseen toimeentuloon. Suomessa on kuitenkin suhteellisen kattava sosiaaliturva, jonka vuoksi lyhytaikainen työttömyys ei yleensä ole vielä taloudellinen katastrofi. Työttömyyden pitkittyminen ja työstä syrjäytyminen voivat sen sijaan johtaa vakaviin taloudellisiin ja sosiaalisiin ongelmiin. (Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 2001/13, 1.)

Kyösti Raunio (2004) mukaan sosiaalityön näkökulmasta on tarpeen sekä yhteiskunnallisella että yksilötasolla kohdistaa huomiota työstä syrjäytymisen aiheuttamiin ongelmiin yksittäisen ihmisen selviytymiselle. Yhteiskunta keskeinen näkemys korostaa yhteiskuntaan integroitumista nimenomaan työn kautta. Esimerkiksi ranskalaisessa perinteessä työtä pidetään tehokkaana keinona sosiaalisen yhteenkuuluvuuden luomisessa. Yksilötasolla syrjäytymisen yhteydessä puhutaan moniongelmaisuudesta, kuulumisesta riskiryhmään ja huono-osaisuuden kasaantumisesta. Puutteet elämänhallinnassa johtavat erilaisiin ongelmiin, joiden seurauksena työttömänä olevan kontekstiin saattaa muodostua tekijöitä, jotka vaikuttavat siihen, ettei hän koe kannustavana ottaa vastaan työtä. (Raunio 2004, 220–222.) Tällainen tekijä on esimerkiksi ulosottoon johtanut velkaantuminen, josta seuraava ahdinko, henkiset paineet ja kannustimien häviäminen lisäävät syrjäytymisen riskiä (Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 2001/13, 84).

Työttömyyteen liittyy taloudellisten ongelmien lisäksi usein myös terveydellisten ja sosiaalisten ongelmien kasautuminen. Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski (1998, 38) ovat todenneet pitkäaikaistyöttömien selviytymiseen liittyvässä tutkimuksessaan työttömien olevan työssä käyvää väestöä sairaampia sekä fyysisesti että psyykkisesti. Työttömänä olevilla masentuneisuus, hermostuneisuus, päättämättömyys ja tunne siitä, että kaikki käy yli voimien,

ovat yleisempiä kuin työssä käyvillä. Vaikka tutkimus osoittaa yhteyden sairastavuuden ja pitkäaikaistyöttömyyden välillä, ei syy-seuraus-suhdetta voida kuitenkaan pitää suoraviivaisena. Työttömien joukossa saattaa olla myös ihmisiä, joilla on työttömyyden ohella muitakin terveyttä heikentäviä ominaisuuksia, kuten työttömyyttä edeltävä kuluttava työ, alhainen koulutus, ikä tai elämäntavat. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 40–42.) Pelkästään tilastollisten lukujen perusteella ei siis voida tehdä suoraviivaisia johtopäätöksiä työttömyyden vaikutuksesta sairastavuuteen.

Sosiaalisen syrjäytymisen tunnetta mittaavia indikaattoreita ovat itsetunnon puute, turvallisuutta rakentavien sosiaalisten suhteiden vähäisyys ja epäluottamus (vrt. Kajanoja 2003, 40). Työttömyyteen voi liittyä ihmissuhteiden vähenemistä ja jopa eristäytymistä, jotka syventävät syrjäytymisen tunnetta. Kortteisen ja Tuomikosken (1998) mukaan työttömän selviytyminen työ- ja toimintakykyisenä perustuu ratkaisevalla tavalla yhteisölliseen ja yhteiskunnalliseen sosiaaliseen kannatteluun. Näistä jommankumman pettäessä pysyvästi ilmenee se ihmisen elämäntilanteessa pahoinvointina ja työkykyä alentavana sairasteluna. Tällöin mekanismina toimivat toistuvat nöyryyden ja häpeän kokemukset johtavat luottamuksen puutteeseen toisia ihmisiä kohtaan, jolloin seurauksena on sosiaalinen syrjäytyminen. Työttömänä voi selvitä pitkäänkin, jos yhteisyysuhteet ja talous ovat kunnossa. Selviytyminen ei kuitenkaan välttämättä edellytä palkkatyötä. Sosiaalisen integraation lähteenä voi työpaikan sijasta toimia myös ihmisen elämään merkitystä antava jokin muu yhteisö. Mielekkäänä tekemisenä puolestaan voidaan pitää lähes kaikkea yksilön itsensä mielekkääksi kokemaa toimintaa. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 168–169.)

Kuntouttavan työtoiminnan asiakkaat kuuluvat joukkoon, joiden työllistyminen on vaikeaa. Työelämän vaatimusten koventuminen vaikeuttaa entisestään heikoimmassa asemassa olevien työllistymismahdollisuuksia. Kotiranta (2008) toteaa tietoyhteiskuntaan siirtymisen osaltaan merkinneen työvoiman seulontaa ja luokittelua niihin, joilla on tietoyhteiskunnan vaatimia ominaisuuksia ja toisaalta niihin, joilta nämä ominaisuudet puuttuvat. Puhutaan niin sanotuista vaikeasti työllistettävistä, jotka eivät täytä yhteiskunnan laatuvaatimuksia. Heidän joukossaan on myös ihmisiä, jotka eivät ole sairaudestaan huolimatta päässeet eläkkeelle. Rakennetyöttömyyteen, työvoiman seulontaan ja työttömänä selviytymiseen liittykin monia

ristiriitaisia näkökulmia. (Kotiranta, 2008, 15–16.) Vappu Karjalaisen (2004, 17) mukaan eurooppalaisessa syrjäytymiskeskustelussa on herätelty kysymystä siitä, tulisiko voimakkaasti korostuneen työllistymisväylän ohella kehitellä mahdollisuuksia muihin yksilön kannalta mielekkäisiin ratkaisuihin. Voitaisiinko vaikeassa työllisyystilanteessa joillekin kansalaisille tarjota esimerkiksi sosiaalisen kuntoutuksen kautta vaihtoehtoisia elämänurarakkaisuja? Muun muassa tanskalaisessa aktivointipolitiikassa on kiinnitetty huomioita myös vaikeasti työllistyvien osallistumismahdollisuuksien lisäämiseen.

5.2. Eurooppalaisen aktivointipolitiikan piirteitä

Tässä luvussa tarkastelen eurooppalaisen ja ennen kaikkea tanskalaisen aktivointiin liittyvän sosiaali- ja työvoimapolitiikan periaatteita. Tanskalaisen mallin olen valinnut tarkasteluni kohteeksi, koska sitä on pidetty harvinaisen onnistuneena (Bredgaard ym, 2003, 55). Myös suomalaisessa aktivointipolitiikassa, jota tutkimukseni taustalla oleva kuntouttava työtoiminta edustaa, on monia tanskalaisen aktivointipolitiikan piirteitä.

Aktivointipolitiikan tavoitteiden ja keinojen on todettu olevan eri maissa hämmästyttävän samanlaisia. Kehittyneissä hyvinvointivaltioissa on 1990-luvulla tapahtunut selvä muutos ehtoitta maksettavasta toimeentuloturvasta kohti vastikkeellisuutta ja tiettyihin ehtoihin sidottua toimeentuloturvaa, joka on entistä vahvemmin sidottu aktiivisuuteen ja työhön velvoittamiseen (Tuusa 2005, 14; Ala-Kauhaluoma ym. 2004, 26–29; Raunio 2004, 178–179). Suomalainen sosiaali- ja työvoimapolitiikka noudattelee monilta osin EU:n mukaista sosiaalipoliittista ideologiaa, joka tähtää ihmisten siirtämiseen sosiaaliturvan piiristä palkkatyövetoisuuteen (Tuusa 2005, 14; Keskitalo 2008, 7). Aktivointiohjelmien taustalla on ollut pyrkimys hallita kasvavia sosiaalimenoja, sekä toisaalta myös pelko sosiaaliturvan väärinkäytöstä ja pyrkimys vähentää tukiriippuvuutta (Tuusa 2005, 15).

Aktivointia voidaan tarkastella sekä velvoittavuuden ja siihen liittyvien sanktioiden että ihmisen yhteiskunnalliseen osallisuuteen liittyvien oikeuksien näkökulmasta. (Raunio 2004, 222–223.) Aktivointipolitiikan yhteydessä on käyty keskustelua aktivoinnin tavoitteista, kansalaistyön ja vapaaehtoistoiminnan mahdollisuuksista, tarpeesta palkkatyön joustavuuteen

ja joidenkin työttömien kohdalla aktivointitavoitteiden mieltämisenä enemmänkin aktiivisuuden säilyttämisenä, kuin johtamisena palkkatyöhön (Laitinen M. 2008, 15–16). Aktivointipolitiikkaa on kritisoitu ennen kaikkea rakenteellisen työttömyysongelman yksilöllistämisestä silloinkin, kun työpaikkoja ei riitä kaikille. Arvostelua on saanut osakseen nimenomaan aktivoinnin velvoittavuus, jonka on nähty entisestään huonontavan kaikkein heikoimmassa asemassa olevien tilannetta. (Ala-Kauhaluoma 2004, 28; Kotiranta, 2008, 156.) Myös Pentti Kananen (2003, 13) toteaa hyvinvointipolitiikkaan liittyvän ristiriitoja kannustettaessa ihmisiä työhön lisäämällä heidän turvattomuuden tunnettaan. Rakenteellisen työttömyyden alentamiseksi työttömyysturvan ehtoja on kuitenkin kiristetty. Pohjoismaiseen hyvinvointimalliin kuuluvat sosiaaliturvaetuudet voivat toisaalta myös vähentää kannusteita hakeutua työmarkkinoille.

Thomas Bredgaard, Henning Jørgensen ja Flemming Larsen (2003) tarkastelevat artikkelissaan tanskalaisen työmarkkinapolitiikan periaatteita ja kehittämistavoitteita. Tanskassa on onnistuttu vuodesta 1994 alkaen alentamaan 12 prosenttiin noussut työttömyys viiteen prosenttiin ja nostamaan työllisyysaste lähes 75 prosenttiin. Tanskalaista aktiivista työmarkkinapolitiikka pidetäänkin Euroopan onnistuneimpana, jonka vuoksi muut maat ovat olleet siitä kiinnostuneita. Se on inspiroinut myös EU:n työllistämispolitiikkaa. Tanskalaiselle työmarkkinapolitiikalle tyypillistä ovat interventiot, turvan takaaminen ja hyvinvoinnin turvaaminen samalla, kun työvoima ja työpaikat saatetaan yhteen. (Bredgaard, Jørgensen, Larsen 2003, 55–56, 69.)

Ulla Salonen-Soulié (2003) on tarkastellut Tanskan aktivointipolitiikan syntyä, kehittymistä ja muuntumista artikkelissaan "Tanskalainen kannustavuus suomalaisin silmin". Tanskassa aktivointi on saanut alkunsa vuosina 1989–1991 toteutetusta sosiaalialan kehittämisohjelmasta (SUM-ohjelma), jossa kuntoutus ja aktivointi yhdistettiin yhdeksi teema-alueeksi. Kuntoutus - käsitteessä tapahtui tällöin muutos ja laajennus yleiseksi työttömien ja vammaisten aktivoinniksi. Vähitellen aktivoinnista muodostui yläkäsite ja esimerkiksi sosiaaliministeriö laajensi aktivoinnin kattamaan sekä elämänlaadun parantamiseen tähtäävän kuntoutuksen, ammatillisen kuntoutuksen että työllistämisen. Tässä laajennetussa aktivoinnissa korostuivat kunnan velvollisuus ja työttömän oikeus aktivointiin. Muutoksen myötä 1990-luvun

sosiaalipolitiikasta tuli yhä enemmän aktivointipolitiikkaa ja työmarkkinasuuntautunutta. Lain kiristymisestä seuranneista kurinpidollisista elementeistä huolimatta Tanskassa on kunnallisen aktiivisuuden tavoitteissa painotettu työttömien omaa motivaatiota, pätevoitymistä ja elämänhallintaa. Tutkimukset ovat vahvistaneet, että kunnissa on tehty yksilöllisiä, työttömän tarpeista ja edellytyksistä lähtevää aktivointia, jossa käynnissä pitävänä voimana on työttömän oma motivaatio. (Salonen-Soulié 2003, 75–78.)

Salonen-Soulié (2003) toteaa Tanskan politiikan uudistustyön 2000-luvulla nojanneen yhä enemmän käsitteeseen "tilavat työmarkkinat". Ajatuksena on ollut luoda uudenlaisia työmahdollisuuksia jo olemassa olevilla yksityisen ja julkisen sektorin työpaikoilla myös heille, joiden toimintakyky on alentunut. Tällöin ei enää tarvita vaihtoehtoisia työmarkkinoita. Tilavampien työmarkkinoiden edistämiseksi on otettu käyttöön taloudellisia kannustimia ja perustettu uusia instituutioita. Paikallisten toimintasuunnitelmien rakentamisessa on korostettu eri toimijoiden vastuuta ja panosta. Työnantajien vastuulla on huolehtia ikääntyvästä työvoimasta työkykytoiminnan ja kuntoutuksen avulla sekä vajaakuntoisten työllistämistä. Työntekijöiden vastuulla puolestaan on tukea heikompien ryhmien selviytymistä työpaikoilla. (Salonen-Soulié 2003, 80–81.) Salonen-Soulié (2003, 79) nostaa esille tanskalaisen aktivointipolitiikan yhtenä aluevaltauksena kolmannen sektorin kytkeytymisen aktivointiin. Työttömille on turvattu oikeus osallistua vapaaehtoistyöhön, jolloin kolmannesta sektorista on muodostunut osallisuuden ja aktiivisuuden areena. Aktivointiprojekteissa vapaaehtoiset työskentelevät yhdessä palkattujen työntekijöiden ja aktivoitavien kanssa. Myös oma-apuryhmiin osallistuminen on yksi virallisen aktiivisuuden muoto.

Salonen-Soulié (2003, 82) mukaan aktivointipolitiikka on konkreettinen esimerkki sosiaalipolitiikan muutoksesta. Tanskassa sosiaaliturvaetuksien saamiseen liittyy vastikkeellisuus, joka turvaa korkean työttömyysturvan. Vakuutus pohjainen työttömyyspäiväraha on 90 % palkkatulosta. Muiden työttömien toimeentulona on kuntien maksama käteisavustus, jonka suuruus on kolminkertainen suomalaiseseen verrattuna. Tanskalaisessa aktivointipolitiikassa vastikkeellisuus kytkeytyykin vahvasti valtauttamiseen. Vaikka aktivointipolitiikan työllistävät vaikutukset ovat jääneet vähäisiksi, aktiivisuuden vaikutukset on todettu yksilötasolla myönteisinä. Aktiivisuuden tavoitteena on itsensä

elättäminen, ammatillinen tai henkilökohtainen kehitys, elämänlaadun varmistaminen ja hyödyllinen työtoiminta. Työttömän tulee pyrkiä rakentamaan itselleen uutta työuraa koulutuksen, työharjoittelun ja erilaisten projektien kautta. Tanskalaisten kokemusten mukaan tämä uudelleenorientoituminen ei voi tapahtua kiristämällä toimeentulonehtoja äärimmilleen samalla, kun työpaikkoja on vähän tarjolla. Toimeentulon kiristämisen nähdään johtavan pikemminkin lamaanumiseen ja aloitekyvyttömyyteen, kuin uuteen suuntautumiseen ja työmarkkinoilla tarvittavaan mobilisaatioon. (Salonen-Soulié 2003, 82–83.)

Tanskassa aktivointiuudistukseen on liittynyt myös yksilöllisen toimenpidesuunnitelman käyttöön otto, joka toimii keskeisenä työkaluna suhteutettaessa työttömän toiveita ja edellytyksiä työmarkkinoiden tarpeeseen. Sen tavoitteena on ollut luoda perusta toimenpidekokonaisuudelle, jonka tavoitteena on tavanomainen työllistyminen. Työharjoittelun järjestämiseen liittyvänä uutena ajatuksena on ollut niiden rakentaminen yhteistyössä, ja työttömän yksilöllistä edellytyksistä käsin pitkäaikaisiksi, toisiinsa yhteensopiviksi aktivointijaksoiksi. Niitä työttömiä varten, joilla oletetaan olevan erityisen vaikeaa saavuttaa tavanomaista työllistymistä normaalein ehdoin, on luotu yksilöllinen työharjoittelu. Näin lainsäädännössä on otettu huomioon työttömät, joilla on erityisongelma. (Bredgaard ym. 2003, 62–63.)

Tuusa (2005) toteaa tanskalaisen mallin tulosten sekä työllisyyden että osallisuuden lisääjänä olevan kiistattomia. Tanskalaisissa kunnissa asiakkaille on tarjolla monipuolinen valikoima sekä sosiaalisia taitoja että työmarkkinavalmiuksia valmentavia palveluja. Palveluja toteutetaan sekä yksilöllisesti että ryhmässä hyödyntäen vertaistukea. Tanskalaista mallia on hyödynnetty myös suomalaisen aktivointijärjestelmän suunnittelussa. Suomessa sosiaalisen kuntoutuksen palveluja on kuitenkin ollut niukasti tarjolla ja niitä tuotetaan hajallaan lähinnä erilaisissa projekteissa. (Tuusa, 2005, 57–58.) Marjatta Vehkaojan (2003, 53) mukaan suomalaista aktivointimallia tulisi kehittää enemmän ihmisten oman motivaation ja motivointiin panostamisen suuntaan. Ihmisen omille toiveille tulisi antaa enemmän tilaa ja viranomaisten tulisi tukea asiakkaita löytämään realistisia vaihtoehtoja.

Verrattaessa tanskalaista mallia suomalaiseen aktivointipolitiikkaan, sekä Suomessa että Tanskassa viranomaisilla on mahdollisuus sanktioiden käyttöön, mikäli asiakas ei ole toivotulla tavalla aktiivinen. Jouko Kajanojan (2003, 44–45) mukaan Tanskassa viranomaisilla on kuitenkin enemmän toimintamahdollisuuksia ja asiakkaille annetaan enemmän valinnan mahdollisuuksia. Tämä heijastuu tanskalaisten nuorten asiakkaiden myönteisempänä suhtautumisena viranomaisiin verrattuna Suomeen.

Suomalaiseen aktivointipolitiikkaan verrattuna Tanskassa korostetaan enemmän ihmisen elämänlaadun varmistamista, kuntoutuksellisia tavoitteita ja monipuolisempia osallisuuden mahdollisuuksia. Tanskalaisessa aktivointipolitiikassa on korostettu muun muassa ihmisen elämänhallinnan ja oman motivaation merkitystä ja kehitetty erilaisia vaihtoehtoisia ratkaisuja. Vaikka suomalaisessa aktivointipolitiikassa painotetaan nimenomaan työllistymistä, on vuonna 2001 voimaan tullessa kuntouttavan työtoiminnan laissa kuitenkin havaittavissa monia tanskalaisen aktivointipolitiikan piirteitä.

5.3. Laki kuntouttavasta työtoiminnasta

Aktiivisen työvoima- ja sosiaalipolitiikan toimenpiteiden tarkoituksena on ollut parantaa pitkään työttömänä olleiden työllistymismahdollisuuksia. Aktiivisesta sosiaalipolitiikasta on seurannut 2000-luvun alkupuolella muun muassa laki kuntouttavasta työtoiminnasta (189/2001). Sen tavoitteena on ollut luoda koko maata käsittävät yhtenäiset puitteet pitkäaikaistyöttömien työllistymismahdollisuuksien parantamiseksi. Kyseisellä lailla on yhdessä eräiden muiden lakimuutosten kanssa luotu kokonaisuus, jonka tavoitteena on estää tehokkaammin pitkäaikatyöttömyyden aiheuttamaa syrjäytymistä ja parantaa pitkäaikaistyöttömien mahdollisuuksia palata työelämään. Sen tavoitteena on ollut erityisesti nuorten työttömyyden ja syrjäytymisen mahdollisimman varhainen katkaiseminen. Kuntouttavan työtoiminnan lain piirissä ovat työttömät, jotka täyttävät laissa mainitut edellytykset työttömyyden keston, toimeentuloturvan ja iän suhteen. (Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 13–14.) Lain sisältämien toimenpiteiden tavoitteena on edistää työllistymistä sekä kuntouttaa ja aktivoida pitkään työttömänä olleita. Tavoitteen taustalla on

ajatus, että hyvä elämänhallinta, elämänlaatu, työkykyisyys ja aktiivisuus edistävät mahdollisuuksia kiinnittyä työmarkkinoille. (Ala-Kauhaluoma 2004, 23.)

Kuntouttavasta työtoiminnasta annettu laki on koettu kiistanalaisena sekä sen voimaantulon että toimeenpanon vaiheessa. Keskitalo (2008, 8) toteaa, että lain tavoitteita on pidetty tärkeinä, mutta keinot sen toteuttamiseen ovat olleet riittämättömiä. Kotirannan (2008, 115) mukaan kyseistä lakia on luonnehdittu myös pakkotyö- tai keppilakina. Myös terminä on kuntouttavan työtoiminnan laki koettu monissa yhteyksissä harhaanjohtavaksi ja huonoksi. Lain valmisteluun osallistunut työryhmä onkin sitä arvioidessaan todennut lain aktivointiyhteistyöstä olevan sen sisältöä kuvaavampi käsite (Sosiaali- ja terveysministeriö 2004, 15; Ala-Kauhaluoma ym. 2004, 211). Osittain varmaan lain nimestä johtuneeksi, että kyseiseen lakiin sisältyvän aktivointisuunnitelman laatiminen koetaan usein liittyvän pelkästään kuntouttavan työtoiminnan järjestämiseen.

5.3.1. Aktivointisuunnitelman merkitys

Työvoimaviranomaisten ja kunnan sosiaalitoimen yhteistyössä asiakkaan kanssa laatima aktivointisuunnitelma on keskeinen osa kuntouttavasta työtoiminnasta annettua lakia. Aktivointisuunnitelman tulee perustua yhteistyöhön ja yhteisiin arvoihin, jonka vuoksi sen laatiminen edellyttää hyvää ja avointa keskinäistä yhteistyötä viranomaisten ja asiakkaan välillä. Suunnitelmaan sisällytetään henkilön koulutusta ja työuraa koskevat tiedot sekä arvio aikaisempien työllistymistä edistävien toimenpiteiden vaikuttavuudesta ja suunnitelmien toteutumisesta. Mikäli todetaan, etteivät työhallinnon toimenpiteet ole ajankohtaisia, tulee suunnitelma ja tavoitteet laatia niin, että ne tukevat asiakkaan elämänhallintaa ja työllistymisen edellytyksiä. Aktivointisuunnitelmaan sisällytettäviä toimenpiteitä ovat sosiaali- ja terveystalvelujen käyttö, työhallinnon työllistymistä edistävät toimenpiteet sekä viime kädessä mahdollisuus tai velvollisuus osallistua kuntouttavaan työtoimintaan. Sovittujen toimenpiteiden avulla pyritään parantamaan työttömänä olevan työmarkkinaresursseja ja aktivoimaan omaehtoista toimintaa. (Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 17–23; laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001, 5-12§.)

Keskitalo (2008) on tarkastellut aktivointisuunnitelman merkitystä sopimuksellisena työvälineenä, joka auttaa jäsentämään asiakkaan suunnitelmaan liittyviä tavoitteita, koko asiakastyön prosessia ja suunnittelemaan moniammatillisena yhteistyönä asiakasta parhaiten tukevia ratkaisuja (Keskitalo 2008, 127–130). Suunnitelmaa laadittaessa on huomioitava asiakkaiden erilaiset lähtökohdat ja motivoituneisuus sen laatimiseen. Tämä vaikuttaa myös siihen, kuinka paljon aikaa suunnitelman tekemiseen tarvitaan. Kallion ym. (2008) tutkimuksessa todettiin aktivointisuunnitelman tekoon kuluvan työmäärän vaihtelevan suuresti johtuen lain piiriin kuuluvien erilaisuudesta. Helpoimmillaan, asiakkaan ollessa työhaluinen, sen tekoon saattaa riittää 15 minuutin pituinen käynti. Päinvastaisessa tapauksessa, jossa asiakkaalla on monia työllistymistä haittaavia ongelmia ja haluttomuutta allekirjoittaa papereita, tarvitaan useita tapaamisia. Kuntien arviot aktivointisuunnitelmien laatimiseen kuluva ajasta vaihtelivat välillä 0,75–4,5 tuntia ja sen uusimiseen kuluva ajasta välillä 0,5-2 tuntia. (Kallio ym. 2008, 47.)

Liukon (2006) mukaan aktivointisuunnitelmia joudutaan usein tekemään liian nopeasti, jolloin riittävä keskustelu ei ole mahdollista. Jos asiakasta ei kuulla huolella, hänen tilanteensa vaikuttavat ongelmat eivät tule esiin todellisina. Tällöin asiakas helposti ohjataan palveluun, jonka tarve perustuu työntekijän näkemykseen asiakkaan ongelmasta. Sosiaalityöntekijän havaitsema ongelma ei kuitenkaan ole välttämättä sama, kuin asiakkaan itsensä kokema palvelutarve. Tällöin asiakkaan vääränä kokema palvelu aiheuttaa motivaation puutetta, joka voi edelleen synnyttää kuilun ongelman ja palvelun välille. (Liukko 2006, 42.) Myös Tuusan (2005, 48) tutkimukseen osallistuneet sosiaalityöntekijät kokivat olevan pitkä matka prosessinomaiseen ja pitkäjänteiseen työotteeseen aikapulan ja työhallinnon kautta määrittyvien tulostavoitteiden vuoksi. Aktivointisuunnitelma tulisi kuitenkin mieltää nimenomaan moniammatillisena asiakkaan tilanteen arviointina ja sen pohjalta laadittuna kokonaisvaltaisena suunnitelmana. Tilannearvion merkitystä tavoitteellisessa sosiaalityössä tarkastelen enemmän tutkimuksen luvussa kuusi.

5.3.2. Kuntouttava työtoiminta

Kuntouttavaa työtoimintaa määritellään toimintaedellytyksiä ja työllistymistä edistävänä, aktivoivana ja yksilöllisenä toimintana (Ala-Kauhaluoma 2004, 25). Se on tarkoitettu työmarkkinatukea tai työttömyyden perusteella maksettavaa toimeentulotukea saaville pitkäaikaistyöttömille, jotka eivät ole työllistyneet työhallinnon toimenpitein. Kuntouttavan toiminnan tavoitteena on ehkäistä syrjäytymistä, auttaa asiakasta toimintakykynsä palauttamisessa tai jäljellä olevan toimintakykynsä ylläpitämisessä ja parantaa hänen edellytyksiään sijoittua työmarkkinoille. (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001; 2§; Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 28.) Vaikka kuntouttava työtoiminta mielletään aktivointityönä, on muistettava, että se on sosiaalihuoltolain mukainen lakisääteinen sosiaalipalvelu, jonka järjestäminen on kunnan vastuulla. Kunta voi toteuttaa kuntouttavaa työtoimintaa joko omana toimintanaan tai sopia sen järjestämisestä kuntayhtymän, yhdistyksen, säätiön, valtion viraston tai uskonnollisen yhdyskunnan kanssa (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001, 8§; Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 46).

Kuntouttavan työtoiminnan kautta työttömälle tarjotaan joustavampi mahdollisuus palata työelämään. Sen järjestäminen perustuu edellä mainittuun asiakkaan, sosiaalityöntekijän ja työvoimaviranomaisen yhteistyössä laatimaan aktivointisuunnitelmaan, jossa sovitaan kuntouttavan työtoiminnan kestosta, tavoitteista ja sisällöstä. Sen kokonaiskesto voi olla 3 - 24 kuukautta, työtoimintaa voidaan järjestää 1 - 5 päivänä viikossa ja 4 - 8 tuntia päivässä. Jakso voidaan porrastaa niin, että alussa työtoimintapäiviä on vähemmän ja muita asiakasta tukevia palveluja enemmän. Sovitun jakson aikana suunnitelmaa arvioidaan ja tarkistetaan tarpeen mukaan. Kuntouttavaa työtoimintaa suunniteltaessa on huomattava, että siihen osallistuvien toimintakyvyssä on hyvinkin suuria vaihteluja. Joillekin se on lähellä normaalia työtä, toisille puolestaan totuttautumista säännölliseen päivärytmiin ja ohjattuun toimintaan. Työtoiminta tulee sovittaa kunkin henkilön työ- ja toimintakykyä vastaavaksi niin, että hän kokee sen mielekkäänä ja sopivan vaativana. (Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 47–48.)

Kuntouttavasta työtoiminnasta kieltäytymisestä tai keskeyttämisestä saattaa seurata työmarkkinatukioikeuden menettäminen tai toimeentulotuen alentaminen määräajaksi.

Vuoden 2010 alussa kuntouttavan työtoiminnan lakiin tuli muutos, jolloin velvoittavuudesta osallistua kuntouttavaan työtoimintaan poistettiin ikäraja. Ikärajan poistamisen tavoitteena on ollut parantaa aktiivisen sosiaalipolitiikan keinoin pitkään työttömänä olleiden 25 vuotta täyttäneiden työllistymismahdollisuuksia ja elämänhallintakykyä ja ehkäistä syrjäytymistä. (Kuntainfo 14a/2009.) Kunnille kuntouttavan työtoiminnan järjestämisellä saadaan aikaan taloudellisia säästöjä. Yli 500 päivää työttömänä olleen ja aktiivitoimenpiteessä olevan työmarkkinatuen korvaa kokonaisuudessaan valtio. Toimeentulotuella olevan osalta kustannukset kunnalle puoliintuvat aktiivitoimenpiteiden aikana. Työttömänä olevien saaminen aktiivitoimenpiteisiin säästää kuntia niin sanotuilta sakkomaksuilta. Tämä heijastuu paineina lisätä myös kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvien määrää. Kuntouttavan työtoiminnan vaikuttavuutta arvioidaankin yleensä taloudellisten- ja työllistyslukujen näkökulmasta.

Mielestäni kuntouttavan työtoiminnan lakiin liittyvien sanktioiden tiukentuminen korostaa yhä enemmän sosiaalityöntekijän roolia asiakkaan tilanteen arvioinnissa. Asiakkaan elämäntilannetta saatetaan kohtuuttomasti heikentää ohjaamalla hänet aktiivitoimenpiteisiin silloinkin, kun hänen tilanteensa vaatisi ensisijaisesti muita palveluja. Kuntouttavan työtoiminnan oikea-aikaisuus suhteessa asiakkaan kontekstiin tulee huolella arvioida. Asiakkaalle ei saisi koitua kohtuuttomia sanktioita sen vuoksi, ettei hän toimintakykynsä alenemisen ja elämäntilanteeseensa liittyvien monien ongelmien vuoksi kykene osallistumaan työtoimintaan. Palvelun oikea-aikaisuus ja suhteuttaminen asiakkaan kontekstiin ovat tärkeä lähtökohta myös niiden vaikuttavuudelle.

5.4. Aktivoinnin suhde elämänhallintaan

Edellä olen tarkastellut aktivointipolitiikan piirteitä ja kuntouttavan työtoiminnan merkitystä osana aktivoivaa sosiaalipolitiikkaa. Kuntouttavan työtoiminnan lain piiriin kuuluvat asiakkaat edustavat sitä työttömien joukkoa, jolle työelämän vaatimukset ovat usein kohtuuttomia. Aktivointipolitiikkaan liittyvät sanktiot näyttävät usein ristiriitaisina nimenomaan suhteessa yksittäisen asiakkaan elämäntilanteeseen. Viitaten muun muassa Tuija Kotirannan (2008) väitöskirjatutkimukseen, jossa hän nostaa esiin aktivointiin liittyviä paradokseja, on

aktivointipolitiikkaa syytä tarkastella ja arvioida myös kriittisesti. Aktivointiin liittyvät tavoitteet saattavat olla epärealistisia painottaen liikaa työllistymistä avoimille työmarkkinoille. Tämän vuoksi sosiaalityöntekijältä edellytetään kykyä arvioida asiakkaan elämäntilannetta ja työllistymisedellytyksiä suhteessa aktivointipolitiikan vaatimuksiin.

Useissa yhteyksissä on todettu sanktioiden liittämisen aktivointiin olevan väärä keino saada ihminen toimimaan ja motivoitumaan (vrt. Keskitalo 2008, 133, Liukko 2006, 68; Salonen-Soulié 2003, 83). Tämä on syytä ottaa huomioon tarkasteltaessa aktivointia ihmisen elämänhallintaan ja voimaantumiseen liittyvien tavoitteiden kautta. Aktivoinnin yhteydessä Kotiranta (2008, 169) peräänkuuluttaa nimenomaan ihmisen omaa vastuuta ja valinnan mahdollisuuksia. Aktivoinnin sijaan tulisi puhua pikemminkin aktivoitumisen tukemisesta ja aktivoitumisen esteiden poistamisesta. Sosiaalityöhön liittyvän aktivointityön tavoitteet ja tuloksellisuus tulee mieltää ennen kaikkea asiakkaan elämäntilanteen kohenemisena, joka voi ilmetä esimerkiksi päihteiden käytön vähenemisenä (vrt. Tuusa 2005, 58–59).

Tanskalaisessa aktivointipolitiikassa korostetaankin enemmän elämänhallintaan liittyviä tavoitteita, omaehtoisuutta, valinnan mahdollisuuksia sekä eri tahojen yhteistä vastuuta myös heikommassa asemassa olevien kansalaisten osallistumismahdollisuuksien lisäämiseksi. Tanskalaiseen aktivointipolitiikkaan liittyvä ajatus tilavammista työmarkkinoista on keino lisätä monipuolisempia mahdollisuuksia myös kuntouttavan työtoiminnan järjestämisessä

Aktivointipolitiikkaan liittyvän tarkastelun tuloksena voidaan todeta, että nimenomaan elämänhallinnan saavuttamiseen ja voimaantumiseen liittyvien tavoitteiden perusteella kuntouttava työtoiminta on yksi kuntouttavan sosiaalityön interventio. Liukon (2006, 65) mukaan kuntouttava työtoiminta on yksi sosiaalisen kuntoutuksen muoto. Kuntouttavan työtoiminnan lain tavoitteena on ollut lisätä myös aktivointiin liittyvän sosiaalityön suunnitelmallisuutta ja tavoitteellisuutta.

6 KUNTOUTTAVA JA TAVOITTEELLINEN SOSIAALITYÖ

Kuntoutus –ajattelussa on yhä enemmän tullut esiin myös sosiaalinen näkökulma, joka liittyy sosiaalisen toimintakykyisyyden tavoitteiden kautta elämäntilanteeseen. Sosiaalinen kuntoutus onkin yksi kuntouttavan sosiaalityön ja kuntoutuksen yhteisistä kehittämisalueista (Liukko 2006, 66; Tuusa 2005, 36–37). Vappu Karjalainen (2004, 13) toteaa tämän päivän yhteiskunnassa kuntoutuksen liittyvän monin tavoin myös pitkäaikaistyöttömyyteen ja työvoimapulan kysymyksiin. Asiakkaiden elämäntilanteet ovat entistä monimutkaisempia, jonka vuoksi tarvitaan yhä enemmän myös moniammatillista työtä (Karjalainen 2004, 23). Yhteistyössä tulisi vahvistaa nimenomaan sosiaalityöntekijän roolia tuomassa esiin näkemystä asiakkaan normaalista toimintaympäristöstä ja sosiaalisen selviytymisen edellytyksistä. Kuntouttavassa ja moniammatillisessa yhteistyössä tarvitaan myös suunnitelmallisuutta ja tavoitteellista työtettä. Tässä luvussa tarkastelen kuntoutuksellisen ja sosiaalisen näkökulman keskinäistä yhteyttä sekä tilannearvioinnin merkitystä suunnitelmallisen sosiaalityön lähtökohtana.

6.1. Kuntouttavan sosiaalityön määrittelyä

Sosiaalityön tekemistä kuntouttavalla otteella ja muutospainotteisesti kutsutaan kuntouttavaksi sosiaalityöksi. Sen kehitykseen ovat vaikuttaneet valtaistumiseen liittyvät näkökulmat. Suomessa kuntouttava sosiaalityö on omaksuttu lähinnä 2000-luvun kehitysvaiheena, joka liittyy 1990-luvun lamavuosien aiheuttamiin seurauksiin. Osaltaan kuntouttavan sosiaalityön kehitykseen ovat vaikuttaneet myös kuntoutuspalveluissa tapahtunut sosiaalisen ulottuvuuden vahvistuminen ja kuntoutustyössä sovelletut suunnitelmallisen, moniammatillisen ja pitkäjänteisen asiakastyön mallit. Moniammatillisten tiimien myötä on tullut esiin tarve saada myös sosiaalityöntekijän näkemystä asiakkaan sosiaalisen tilanteen vaikutuksesta kuntoutusprosessiin. Aktiivinen sosiaalipolitiikka on puolestaan vaikuttanut siihen, että kuntouttavan sosiaalityön toteuttamiselle on alettu luoda hallinnollisia raameja myös kuntien peruspalveluissa. (Tuusa 2005, 40.)

Kuntouttava näkökulma on sosiaalityön työorientaatio, jonka avulla pyritään muutokseen sekä ihmisten elämässä että heidän ympäristössään ja yhteiskunnassa. Sitä tarvitaan erilaisissa elämäntilanteissa, joissa ihmisten täysivaltainen toiminta on vaikeutunut. Valtakunnallisen sosiaalityön yliopistoverkoston sivuilla (www.sosnet.fi) olevan määritelmän mukaan kuntouttavan sosiaalityön tavoitteena on ihmisen syrjäytymisen estäminen, yhteiskunnallisen osallisuuden vahvistaminen ja elämänhallinnan saavuttaminen. Kuntouttavan sosiaalityön toiminta-alueita ovat ihmisten yksilöllisen selviytymisen esteet ja mahdollisuudet. Sen tavoitteena on tukea itsenäisiä ja myönteisiä elämänvalintoja ja täysivaltaista kansalaisuutta. Muun muassa voimaantuminen, valtaistuminen ja osallisuus ovat kuntouttavan sosiaalityön peruseriaatteita. Kuntouttavan sosiaalityön suunnittelulta edellytetään uusia työvälineitä, laadun varmistamista ja arviointia. (Tuusa 2005, 41.)

Eeva Liukko (2006) määrittelee kuntouttavan sosiaalityön muutostyöksi, joka edellyttää kaikissa vaiheissaan kykyä tunnetyöhön sekä reflektiivistä ja metodista työtettä. Kuntouttavan sosiaalityön menetelmiä ovat psykososiaalinen työ, palveluohjaus ja verkostotyö. Se liittyy vakaviin syrjäytymisen uhkaa aiheuttaviin elämäntilanteisiin. Tämän vuoksi se eroaa aktivointityöstä, jossa työskentelykohteeksi on määrittynyt asiakkaiden passiivisuus, haluttomuus ja motivaation puute. Kuntouttava sosiaalityö kiinnittää huomiota asiakkaan yksilöllisyyteen, vastuunottoon ja tavoitteellisuuteen. Se edellyttää asiakkaan ja työntekijän keskinäistä luottamusta, jonka vuoksi kontrollointi sopii siihen huonosti. Kuntouttavalle työskentelylle on ominaista pitkäjänteinen työote ja sitoutuminen asiakkaan kuntoutumisprosessiin. (Liukko 2006, 68–69.) Kuntouttavan sosiaalityön tulee perustua asiakkaan kuntoutuksellisiin tarpeisiin ja siihen sosiaaliseen kontekstiin, jossa asiakas elää. Sen tehtävänä on toimia asiakasta voimaannuttavalla ja valtaistavalla tavalla. Yhtenä työmenetelmänä on tällöin sosiaalinen kuntoutus, jolloin toiminnassa hyödynnetään asiakkaan arjessa vaikuttavia tekijöitä. (Liukko 2006, 62.)

Kuntouttavaa työtoimintaa määritetään yleensä aktivointityönä ehkä nimenomaan sen vuoksi, että sen järjestäminen perustuu aktivointipolitiikkaan liittyvään kuntouttavan työtoiminnan lakiin. Edellisessä luvussa tarkastelin sen periaatteita nimenomaan aktivointipolitiikan näkökulmasta. Kuntouttavan työtoiminnan tavoitteet liittyvät kuitenkin syrjäytymisen

ehkäisemiseen ja elämänhallintaan. Näiden tavoitteiden kautta kuntouttavaa työtoimintaa tulee tarkastella nimenomaan kuntouttavan sosiaalityön interventiot, jonka tavoitteena on työttömänä olevan osallisuuden vahvistaminen, elämänhallinnan saavuttaminen ja voimaantumisen. Tämä on se näkökulma, johon tutkimuksessani perustuu kuntouttavan työtoiminnan tarkasteleminen tavoitteellisena sosiaalityön interventiona ja yksilöllisenä voimaantumisprosessina. Sosiaaliseen toimintakykyisyyteen liittyvien tavoitteiden vuoksi siihen liittyy myös sosiaalisen kuntoutuksen elementtejä.

6.2. Kuntoutus sosiaalisen toimintakykyisyyden tukena

Kuntoutus määritellään yleiskäsitteenä yksilön toiminta- ja työkykyä ylläpitäville ja palauttaville orientaatioille ja vajaakuntoisuutta ehkäiseville toimille. Ronald Wimanin (2004, 85) mukaan kuntoutuksen tehtävänä on luoda edellytyksiä ihmisen itsenäisyydelle ja parantaa hänen mahdollisuuksiaan mielekkääseen elämään. Kuntoutuksessa on voimistunut myös sosiaalinen näkökulma ja sosiaalisen kuntoutuksen merkitys. Vappu Karjalainen (2004, 21) toteaa sosiaalisesti painottuneen lähestymistavan korostavan kuntoutujan tilanteen ymmärtämistä hänen omassa elämäntilanteissaan ja vuorovaikutussuhteissaan. Monissa yhteyksissä korostetaan kuntoutujan ja ympäristön välisen vuorovaikutuksen ja yhteensopivuuden merkitystä (mm. Vilkkumaa 2004, 29; Wiman 2004, 89).

Kaikessa kuntoutuksessa on tavalla tai toisella kyseessä ihmisen liittyminen toisiin ihmisiin. Jari Lahden ja Anneli Pienimäen (2004, 138) mukaan sosiaalisen kuntoutuksen lähtökohdaksi on sosiaalinen toimintakyky, jonka perustana ovat arkipäivän elämisen taidot ja kyky toimia yhteiskunnan jäsenenä. Sosiaalisen kuntoutuksen avulla parannetaan ihmisen edellytyksiä toimia toisten ihmisten kanssa. Kuntoutuksen avulla ihmiselle luodaan mahdollisuuksia osallistua omilla edellytyksillään ja tarpeidensa mukaan tuettuna. Yksilötasolla on kyse siitä, että ihminen oppii tunnistamaan omat mahdollisuutensa suhteessa ympäristöönsä. Kuntoutukseen liittyy oleellisesti oman aktiivisuuden merkitys, joka edellyttää, että ihmistä pidetään toimivana subjektina myös silloin, kun hänen toimintakykyisyytensä on lamaantunut.

Aila Järvikosken (2008, 50) mukaan käsitykset kuntoutuksesta ja kuntoutuksen toimintamallista ovatkin muuttuneet merkittävästi viimeisten viidenkymmenen vuoden aikana. Kuntoutus on kehittymässä vajavuuspainotteisesta paradigmasta kohti valtaistavaa paradigmaa. Vajavuuspainotteisen näkemyksen mukaan vajaakuntoisuutta ja syrjäytymisriskiä on tulkittu yksilön vajavuuden aiheuttamana. Valtaistava paradigma puolestaan tarkastelee yksilöä koko toimintaympäristössään, jolloin syrjäytyminen ja kuntoutuksen tarve ovat yksilön ja ympäristön vuorovaikutuksessa syntyviä ilmiöitä. Yksilön henkilökohtaiset ja erilaiset toimintaympäristöä kuvaavat ominaisuudet voivat olla joko tukevia tai rajoittavia, osallistavia tai syrjäyttäviä, valtaistavia tai vajaakuntoistavia.

Sekä kuntoutus –ajattelussa että kuntouttavassa sosiaalityössä korostetaan muun muassa asiakkaan osallisuutta, tavoitteellisuutta ja moniammatillisen yhteistyön merkitystä. Muutokseen liittyvän tavoitteellisen työn keskeisenä lähtökohtana on yhteinen näkemys asiakkaan tilanteesta. Tämä näkökulma korostaa tilannearvioinnin merkitystä suunnitelmallisen sosiaalityön lähtökohtana.

6.3. Tilannearviointi tavoitteellisen sosiaalityön lähtökohtana

Tavoitteellisen sosiaalityön prosessin perustana on asiakkaan kanssa tehty tilannearvio, jossa asiakkaan elämäntilannetta ja asiakkaan omaa käsitystä käydään huolellisesti läpi. Ilmari Rostila (2001) kuvaa sosiaalityötä prosessimallin mukaan rakentuvana tavoitteellisena ongelmanratkaisutyönä, jossa sosiaalityöntekijän ja asiakkaan yhteistyö rakentuu kolmesta perusvaiheesta: 1) asiakkaan tilanteen arvioinnista, työskentelyn tavoitteesta ja suunnitelmasta sopimisesta, 2) tehdyn suunnitelman toteuttamisesta yhdessä asiakkaan ja hänen sosiaalisen verkostonsa kanssa sekä 3) työskentelyn arvioinnista ja päättämisestä. Tilannearvioinnissa ja työskentelyn tavoitteista sovittaessa on haasteena yhdistää asiakkaan voimavarat ja ammattilaisen asiantuntijuus. (Rostila 2001, 8-10.)

Aikuissosiaalityöhön liittyvissä tilannearvioprosesseissa on todettu olevan suuria eroja työntekijöiden välillä. Helsingin sosiaalivirastossa on tiedostettu tarve kehittää tilannearviointia sosiaalityöntekijöiden ja – ohjaajien työvälineeksi. Tämän kehittämistyön

pohjalta Anne Kuvaja, Leena Luhtasela, Tiina Mustonen, Pekka Borg ja Ritva Liukonen (2007) ovat laatineet aikuissosiaalityön tilannearvio-oppaan. Laatimansa oppaan johdannossa he toteavat arvion tekemisen asiakkaan tilanteesta ja tuen tarpeesta kuuluvan olennaisena osana asiakasprosessiin, jonka vuoksi tilannearvio on yksi sosiaalityöntekijän ydintaidoista. Kuvajan ym. (2007, 27) mukaan asiakkaan kanssa tehty tilannearvio tarjoaa työvälineen sosiaalityössä tärkeänä nähtävälle tutkivalle ja arvioivalle työotteelle. Tilannearvioinnista syntyvää tietoa voidaan hyödyntää myös tapauskohtaisen tutkimuksen aineistona, jolloin asiakkaan tapausta seurataan toistuvien tilannearvioiden avulla. Samalla dokumentoidaan sekä käytetyt sosiaalityön interventiot että asiakkaan elämäntilanteessa tapahtuneet muutokset.

Myös lastensuojelussa on 2000 –luvulla alettu mallintamaan tilannearviointia (Tulensalo & Muukkonen 2004). Tutkijat toteavat lapsikeskeisen lastensuojelun sosiaalityön tilannearvion käsikirjassa, että tilannearvioinnin tekemistä helpottaa, jos sosiaalityöntekijällä on käytössä selkeä ja valmiiksi mietitty malli. Tällöin hän tietää mitä on arvioimassa, miten ja miksi hän arviota tekee. Systemaattisen ja asiakaskeisken työtavan hyötynä on, että se jäsentää asiakasprosessia, helpottaa työskentelyä ja päätöksentekoa, varmistaa asiakkaan osallisuuden prosessin eri vaiheissa ja tuo arviointityöhön myös maltillisuutta. Sosiaalityössä on kuitenkin aina huomioitava yksilöllinen tilanne. Systemaattinen malli ei siis tarkoita sen orjallista noudattamista vaan sen soveltamista tilannekohtaisesti. (Tulensalo ja Muukkonen 2004, 23, 75.)

Myös Tuusa (2005, 40) korostaa sosiaalityöntekijän roolia asiakkaan tilanteen arvioinnissa. Tuusan (2005, 82–83) tutkimuksessa todettiin sosiaalityön työkäytännöissä olevan kolme painopistealuetta: 1) asiakkaan tilannearviointiin keskittyvä työ, 2) asiakkaan palveluprosessia ohjaava työ sekä 3) rakenteellinen sosiaalityö. Sosiaalityön tilannearvioinnissa korostettiin asiakkaan elämäntilanteen kokonaisvaltaista, realistista kartoittamista ja arviointia sekä sen huomioon ottamista suunnitelmia laadittaessa. Vaikeissa elämäntilanteissa todettiin tilannearvioinnin auttavan jäsentämään myös asiakkaan motivoitumattomuuden taustalla olevia tekijöitä. Tuusan (2005, 48) tutkimukseen osallistuneet sosiaalityöntekijät korostivat tilannearvioinnin ja suunnitelman tekemisen merkitystä jo yhtenä sosiaalityön interventiona. He painottivat myös tilannearvioinnin prosessinomaisuutta, sen eri vaiheisiin liittyvän

säännöllisen arvioinnin ja tavoitteiden tarkistamisen merkitystä. Kirsi Juhila (2004) puolestaan on tarkastellut asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välistä yhteistoimintaa myös kumppanuussuhteena, joka tarkoittaa yhteisesti neuvoteltuja tavoitteita ja tilannearviota. Tällöin työntekijä ja asiakas yhdessä pohtivat erilaisia mahdollisuuksia ja asiakkaan päämääriä.

Tässä luvussa esiin tulleet näkökulmat korostavat tilannearvioinnin merkitystä tavoitteellisessa sosiaalityössä. Huolellinen tilannearvio, jossa myös asiakkaan oma näkemys tilanteestaan saadaan esille, on olennainen lähtökohta kokonaisvaltaisten suunnitelmien laatimisessa. Tilannearvio tulee olla jatkuva prosessi, johon sisältyy säännöllinen arviointi, tavoitteiden saavuttamisen seuraaminen sekä tavoitteiden ja suunnitelman tarkistaminen tarpeen mukaan. Systemaattinen työväline helpottaa tilannearvion tekemistä ja asiakkaan tilanteen seuraamista. Seuraavaksi tarkastelen motivaatio- ja voimaantumisteorioiden näkökulmia, joiden kautta pyrin avaamaan voimaantumisen käsitettä ja siihen liittyviä osa-alueita kehittäessäni mittaria asiakkaan tilanteen systemaattiseen arviointiin ja voimaantumisen havainnollistamiseen.

7 MOTIVAATIO- JA VOIMAANTUMITEORiat

Jari Metsämuuronen (2006, 41) on kuvannut motivaatiota seuraavasti: ”*Motivaatio on kuin tuuli: kukaan ei oikeastaan näe sitä, mutta sen vaikutukset näkyvät.*” Tässä luvussa tarkastelen teoreettisia näkökulmia ihmisen motivoitumiseen ja voimaantumiseen. Suuri osa ihmisen toiminnasta syntyy hänen tarpeidensa pohjalta. Etenkin asiakkaan elämäntilanteeseen muutosta tavoittelevassa sosiaalityössä korostuu ihmisen oman motivaation merkitys. Motivaatio- ja voimaantumisteorioiden tarkastelun tavoitteena on nostaa esiin näkökulmia, joiden tiedostaminen voisi auttaa sosiaalityöntekijää hahmottamaan asiakkaan motivoitumattomuuden taustalla olevia tekijöitä ja löytämään keinoja, joiden avulla hän voisi tukea asiakkaan motivaatiota. Motivaatio- ja voimaantumisteorioilla on olennainen merkitys myös tutkimustehtävään liittyvän mittarin kehittämisessä. Mittarin avulla on tarkoitus mitata asiakkaan motivaatiota ja voimaantumista ja niissä tapahtuvia muutoksia. Luvun lopussa teen yhteenvetoa näiden teorioiden merkityksestä kuntouttavan työtoiminnan näkökulmasta.

7.1. *Motivaatio käsitteenä*

Jan-Erik Nurmen ja Katariina Salmela-Aron (2002) toimittamassa kirjassa kuvataan modernin motivaatioteorian peruskäsitteitä ja annetaan esimerkkejä sen käytöstä psykologian eri osa-alueilla, esimerkiksi työpsykologiassa. Varhaisimmissa motivaatioteorioissa, aina 1950-luvulle asti, motivaation ajateltiin perustuvan ihmisen toimintaa ohjaaviin yksilön sisäisiin vietteihin ja tarpeisiin. Uudempi lähestymistapa puolestaan on siirtynyt tutkimaan mikä ihmistä vetää puoleensa. Modernin motivaatiotutkimuksen myötä kiinnostus on kohdistunut yksilön konkreettisiin tavoitteisiin, jotka on liitetty ulkoisiin kohteisiin, kuten perheeseen, koulutukseen ja työhön. Toisena uutena piirteenä on kognitiivisten tekijöiden merkityksen korostaminen, joka ilmenee tavoitteen kuvaamisena ”ennakoituna mielikuvana”. Kolmantena piirteenä on ympäristön ja kehityksen korostaminen. (Nurmi ja Salmela-Aro 2002, 6.) Ihmisen elämänmuutokset pohjautuvat usein motiiveihin ja niiden mukaisiin päätöksiin. Motivaatio voi toisaalta myös kehittyä tällaisten muutosten vaikutuksesta. Motivaatiopsykologia pyrkii selittämään miksi ihmiset toimivat ja ajattelevat jollakin tietyllä tavalla. Ihmisen motivaation

selittämisen kannalta on tärkeää, että ihmisellä on tarjolla myös vaihtoehtoja. (Nurmi ja Salmela-Aro 2002, 10.)

Nurmen ja Salmela-Aron (2002) mukaan ihmisen henkilökohtaisia tavoitteita ja psyykkistä hyvinvointia on tutkittu paljon. Tulokset osoittavat, että läheisyyteen liittyvät, kehitystehtävän mukaiset ja konkreettiset tavoitteet vaikuttavat psyykkiseen hyvinvointiin. Psyykinen hyvinvointi puolestaan vaikuttaa yksilön motivaatioon eli siihen, millaisia tavoitteita yksilö itselleen asettaa ja miten hän niitä arvioi. Motivaatio ja hyvinvointi näyttäytyvätkin noidankehänä, jossa ongelmalliset tavoitteet, tehottomuus, itseen suuntautunut junnaava ajattelu ja huonot saavutusodotukset johtavat masentuneisuuteen, itsearvostuksen ja elämäntyytyväisyyden vähentymiseen. Tämä taas osaltaan vaikuttaa negatiivisten tavoitteiden luomiseen. Kehitystehtävään suuntautuneet tavoitteet puolestaan johtavat elämän tyytyväisyyteen sekä itsearvostuksen ja hyvinvoinnin lisääntymiseen. Konkreettisten tavoitteiden on todettu liittyvän hyvinvointiin tiiviimmin, kuin abstraktien tavoitteiden. Tavoitteissa saadulla tuella, tavoitteissa edistymisellä sekä kyvyllä saavuttaa tavoitteita on todettu olevan yhteys hyvinvointiin. (Nurmi & Salmela-Aro 2002, 167–169.)

Myös Markku Jokisaari (2002, 71) korostaa tavoitteiden merkitystä. Hän toteaa tavoitteiden olevan motivoivia, koska ne aktivoivat ja suuntaavat henkilön toimintaa. Tavoitteet ovat myös kontekstuaalisia, koska he heijastavat ympäristön odotuksia ja mahdollisuuksia. Omia tavoitteita asettamalla ihminen pyrkii jäsentämään ja ohjaamaan omaa toimintaansa kontekstinsa puitteissa. Tavoitteellisen toiminnan malleissa onkin keskeisenä piirteenä vuorovaikutuksellisuus yksilön ja kontekstin välillä. Tämä ilmenee esimerkiksi tavoitteellisena suuntautumisena työelämään, jossa saadut kokemukset puolestaan jatkossa vaikuttavat motivaatioon.

Nurmi ja Salmela-Aro (2002) ovat kehittäneet teoriaa oman elämän ohjaamisesta ja itseä koskevien käsitysten muokkaamisesta. Heidän kehittämässään mallissa on ideana, että ihmiset ohjaavat kehitystään omien mieltymystensä, kompetenssiensa ja toimintojensa pohjalta. Toiminnan kuluessa saatu palaute ja toiminnan tulokset kuitenkin muokkaavat ihmisen käsitystä itsestään. Oman elämän ohjaamiseen liittyvät monet psykologiset mekanismit, kuten

tavoitteen asettaminen ja suunnitelma niiden toteuttamiseksi. Toisena psykologisena mekanismina on itseä koskevien käsitysten muodostaminen, joka pohjautuu muun muassa toiminnan arviointiin. Kolmantena tekijänä mallissa on ikäsidonnainen ympäristö, kuten kehitystehtävät ja toimintamahdollisuudet. Mallin ideana on, että yksilön motivaatio ja sen kognitiivinen työstäminen voi perustua aiempiin kokemuksiin, jotka luovat pohjaa mielenkiinnon kohteille ja oman elämän ohjaamiselle. (Nurmi & Salmela-Aro 2002, 58–59.)

Nurmen ja Salmela-Aron (2002) mukaan ympäristön valinta ja sopeutuminen ympäristön muutoksiin ovat motivaation kaksi perusfunktiota. Ympäristön valintavaihtoehtojen määrästä puolestaan riippuu, kumpi edellä mainituista on vallalla. Kun vaihtoehtoja on tarjolla paljon, on valinta motivaation keskeinen mekanismi. Tällöin ihminen valitsee elämälleen tietyn suunnan yksilöllisten intressiensä perusteella. Jos vaihtoehtojen määrä on pieni, keskeisenä mekanismina on motivaation sopeuttaminen. Motivaation on todettu ennustavan elämäntilanteita. Esimerkiksi kiinnostus työhön ennustaa myöhempiä tapahtumia tällä elämäntilanteella. Ihmisen tavoitteet puolestaan muuttuvat lähinnä kahdenlaisissa tilanteissa:

1) elämään liittyvissä muutosvaiheissa, jotka tuovat uudenlaisia haasteita tai 2) ihmisen kohdatessa vastoinkäymisiä tietyn tavoitteen toteuttamisessa. Tavoitteiden uudelleen muokkaamisella on osoitettu olevan merkitystä ihmisen hyvinvoinnille. Pitäytyminen entisissä tavoitteissa myös muutostilanteissa näyttäisi johtavan masennukseen liittyviin oireisiin. (Nurmi & Salmela-Aro, 2002, 61.) Motivaation uudelleen suuntaaminen ja sen toteuttaminen kognitiivisen työstämisen pohjalta on keskeinen mekanismi ihmisen pyrkiessä kohtaamaan vaikeita elämäntilanteita (Nurmi ja Salmela-Aro 2002, 64).

Sosiaalityön yhtenä tavoitteena on ihmisen hyvinvoinnin lisääminen. Arto Laitinen (2008) on tarkastellut Joseph Razin (1986, 1995, 2001, 2004) teoriaa hyvinvoinnista. Laitisen (2008, 44) mukaan Raz korostaa aktiivisuuden roolia hyvinvoinnin kannalta. Ihmisen hyvinvointiin on mahdollista vaikuttaa päämäärien kautta vaikuttamalla siihen, millaisia päämääriä ihminen itselleen asettaa, ja vaikuttamalla mahdollisuuksiin toteuttaa kyseisiä päämääriä. On kuitenkin tärkeää tiedostaa, että päämäärät voi asettaa vain ihminen itse.

Laitisen (2008, 48) mukaan Razin teoria korostaa tavoitteiden asettamista ja niissä onnistumisen merkitystä. On tärkeää myös suhteuttaa aktiviteettien arvo toimijan kykyihin ja mahdollisuuksiin. Laitinen (2008, 55) toteaa Razin määritelmän hyvinvoinnista painottavan riittävää onnistumista ihmisen omiksi kokemissa ja arvokkaissa tavoitteissa. Ihmisen täytyy itse asettaa elämänsä päämäärät ja tavoitteet, mutta häntä voidaan tukea niiden asettamisessa ja saavuttamisessa. Sosiaalityössä voidaan huolehtia hyvinvoinnin edellytyksistä tarjoamalla mielekkäitä vaihtoehtoja, mutta sen saavuttaminen on viime kädessä riippuvainen ihmisen omasta aktiivisuudesta (mt., 58).

Matti Vartiainen ja Kirsi Nummelan (2002) artikkelissa tarkastellaan motivaatiota ja palkitsemista työelämässä. Motivaatio on keskeinen käsite yritettäessä ymmärtää miten ihmiset ryhtyvät toimeen ja ohjaavat toimintaansa. Motivaatiosta puhuttaessa olemme yleensä kiinnostuneita seuraavista asioista: 1) ihmisen sisäisistä voimista, jotka saavat hänet toimimaan tietyllä tavalla 2) tekijöistä, jotka suuntaavat ihmisen toimintaa tavoitteiden mukaisesti 3) yksilössä ja ympäristössä olevista tekijöistä, jotka vahvistavat toimintaa ja suuntaavat sitä uudelleen. Esimerkiksi työmotivaatiolla tarkoitetaan yksilön kokonaistilaa, joka energisoi, suuntaa ja ylläpitää hänen työtoimintaansa. (Vartiainen & Nurmela 2002, 188–189.)

Jari Lahti ja Anneli Pienimäki (2004) ovat tarkastelleet motivoivan työskentelyn mallia päihdekuntoutuksen näkökulmasta, jossa sosiaalinen ulottuvuus on huomioitu varsin monipuolisesti. Perinteisessä motivoivan työskentelyn mallissa muutos- ja kuntoutusmotivaation käsitetään syntyvän kuntoutujan ja hänen sosiaalisen verkostonsa välisessä vuorovaikutuksessa. Sekä kuntoutujan omat että hänen kanssaan toimivan ammattilaisen ajatukset ja uskomukset ovat motivaation kannalta merkittäviä. Motivoivaa työskentelytapaa määritellään ohjaavaksi ja asiakaskeskeiseksi tyyliksi, jonka avulla pyritään muutokseen. (Lahti ja Pienimäki 2004, 139–140.)

Motivoivan työskentelyn peruseräaatteisiin kuuluu muun muassa asiakkaan vapaus valita ja tehdä itseään koskevia päätöksiä. Työntekijänä roolina on toimia kannustavana kumppanina ja toisaalta muutosasiantuntijana. Työntekijä auttaa asiakasta selkiyttämään tietoisuuttaan sekä

nykyisestä toiminnastaan että tavoitteistaan. Tarkoituksena on saada asiakas huomaamaan toimintansa todelliset vaikutukset, puhumaan itse muutoksen puolesta ja luomaan ratkaisuja tilanteeseensa. Työntekijän roolina on pitää yllä realistista toiveikkuutta ja kannustaa asiakasta uskomaan omiin vaikutusmahdollisuuksiinsa. Motivoivan työskentelyn mallissa muutosmotivaation työstäminen on oikeutettua, joten siihen täytyy varata aikaa. Motivaatio on vaihtelevaa ja työntekijän on tärkeää kiinnittää huomiota asiakkaan motivaatioon vaikuttaviin tekijöihin. (Lahti ja Pienimäki 2004, 140.)

Kuntouttava työtoiminta edustaa sosiaalityössä interventiota, johon sekä motivaatio että voimaantuminen liittyvät oleellisesti. Kuntouttavan työtoiminnan lain arvioinnissa yhtenä ydinkysymyksenä pidetään, voiko ulkoinen motivaatio muuttua sisäiseksi motivaatioksi (Kotiranta 2008, 88). Psykologiassa tästä esitetään toisistaan jyrkästi poikkeavia kantoja. Suurin osa tutkijoista kuitenkin korostaa sisäisen motivaation ensisijaisuutta: ”*Vain sisäinen motivaatio on aitoa*”. (Ala-Kauhaluoma ym. 2004, 95.) Siitonen (1999, 112) puolestaan korostaa enemmänkin päämäärien keskinäistä prioriteettiasemaa. Seuraavassa luvussa tarkastelen lähemmin Siitosen (1999) voimaantumisteoriaa sekä voimaantumisen ja motivaation keskinäistä yhteyttä.

7.2. Voimaantumisteoria ja sen yhteys motivaatioon

Juha Siitosen (1999) väitöskirjatutkimuksen alkuperäisenä tavoitteena oli tutkia luokanopettajaksi opiskelevien ammatillista kasvua. Hänen tutkimuksessaan ammatillisen kasvun ydinilmiöksi osoittautui sisäinen voimantunne, joka puolestaan osoittautui synonyymiksi empowerment -käsitteelle. Tutkimuksen päätavoitteeksi muotoutuikin pyrkimys luoda voimaantumisteoria ihmisen voimaantumista jäsentävistä osaprosesseista ja niiden välisistä merkityssuhteista sekä voimaantumisen yhteydestä sitoutumiseen. (Siitonen 1999, 14.) Siitosen (1999) teoriassa voimaantumisen käsite kuvaa nimenomaan empowermentiin keskeisesti sisältyvän, ihmisestä itsestään lähtevän voimaantumisprosessin luonnetta. Empowerment liittyy elämänhallintaan, toimintavalmiuksien ja toimintakykyisyyden saavuttamiseen, voimavarojen löytämiseen ja asioiden mahdollistamiseen. (Siitonen 1999, 83.) Siitonen (1999) on pyrkinyt tutkimuksessaan kehittämään yleisen voimaantumisteorian,

josta voisi olla hyötyä monille voimaantumiseen kiinnostuneille tahoille, esimerkiksi sosiaaliviranomaisille, yhteiskunnan päättäjille, pitkään työttömänä olleille ja syrjäytyneille (Siitonen 1999, 186).

Merkittävänä havaintona tutkimuksessaan Siitonen (1999, 80) pitää sitä, miten voimaantumiseen seuraa sitoutuminen. Sisäinen voimantunne (empowerment) toimii katalyyttinä sitoutumisprosessissa johtaen aktiiviseen ja vastuulliseen toimintaan, jota luonnehtii omistautuminen. Siitonen (1999) korostaa, ettei ihmistä voida voimaannuttaa ulkoisella pakolla. Toimintavapaus ja autonomisuus ovatkin voimaantumispöcessissä tärkeitä. Voimaantumisen toteutuminen ei useinkaan ole mahdollista, koska ihmisten valintoja ja toimintoja ohjataan tarpeettomasti. Voimaantumispöcessissä oman kontrollin tunteen ohella on keskeistä yksilön äänen kuuleminen. Tämä edellyttää luottamuksellista yhteistoimintaa ja tasa-arvoista osallistumisen mahdollisuutta. Voimaantumisen kannalta tärkeitä ovat kannustava palaute ja reflektiota tukeva vuorovaikutteisuus. (Siitonen 1999, 86–88.)

Siitosen (1999) voimaantumisteorian ydinkäsite *sisäinen voimantunne* (empowerment, voimaantuminen) tarkoittaa voimavaroja ja vastuullista luovuutta vapauttavaa tunnetta. Sisäinen voimantunne on yhteydessä seitsemään kategoriaan, joita ovat: vapaus, vastuu, arvostus, luottamus, konteksti, ilmapiiri ja myönteisyys. Nämä sisäisen voimantunteen kategoriat ovat läheisesti toisiinsa kytkeytyneitä. Yhdessäkin edellä luetellussa kategoriassa esiintyvät ratkaisevat puutteet voivat heikentää, tai jopa estää, sisäisen voimantunteen rakentumista ja ylläpitämistä. Ihanteellisessa tilanteessa nämä kaikki kategoriat tukevat ihmisen voimavarojen kasvua. Sisäisen voimantunteen rakentumisen alkuvaiheessa, sen ylläpitämisessä ja vahvistumisessa ovat merkityksellisiä valinnanvapaus ja vapaaehtoisuus. Vapaus valita itselle sopiva toimintaympäristö on erittäin tärkeää. Itsenäisyydellä ja vapaaehtoisuudella päätöksenteossa on yhteys luottamuksellisuuden ja ennakkoluulottoman ilmapiirin kokemiseen. Vapauden ja vastuun tunne ilmenee esimerkiksi vapauttavana tunteena, kun saa itsenäisesti asettaa itselleen tavoitteet. (Siitonen 1999, 61–64.)

Siitonen (1999, 136) toteaa itsearvostuksen ja itseluottamuksen olevan voimaantumisen rakentumisessa merkityksellisiä. Niiden rakentumisessa toimintaympäristöllä, ilmapiirin

ennakkoluulottomuudella, turvallisuudella ja avoimuudella on keskeinen merkitys. Onnistumisen kokemukset lisäävät itseluottamusta, joka puolestaan voi tukea itsearvostusta. Siitosen (1999) mukaan luottamus toimintaympäristön tukeen ja mahdollisuuksiin sekä omiin kykyihin selviytyä tulevista haasteista ovat erittäin merkityksellisiä. Luottamuksellisessa ja hyväksyvässä ilmapiirissä rohkeus omaan aktiiviseen toimintaa kasvaa nopeasti. (Siitonen 1999, 68–69.) Vapaaehtoisuuteen perustuva kontekstin valinta on yhteydessä myönteiseen asenteeseen, vastuullisuuteen, luottamukseen ja haluun yrittää parhaansa. Kontekstin kokeminen mahdollistavana vapauttaa voimavaroja ja lisää rohkeutta kokeilla eri vaihtoehtoja. (Siitonen 1999, 71–72.) Ilmapiirin kokemisessa turvallisenä on valittuun kontekstiin saapumisen todettu oleva erityisen herkkä vaihe. Tervetulleeksi kokemisella on tärkeä merkitys sekä voimavarojen että yrittämisen halun kasvamisessa ja sillä on yhteys myös kannustavuuden kokemiseen. (Siitonen 1999, 74.)

Siitosen (1999, 88) mukaan voimaantumiskysymyksen tekee haasteelliseksi nimenomaan se, ettei voimaa voida antaa toiselle, vaan ihminen voi voimaantua vain itse. Voimaantumisprosessissa ihmiselle voidaan kuitenkin tarjota resursseja, taitoja ja mahdollisuuksia kehittää omaa kontrollin tunnetta. Voimaantuminen ilmenee parantuneena itsetuntona ja kykynä asettaa itselleen päämääriä ja tavoitteita. Se näkyy myös toiveikkuutena tulevaisuuden suhteen ja hallinnan tunteena oman elämän muutosprosessista. Siitonen (1999, 130) toteaa ihmisen minäkäsityksen olevan merkityksellinen voimaantumisprosessissa. Ihmisen käsitys itsestään on yhteydessä hänen odotuksiinsa tulevaisuuden suhteen ja siihen, miten hän arvioi omat voimavaransa verrattuna odotuksiin. Myönteinen minäkäsitys auttaa suhtautumaan optimisesti tulevaisuuteen ja asettamaan itselleen realistisia päämääriä. Ihminen arvioi myös ympäristöään minäkäsityksensä kautta.

Siitonen (1999) on tarkastellut Fordin (1992) motivoivien järjestelmien teorian (MST) merkitystä voimaantumis- ja sitoutumisprosessille. Sen mukaan on oleellista ymmärtää seuraavia tekijöitä:

- 1) motivaation suuntaa eli mihin ihmiset pyrkivät
- 2) energisoimista eli kuinka ihmiset innostuvat

3) sääntelyä eli kuinka ihmiset päättävät yrittää selviytyä, asettaa ja saavuttaa päämäärät

Motivoivien järjestelmien teorian merkitys voimaantumisteorialle määrittyy yhdenmukaisena näkemyksenä sekä motivaatiosta että voimaantumisesta ihmisestä itsestään lähtevinä prosesseina. Ihmisiä motivoitaessa tulisi ohjaavana ajatuksena olla nimenomaan helpottaminen – ei kontrolli. Motivaatiota voi siis edistää tai ehkäistä, mutta ei suoranaisesti tuoda ulkopuolelta. (Siitonen 1999, 109.)

Siitosen (1999) mukaan Fordin (1992) teoria määrittelee motivaation yksilön henkilökohtaisten päämäärien, emootioiden ja henkilökohtaisten toimintauskomusten (kyky- ja kontekstiuskomusten) organisoituneeksi kaavioksi. Motivaatio on kolmen komponentin organisoitunut kooste:

Motivaatio = päämäärä x emootiot x henkilökohtaiset toimintauskomukset
--

Olellaisinta on, että yhden komponentin puuttuessa ihmisen käyttäytymisvaiheesta hän ei motivoidu aloittamaan toimintaa. (Siitonen 1999, 110.)

Siitonen (1999) määrittelee kykyuskomukset arvioina siitä, onko ihmisellä taito toimia tehokkaasti eli onko hänellä ominaisuuksia, joita tarvitaan päämäärän saavuttamisessa? Kontekstiuskomukset puolestaan ovat arvioita siitä, onko ihmisellä vastaanottavainen ja mahdollistava ympäristö, jota tarvitaan tukemaan tehokasta toimintaa. Kontekstiuskomusten käsite painottaakin kontekstin mahdollistavaa ja myötämielistä merkitystä päämäärien saavuttamisen prosessissa. (Siitonen 1999, 113–114.) Henkilökohtaisten toimintauskomusten mukaan ei siis riitä, että ihmisellä on päämäärä, taidot ja olosuhteet tavoitteen saavuttamiseen. Olellaisinta on, uskooko ihminen siihen, että hänellä on mahdollisuus saavuttaa päämäärä. Toimintaympäristön tulisi tukea tehokasta toimintaa ja antaa tukea päämäärän saavuttamiseen.

Voimaantumisteoriaan liittyvän tarkastelunsa yhteenvedossa Siitonen (1999, 158) kuvaa voimaantumista ”atomimallilla”, jonka avulla hän havainnollistaa osaprosessien keskinäistä yhteyttä ja toisaalta myös merkityssuhteiden moniulotteisuutta. Voimaantumisteoria koostuu

Siitosen (1999, 161–164) mukaan viidestä premissistä, jotka muodostavat yhdessä teorian ihmisen voimaantumisen:

◆ ”Voimaantuminen on henkilökohtainen ja sosiaalinen prosessi, voimaa ei voi antaa toiselle”. Se on tapahtumasarja, joka tapahtuu todennäköisemmin tietyssä ympäristössä, kuin toisessa. Luontevimmin se tapahtuu mahdollistavaksi koetussa kontekstissa, turvallisesti koetussa ilmapiirissä, jossa ihminen voi kokea itsensä hyväksytyksi. Vaikka voimavaransa voi vain ihminen itse löytää itse, liittyy voimaantumiseen aina myös sosiaalinen puoli.

◆ ”Voimaantuminen on ihmisestä itsestään lähtevä prosessi, jota jäsentää päämäärät, kykyuskomukset, kontekstiuskomukset ja emotionit sekä näiden sisäiset suhteet.”

◆ ”Voimaantuminen vaikuttaa katalyytin tavoin sitoutumisprosessiin: vahva katalyytti (empowerment) johtaa vahvaan sitoutumiseen ja heikko (disempowerment) katalyytti johtaa heikkoon sitoutumiseen.”

◆ ”Voimaantuminen on yhteydessä ihmisen hyvinvointiin.”

◆ ”Voimaantuminen ei ole pysyvä tila.” Muutokset konteksti- tai kykyuskomuksissa, päämäärien asettamisessa tai emotionaalisissa kokemuksissa voivat johtaa toimintakyvyn heikkenemiseen, itsetunnon romahtamiseen tai hallinnantunteen katoamiseen.

Siitosen (1999, 93) mukaan voimaantuneen ihmisen ominaisuudet ilmenevät eri ominaisuuksina, taitoina ja käyttäytymisenä eri ihmisissä. Voimaantumisen ominaisuudet ja asteet voivat myös vaihdella eri ympäristöissä. Tämän vuoksi voimaantuneen ihmisen ominaisuuksista on vaikeaa laatia määritelmää, jota voitaisiin käyttää perustana voimaantuneen ihmisen ominaisuuksien arvioimisessa ja mittaamisessa. Siitonen (1999, 93) on kuitenkin päättänyt määritteleään voimaantuneen ihmisen seuraavasti:

”Voimaantunut ihminen on löytänyt omat voimavaransa. Hän on itse itseään määräävä ja ulkoisesta pakosta vapaa. Voimaantumisprosessissa toinen ihminen ei ole häntä voimaannuttanut, vaan hän on itse tullut voimaantuneeksi.”

7.3. Motivaatio, voimaantuminen ja kuntouttava työtoiminta

Ihmisen motivoitumiseen ja voimaantumiseen liittyvissä teorioissa korostuvat toimintaympäristöjen, vuorovaikutuksen, valinnan mahdollisuuksien, vapaaehtoisuuden, yksilöllisyyden, omien voimavarojen, kykyjen, osallisuuden sekä tavoitteiden ja päämäärien merkitys. Motivaatio- ja voimaantumisteorioiden näkökulmasta kuntouttavan työtoiminnan prosessissa asiakkaan motivoitumista voitaisiin tukea muun muassa huomioimalla entistä enemmän hänen omia näkemyksiään, antamalla vaihtoehtoja ja valinnan mahdollisuuksia. Asiakasta on tärkeä tukea ja auttaa asettamaan itselleen realistiset tavoitteet, jotka vastaavat hänen kontekstiaan. Tavoitteiden saavuttamisessa asiakasta tuetaan muun muassa luomalla suotuisia olosuhteita ja antamalla kannustavaa palautetta. Toimintaympäristön merkitys korostuu nimenomaan tarjoamassa sellaisia olosuhteita, että asiakas kokee olevansa merkityksellinen. Työyhteisöltä ja työntekijältä saatu palaute kannustavat asiakasta etenemään tavoitteidensa suuntaisesti ja lisäävät hänen itsearvostustaan.

Kuntouttavan työtoiminnan prosessiin sovellettuna voimantunteen rakentuminen ja motivaatioon liittyvät kategoriat todentuvat huomioimalla asiakkaan konteksti, mielipide ja päämäärät. Päätös kuntouttavan työtoiminnan aloittamisesta tulee perustua asiakkaan vapaaehtoisuuteen, ei työntekijän asettamiin sanktioihin. Tavoitteiden ja päämäärien tulee olla nimenomaan asiakkaan itsensä asettamia. Asiakkaalla täytyy olla tunne, että hänellä on valinnanvaraa ja hän on valmis sitoutumaan asettamiinsa tavoitteisiin.

Voimaantumisen kannalta onnistumisen kokemukset, kannustava palaute ja reflektiota tukeva vuorovaikutteisuus ovat tärkeitä. Koska toimintaympäristön ilmapiirillä on todettu olevan ratkaiseva merkitys sisäisen voimantunteen rakentumisessa (Siitonen 1999, 74), tulee työtoimintapaikan valinnassa kiinnittää huomioita siellä vallitsevaan yleiseen ilmapiiriin ja ennakkoluulottomuuteen. On tärkeää, että työtoimintapaikassa on vähintään yksi työntekijä, joka vapaaehtoisesti suostuu toimimaan työpaikalla asiakkaan ohjaajana. Yhteistyö ja yhteydenpito kuntouttavan työtoiminnan järjestämisestä vastaavan ohjaajan, asiakkaan ja työtoimintapaikan yhteyshenkilön välillä on myös tärkeää.

8 EMPOWERMENT JA SOSIAALITYÖ

Aiemmissa luvuissa olen tarkastellut muun muassa kuntouttavan työtoiminnan keskeisiä periaatteita ja määritellyt kuntouttavan sosiaalityön käsitettä. Olen todennut kuntouttavan työtoiminnan edustavan kuntouttavan sosiaalityön interventiota, jonka tavoitteena on ihmisen voimaantuminen. Edellisessä luvussa nostin esille näkökulmia ihmisen motivoitumiseen vaikuttavista tekijöistä ja motivaation yhteyttä voimaantumiseen. Siitosen (1999, 83) mukaan voimaantumisen käsite kuvaa empowermentiin sisältyvän ihmisestä itsestään lähtevän voimaantumisprosessin luonnetta. Hän kääntää siis empowermentin nimenomaan voimaantumisenä tarkastellen sitä yksilön sisäisenä prosessina. Suomalaisessa sosiaalityössä empowerment ymmärretään sekä voimaantumisenä että valtaistumisena.

Tutkimuksessani tarkastelen empowermentia nimenomaan asiakkaan yksilöllisenä voimaantumisprosessina, viitaten tällä myös tutkimukseni nimeen ja lähtökohtiin. Seuraavaksi kuitenkin tarkastelen empowerment –käsitettä eri näkökulmista ja sen yhteyttä sosiaalityöhön. Näiden näkökulmien tiedostaminen on tärkeää myös silloin, kun sosiaalityössä halutaan tukea asiakkaan kokonaisvaltaista voimaantumista. Empowermentin avaaminen tuo myös esiin sosiaalityöntekijän roolia asiakkaan voimaantumisprosessissa ja haastaa kysymään, miten voimaantumista voidaan havainnollistaa.

8.1. Empowerment käsitteenä

Empowermentille on olemassa useita erilaisia käännöksiä ja sille annetut merkitykset vaihtelevat myös eri tieteenaloilla. Maarit Laitinen (2008) on tutkinut aktivointipolitiikan kohteena olevien asiakkaiden kokemuksia viranomaiskohtaamisissa vallan ja valtautumisen näkökulmasta. Hän on päätenyt kääntämään empowermentin valtautumisenä tai valtauttamisena ja perustelee valintaansa tutkimusaiheellaan, joka käsittelee valtaa ja osallistamista. Tutkimuksessaan hän tarkastelee valtautumista yksilön prosessina ja toisaalta asiakkaan ja työntekijän dialogisuutena, joka liittyy asiakaslähtöiseen työskentelyyn. (Laitinen M., 2008, 45–47.)

Laitisen (2008) mielestä suomalaiseen keskusteluun sopii kuntouttava, voimaannuttava ja valtauttava työote, joka sisältää pääosan empowerment -käsitteeseen liittyvästä ajattelusta. Se ei kuitenkaan tuo hänen mukaansa esiin empowerment -prosessin koko laajuutta. Koska empowermentiin liittyvässä muutoksessa joko hyväksytään tai kielletään nykyinen sosiaalinen järjestys, liittyy siihen aina myös vahva poliittinen kannanotto. Empowermentissa sekä toisilla yksilöillä että ryhmillä on oma merkityksensä. Työmuotona empowerment on saanut alkunsa ryhmien parista, oma-apuryhmistä, vertais- ja vapaaehtoistyöstä sekä erityisesti sorretussa asemassa olevien auttamistyöstä. Eurooppalaisessa ja suomalaisessa sosiaalityön keskustelussa empowermentin merkitys on vahvistunut vasta 1990-luvulla. (Laitinen, M. 2008, 46-47.)

Marjo Kuronen (2004) on kirjoittanut kattavan artikkelin empowerment – käsitteen ja sosiaalityön suhteesta. Kuronen (2004, 279) toteaa sosiaalityössä olevan useita tapoja ymmärtää empowerment. Hänen mukaansa kuitenkin näyttäisi vallitsevan yksimielisyys siitä, että empowermentissa on kyse prosessista, jossa ihmiset voivat parantaa elämänsä hallintaa ja kontrollia. Kuronen (2004, 282) kääntää kyseisen käsitteen valtaistumiseksi perustellen valintaansa valta-elementillä viitaten myös empowermentin englanninkieliseen vastineeseen. Valta-käsitteeseen liittyy väistämättä kysymys vallan käytöstä sosiaalityössä, yhteiskunnallisista valtasuhteista ja eriarvoisuudesta.

Liisa Hokkanen (2009, 315–334) analysoi artikkelissaan empowermentin erilaisia tulkintoja sosiaalityöntensiivisesti ja tarkastelee myös voimaantumisen ja valtaistumisen keskinäistä suhdetta. Hän toteaa empowermentin liittyvän kuntouttavaan sosiaalityöhön. Hokkanen (2009) mukaan empowerment sisältää ajatuksen prosessinomaisuudesta ja jatkuvasta edistymisen tavoittelusta, jolloin se on keino aikaansaada muutosta. Empowerment ei kuitenkaan ole lopullinen tila, vaan välivaihe alati kumuloituvassa prosessissa. Ajatus prosessinomaisuudesta korostaa työntekijöiden kokemusta vaikutusmahdollisuuksistaan empowerment -prosessiin, vaikka he eivät kokisikaan voivansa vaikuttaa sen päämääriin. Päämäärän saavuttaminen saattaa kuitenkin olla ihmiselle niin merkittävä kokemus, ettei hän enää halua palata entiseen voimattomuuden tilaan. (Hokkanen 2009, 321–322.)

Sekä voima että valta kantasivat sisältävät näkemyksen empowermentista prosessina ja päämääränä. Niiden avulla empowermentista erotetaan kaksi eri lähtökohtiin ja erilaisiin teoreettisiin sitoumuksiin perustuvaa juonetta: yksilöllisesti painottunut voimaantuminen ja yhteiskunnallisesti painottunut valtaistuminen. (Hokkanen 2009, 329.) Valtaistavassa ajattelussa on keskeisenä näkemys muutosta vaativasta yhteiskunnallisesta ja yksilön elämään liittyvästä eriarvoisuudesta ja osattomuudesta. Tällöin päämääränä on asian tilan tiedostaminen ja vääryyden poistaminen. Voimaannuttavassa lähestymistavassa korostetaan ihmisen tai ihmisryhmän subjektiivista kokemusta olotilasta, joka vaatii muutosta. (Hokkanen 2009, 331.) Tämä ihmisen omaan subjektiiviseen kokemukseen perustuva tarve muutokseen on se näkökulma, josta tarkastelen empowermentia tutkimuksessani.

Hokkanen (2009) mukaan vaikuttaa siltä, että valtaistumisprosessi käynnistyy vain, jos jollakin ryhmän jäsenellä on luottamusta itseensä ja vaikutusmahdollisuuksiinsa. Valtaistava toiminta sisältää myös voimaannuttavia merkityksiä. Voimaantuminen saattaa toimia esiasteena ja katalysaattorina valtaistumiselle. Voimaantuminen on elämään merkitystä, sisältöä ja laatua tuottava prosessi, jolla on positiivinen vaikutus ihmisen itsetuntoon. Valtaistuminen puolestaan luo voimaannuttavia kokemuksia. Sosiaalityössä tarvitaan voimaantumisen ja valtaistumisen keskinäistä dialogia sekä valtaistavia ja voimaannuttavia käytäntöjä, koska yksinään molemmat ovat riittämättömiä. (Hokkanen 2009, 334.)

8.2. Empowermentin yhteys sosiaalityöhön

Empowerment -ajatteluun liittyy itseavun -ajatus ja sen kautta ihmisten oikeudet ja mahdollisuudet osallistua tarpeelliseksi kokemiensa palvelujen suunnitteluun (Payne 2005, 302–303). Empowermentin ymmärtäminen valtautumisenä on muun muassa asiakkaan valtaa suhteessa omaan elämäänsä. Jokaisella ihmisellä on oikeus tulla kuulluksi, kontrolloida omaa elämäänsä ja tehdä valintoja. Empowerment voi auttaa asiakasta ratkaisujen tekemisessä ja vaikuttamisessa omaan elämäänsä. Voimaantumisen ja valtaantumisen kautta ihmisen itseluottamus, kyvykkyys ja olemassa olevat voimavarat lisääntyvät. Voimaantumiseen liittyvässä sosiaalityössä on kyse asiakkaan voimavarojen lisääntymisen esteenä olevien, esimerkiksi asiakkaan persoonallisuuteen tai sosiaaliseen tilanteeseen liittyvien tekijöiden

tiedostamisesta ja niiden raivaamiseksi tarvittavien keinojen löytämisestä. Työntekijän tehtävänä on olla asiakkaan tukena hänen ongelmiensa tarkastelussa ja suunnitella yhdessä asiakkaan kanssa niihin ratkaisuja. (vrt. Payne 2005, 295, 310–311.)

Lena Dominelli (2004, 92–93) korostaa arvojen merkitystä sosiaalityön perustana, mutta toteaa perinteisten arvojen näyttäytyvän toisaalta myös ristiriitaisina. Perinteisessä sosiaalityössä on korostettu yksilökeskeisyyttä ja ammatillista tietämystä sekä työntekijän kontrolloivaa roolia suhteessa asiakkaaseen. Sosiaalityön asema on kuitenkin muutoksessa. Asiakkaat ovat kyseenalaistaneet perinteisiin arvoihin perustuvan lähestymistavan vaatien sosiaalityöntekijöiltä tukea taistelussaan sosiaalisen oikeudenmukaisuuden puolesta. Uudenlaisen ajattelutavan mukaan asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välisessä suhteessa korostuu työntekijän rooli tarjoamassa ammatillisuuttaan ja tietämystään asiakkaan käyttöön ja hänen voimaantumiseensa. Työskentelyn päämääränä on sosiaalityön interventioiden vähittäinen lakkaaminen ja asiakkaan autonomisuus. Asiakaslähtöisen ja voimaannuttavan työskentelyn lähtökohtana ovat vähemmän byrokraattiset työmenetelmät.

Empowerment – käsitteeseen liittyvä ja sitä täydentävä käsite asianajo (advocacy) määritellään voimattoman asiakkaan tai valtansa menettäneen ihmisen etujen valvomisena suhteessa vahvoihin yksilöihin ja sosiaalisiin rakenteisiin. Kyseessä on prosessi, jossa valtansa menettäneet ihmiset saavat valtansa takaisin, kykenevät toimimaan ja hyötymään omista oikeuksistaan. (Payne 2005, 295; Laitinen M. 2008, 46.) Empowermentin rinnalla esiintyvä asianajo on yhteydessä yksilölliseen sosiaalityöhön ja sukua nykyiselle palveluohjaukselliselle orientaatiolle liittyen asiakaslähtöiseen arvopohjaan (Hokkanen 2009, 320). Palveluohjaukselliselle työtoteelle ovatkin tyypillisiä muun muassa edellä mainitut vähemmän byrokraattiset työmenetelmät ja asiakkaan vahva osallisuus.

Empowermentiin liittyy tavoite ihmisen voimavarojen vahvistumisesta. Ihmisen omien voimavarojen saaminen käyttöön ja niiden hyödyntäminen asiakkaan elämään liittyvässä muutostyössä voi olla ihmiselle voimaa antava ja vapauttava kokemus. Kuntouttava sosiaalityö edustaa muutostyötä, jonka avulla pyritään vaikuttamaan siihen, että ihmiset tulevat paremmin toimeen ongelmiensa kanssa, jolloin sosiaalityö lisää ihmisen kykyä selvittää

vastoinkäymisistä, jonka myötä hänen toimintakykyisyytensä lisääntyy. Myös Rostila (2001, 15) viittaa empowerment –käsitteeseen tarkastellessaan tavoitteellisuuden ja muutostyön merkitystä sosiaalityössä. Hän toteaa asiakkaan tilanteen parantamisen perustuvan asiakkaan omiin voimavaroihin ja toiveisiin. Sosiaalityössä tulee löytää keinoja saada asiakkaan oma asiantuntijuus käyttöön siten, että asiakkaan toimintavoima kasvaa.

8.3. Yhteenvetoa teoreettisesta tarkastelusta

Tutkimuksen tavoitteena on saada vastausta siihen, miten sosiaalityössä voitaisiin tukea asiakkaan motivoitumista ja voimaantumista. Teoreettisen tarkastelun kautta olen tuonut esiin seikkoja, joihin sosiaalityössä tulisi kiinnittää huomiota tavoiteltaessa asiakkaan motivoitumista muutokseen ja hänen voimaantumistaan. Tarkastelemissani aiemmissa tutkimuksissa nousi esiin aktivointisuunnitelmien merkitys sekä tarve laadullisille, asiakkaan tilannetta kuvaaville mittareille. Teoreettisessa tarkastelussa olen tuonut esiin työttömyyden pitkittymisen seurauksia, jotka ilmenevät kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden kontekstissa, kuntouttavan työtoiminnan merkitystä aktivoivaan sosiaalipolitiikkaan liittyvänä, elämänhallintaa tukevana sosiaalityön interventiona sekä tilanearvioinnin merkitystä suunnitelmallisessa sosiaalityössä. Olen tarkastellut ihmisen motivoitumiseen ja voimaantumiseen vaikuttavia tekijöitä eri näkökulmista ja kuvannut niiden yhteyttä sosiaalityöhön.

Teoreettisen tarkastelun yhteenvetona voidaan ensinnäkin todeta, että voimaantumiseen tähtäävässä työskentelyssä asiakkaan tilanteen tapauskohtainen arviointi ja sen pohjalta laadittu suunnitelma ovat tärkeä lähtökohta. Tilanearvioinnin yhtenä tehtävänä on pohtia asiakkaan kanssa hänen elämäntilanteessaan vaikuttavia esteitä eli negatiivisia mekanismeja, jotka vaikuttavat hänen motivaatioonsa. Kokonaisvaltaisten suunnitelmien laatimiseksi tarvitaan usein myös moniammatillista yhteistyötä.

Toiseksi voidaan todeta, että sekä kuntoutusajattelussa että motivaatio- ja voimaantumisteorioissa korostetaan toimintaympäristöjen merkitystä ja yhteensopivuutta asiakkaan kontekstin kanssa. Asiakkaalle tulisi pystyä tarjoamaan vaihtoehtoja, joista hän voi

valita. Tämä on tärkeää huomioida esimerkiksi kuntouttavassa työtoiminnassa. Vapaaehtoisuudella, ihmisen itsensä asettamilla tavoitteilla ja päämäärillä on kuntoutumisen, motivaation ja voimaantumisen kannalta olennainen merkitys. Asiakasta tulee auttaa asettamaan itselleen realistisia tavoitteita, joiden saavuttamisessa häntä tuetaan erilaisten interventioiden kautta. Empowerment –ajattelun mukaan asiakkaan tulee päästä osalliseksi resursseista, joita hän tarvitsee tavoitteidensa saavuttamisessa. Resurssit voivat osaltaan auttaa asiakasta omien tavoitteidensa määrittelyssä. Ammatilainen eli sosiaalityöntekijä voi olla yksi resurssi, joka auttaa asiakasta hahmottamaan elämäntilannettaan, puolustamaan intressejään ja saamaan omaa ääntään kuuluviin. Tämä voi olla keino osoittaa ammatillista vastuuta asiakkaan voimaantumisen tukena.

Kolmanneksi haluan nostaa esiin sen, että motivaation ylläpitämisen kannalta on oleellista, että asiakas saa palautetta, jonka avulla hän pystyy hahmottamaan omaa edistymistään kohti päämääräänsä. Tapahtuneiden muutosten havainnollistamisella ja arvioinnilla on siis tärkeä merkitys asiakkaan yksilöllisessä voimaantumisprosessissa. Tutkimukseni seuraavassa eli empiirisessä osassa kuvaan kehittämäni arviointimenetelmää, jonka tavoitteena on avata voimaantumisen osa-alueita sekä voimaantumiseen vaikuttavien mekanismien ja sosiaalityön interventioiden välistä suhdetta ja toimia arvioinnin välineenä.

9 REALISTISEN AJATTELUN SOVELTAMINEN MITTARISSA

Tässä luvussa kuvaan tutkimuksessa kehittämäni asiakkaan tilanteen arviointiin ja voimaantumisen havainnolliseen tarkoitettu mittarin lähtökohdista ja kehittämisprosessia, sen rakennetta sekä siihen valittuja kontekstitekijöitä ja voimaantumisen osa-alueita. Vaikka tutkimuksessa käytän yleisesti mittari –termiä, voidaan sitä yhtä hyvin kutsua arviointivälineeksi. Kehittämäni mittari on nimenomaan laadullinen, asiakkaan omaa näkemystä kuvaava tilannearvioinnin väline, joka koostuu sekä avoimista kysymyksistä että mittarista, jonka sisältämiin kysymyksiin asiakas vastaa rengastamalla asteikolta, ei ole vaikeuksia (10) – erittäin paljon vaikeuksia (2), sen vaihtoehdon, joka hänen näkemyksensä mukaan parhaiten kuvaa hänen tilannettaan.

9.1. Mittarin lähtökohdat

Tutkimuksessani tapahtuva mittarin kehittämistyö perustuu teorialähtöisyyteen sekä teorialiedon ja käytännön kokemuksen yhdistämiseen, jonka vuoksi se on ollut kokonaisuudessaan melko pitkälinen prosessi. Sen konkreettinen kehittäminen tapahtui syksyllä 2009.

Käytännön työssä olen todennut, että asiakkaan elämäntilanteessa (kontekstissa) vaikuttava problematiikka, esimerkiksi päihdeongelma tai vaikeudet päivärytmisissä, tulevat usein ilmi vasta kuntouttavan työtoiminnan aloittamisen myötä. Olen usein pohtinut keinoja, joiden avulla näiden ongelmien havaitseminen olisi mahdollista jo ennen kuntouttavan työtoiminnan aloittamista. Tältä pohjalta syntyi ajatus kehittää systemaattinen työväline, joka voisi osaltaan auttaa sosiaalityöntekijää kiinnittämään huomioita asiakkaan kontekstissa yleisimmin vaikuttaviin tekijöihin ja helpottaa asiakkaan tilanteen kokonaisvaltaista arviointia jo silloin, kun asiakkaan kanssa suunnitellaan kuntouttavan työtoiminnan aloittamista. Työvälineen avulla voitaisiin myös paremmin arvioida toiminnan oikea-aikaisuutta suhteessa asiakkaan elämäntilanteeseen ja laatia kokonaisvaltaisempia suunnitelmia. Tämä voisi osaltaan myös ehkäistä kuntouttavan työtoiminnan keskeytymisiä. Lähtökohdana tällaisen työvälineen

kehittämislle oli myös, että sen tulisi toimia luontevana osana asiakasprosessia. Kehittämäni mittarin käyttäminen arvioinnin työvälineenä ei siis ole erillinen tapahtuma, vaan sen on tarkoitus olla osa sosiaalityötä ja kuntouttavan työtoiminnan prosessiin kuuluvia säännöllisiä arviointipalavereja.

Mittarissa sovellan aiemmin kuvaamani realistisen ajattelun ja tapauskohtaisen arvioinnin periaatteita, joihin liittyvät kontekstien, interventioiden ja mekanismien tunnistaminen (mm. Pawson & Tilley 1997; Kazi 2002a; Mäntysaari, 2006; Rostila ja Mäntysaari, 1997; Korteniemi, 2005; Högnabba ja Peitola, 2005). Asiakkaan yksilöllisen kontekstin merkitys palvelun vaikuttavuuden ja asiakkaan voimaantumisen lähtökohtana tulee esille myös aiemmissa tutkimuksissa (Högnabba ja Peitola 2005, 117; Kallio 2008, 50–51; Kotiranta 2008, 168–169). Monissa tutkimuksissa korostetaan asiakkaan aktiivista osallisuutta ja oman äänen kuulemisen merkitystä asiakasprosessien eri vaiheissa, suunnitelmien laatimisessa, arvioinnissa ja voimaantumisprosessissa (Korhonen ym. 2007, 40; Laitinen M. 2008, 113–114; Liukko 2006, 42–43; Luhtasela 2009, 130; Siitonen 1999, 86–88). Mittarin kehittämisessä olen pyrkinyt huomioimaan asiakkaan mielipiteen ja osallisuuden arviointiprosessissa. Tämä tulee esille ennen kaikkea mittarin laadullisuuteen painottuvassa, avoimia kysymyksiä sisältävässä sanallisessa osiossa (liite 3).

9.2. Mittarin rakenne ja kehittämisprosessi

Mittarin kehittämisen ensimmäisessä vaiheessa muodostin näkemystä kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden kontekstista yhdistämällä aiempien tutkimusten, lähdekirjallisuuden ja käytännön kokemuksen kautta muodostunutta tietoa. Näiden pohjalta laadin mittarista ensimmäisen version. Tässä vaiheessa esittelin sen yhdelle kuntouttavan työtoiminnan asiakkaalleni ja pyysin häneltä kommentteja muun muassa kysymysten ymmärrettävyydestä ja niihin vastaamisen helppoudesta tai vaikeudesta. Tässä vaiheessa tuli ilmi, että olin unohtanut mittarista yhden olennaisen vaihtoehdon kysyttäessä asiakkaan taustatietoja. Tämä tekijä liittyi työttömyyden keston, johon lisäsin kohdan muu tilanne. Esimerkiksi pitkään kotiäitinä toimineella varsinainen työttömyyden kesto voi olla suhteellisen lyhyt, vaikka hän on ollut

poissa työmarkkinoilta jopa vuosikymmeniä. Kommenttien pohjalta tein mittariin muutaman korjauksen.

Seuraavassa vaiheessa annoin mittarin kommentoitavaksi kahdelle työntekijälle, joilla on kokemukseen perustuvaa, ja mielestäni arvokasta, näkemystä kuntouttavan työtoiminnan asiakkuudesta. Heiltä saamieni kommenttien pohjalta tein uusia korjauksia, jonka jälkeen annoin sen uudelleen kommentoitavaksi siihen aiemmin tutustuneelle asiakkaalle. Pyysin häntä tutustumaan mittariin kotona kaikessa rauhassa ja täyttämään sen niiltä osin, kuin hän koki sen mahdollisena. Seuraavan kerran asiakkaan kanssa tavatessamme totesin hänen suoriutuneen mittarin täyttamisestä itsenäisesti. Hänen kokemuksensa mukaan se oli helpotajuinen. Seuraavassa vaiheessa lähetin mittarin kommentoitavaksi tutkimukseni ohjaajalle. Häneltä sain vielä monia arvokkaita näkökulmia, joita en ollut osannut ottaa mittarin kysymyksissä huomioon. Näiden kommenttien pohjalta muodostin joitakin uusia kysymyksiä ja muokkasin joitakin selkeämpään muotoon. Tämän jälkeen oli vuorossa mittarin rakenteellinen muokkaus. Seuraavassa vaiheessa laadin saatekirjeen (liite 1) sekä palautelomakkeet sosiaalityöntekijälle ja asiakkaalle (liite 5).

Tutkimuksessa kehitetyn arviointimenetelmän eli mittarin avulla on tarkoitus avata voimaantumisen osa-alueita ja saada esille asiakkaan näkemys omasta tilanteestaan kyseisillä osa-alueilla. Mittari rakentuu seuraavista lomakkeista:

- 1) asiakkaan taustatiedot (liite 2)
- 2) asiakkaan omat odotukset ja tavoitteet - tapahtuneiden muutosten ja niihin vaikuttaneiden tekijöiden arviointi (liite 3)
- 4) asiakkaan tilanteen arviointi ja voimaantumisen havainnollistaminen (liite 4)
- 5) asiakkaan ja työntekijän palautelomakkeet (liite 5)

Arviointimenetelmä sisältää siis kaksi erilaista osiota:

- 1) Sanallinen, laadullisuutta painottava osa (liite 3, sivuja 2). Asiakas kuvaa tilannettaan vastaamalla avoimiin kysymyksiin, jotka liittyvät asiakkaan omiin odotuksiin, tavoitteisiin, päämääriin, työ- ja toimintaympäristöihin, työntekijöiltä saatavaan tukeen ja palvelujen käyttöön sekä vapaa-aikaan, harrastuksiin ja ihmissuhteisiin. Nämä osa-

alueet ovat nousseet esille tutkimuksen teoreettisessa osassa motivaatioon ja voimaantumiseen vaikuttavina tekijöinä. Sanallisen osan arviointivaiheessa (liite 3) asiakas vastaavasti kuvaa näkemystään tilanteessaan tapahtuneista muutoksista ja niihin vaikuttaneista tekijöitä laadullisesti.

- 2) Voimaantumisen osa-alueita avaava asteikollinen osa, jossa asiakas valitsee kunkin osa-alueen kohdalla asteikolta vaihtoehdon, joka hänen oman näkemyksensä mukaan kuvaa parhaiten hänen tilannettaan (liite 4, sivuja 7).

Mittarin rakenne mahdollistaa sen soveltamisen hyvinkin tilanne- ja tapauskohtaisesti. Siitä voidaan käyttää esimerkiksi pelkästään sanallista arviointia tai pelkästään asteikollista mittaria.

Mittarin käyttäminen työvälineenä voidaan toteuttaa seuraavanlaisesti:

◆ Sosiaalityöntekijä täyttää yhdessä asiakkaan kanssa *taustatiedot* (liite 2).

◆ *Asiakkaan omat odotukset ja tavoitteet – lomakkeella* (liite 3) asiakasta pyydetään omin sanoin kuvaamaan odotuksiaan ja tavoitteitaan kuntouttavalle työtoiminnalle.

Tähän osaan kuuluva arviointi, *Tapahtuneiden muutosten ja niihin vaikuttaneiden tekijöiden sanallinen arviointi – lomakkeen* (liite 3) täyttäminen perustuu asiakkaan omaan näkemykseen kuntouttavan työtoiminnan aikana tapahtuneista muutoksista, niiden merkityksestä ja niihin vaikuttaneista tekijöistä. Tämän arviointi voidaan suorittaa tapauskohtaisesti sopivaksi katsotussa prosessin vaiheessa tai loppuarvioinnissa. Kyseinen arviointi voidaan tarvittaessa toteuttaa useitakin kertoja kuntouttavan työtoiminnan prosessin aikana.

◆ Mittarin asteikollisessa osassa *Asiakkaan tilanteen arviointi ja voimaantumisen havainnollistaminen ja arviointi – lomakkeet* (liite 4) asiakas arvioi tilannettaan asteikolla: ei ole vaikeuksia (10) – jonkin verran vaikeuksia (9-8), melko paljon vaikeuksia (7-6), paljon vaikeuksia (5-4) erittäin paljon vaikeuksia (3-2). Mittarin jokaiselta sivulta täytetään vain yksi

laatikko jokaisella arviointikerralla. Kutakin osa-aluetta arvioidaan systemaattisesti useita kertoja kuntouttavan työtoiminnan prosessin aikana. Prosessin systemaattinen arviointi on selkeintä liittää aktivointisuunnitelman väliarviointeihin, joita suoritetaan noin kolmen kuukauden välein. Arviointikertojen määrä on riippuvainen kuntouttavan työtoiminnan prosessin yksilöllisestä kestosta.

Eri osa-alueilla tapahtuneita muutoksia voidaan havainnollistaa piirtämällä käyrää eri arviointikerroilla saatujen tulosten välille. Kunkin arviointikerran tuloksesta voidaan myös laskea keskiarvo ja tätä voidaan verrata edellisen kerran keskiarvoon. Edellä mainittua muutosta olen kuvannut liitteenä olevassa kuvitteellisessa esimerkissä, jossa arvioidaan muutosta arjen sujumisessa, asioiden hoitamisessa ja vastuullisuudessa. Kyseisessä esimerkissä voimme todeta, että asiakkaan oman näkemyksen mukaan arjen sujuminen on muuttunut lähtötilanteen ja kolmannen arviointikerran välillä arvosanasta 6 arvosanaan 9. Kokonaisuudessa arjen sujumisen osa-alueella ensimmäisen ja kolmannen mittauskerran välillä keskiarvo on vähitellen noussut 5,8:sta 9,2:een. (liite 6)

9.3. Kontekstitekijät ja voimaantumisen osa-alueet mittarissa

Mittarin ensimmäisellä sivulla (liite 2) kysytään asiakkaan nimi, ikä, koulutustausta, työttömyyden kesto ja työkokemuksen määrä sekä tilanteen kartoituksen ajankohta ja siihen osallistuneet. Seuraavaksi kysytään asiakkaan omaa näkemystä tekijöistä, jotka vaikeuttavat hänen työllistymistään. Kartoitettavat kontekstitekijät ovat seuraavat: koulutuksen puute, työkokemuksen puute, vaikeudet sosiaalisissa suhteissa, vaikeus mennä uusiin tilanteisiin, motivaation puute, vaikeus sitoutua, arki- ja päivärytmin vaikeudet, itseluottamuksen puute, elämän päämäärien ja tavoitteiden puuttuminen, mielenterveyden ongelmat, fyysiset sairaudet / työtä rajoittavat tekijät, päihde- ja muut riippuvuudet, rikostausta ja tulossa olevat tuomiot tai jokin muu syy. Asiakas voi valita näistä vaihtoehdoista kaikki ne tekijät, joiden kokee vaikuttavan kontekstissaan työllistymistään vaikeuttavana tekijänä.

Työttömyyteen liittyvissä tutkimuksissa on todettu työttömille kasaantuvan helposti taloudellisia, terveydellisiä ja sosiaalisia ongelmia (mm. Kortteinen ja Tuomikoski 1998, 38;

Tuusa 2005, 59; Liukko 2006, 56). Esimerkiksi itseluottamuksen puute, vaikeudet sosiaalisissa suhteissa, terveydelliset tekijät, erilaiset riippuvuudet, velkaantuminen, rikostausta ja tulossa olevat tuomiot voivat vaikuttaa negatiivisina tekijöinä sekä työttömyyden taustalla että tulevaisuuden suunnittelussa, jolloin ne toimivat asiakkaan toimintaa rajoittavina mekanismeina. Kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden kontekstissa opintojen keskeytyminen on yleistä. Keskeytymisen syyksi nuoret kertovat muun muassa vaikeudet teoria-aineissa, oppimisvaikeudet, arki- ja päivärhythmin puuttumisen, päihteiden käytön, koulukiusaamiskokemukset, paniikkioireet tai opiskelumotivaation puuttumisen. Ammattitutkinnon puuttuminen koetaan yhtenä merkittävänä työllistymisen esteenä (mm. Liukko 2006, 56).

Työttömyyden pääsiallista syytä ei ole useinkaan helppo tunnistaa ja toisaalta työttömyyden taustalla voi olla monia syitä ja niiden kasaantumista (Liukko 2006, 56). Tämän vuoksi kontekstitekijää kysyttäessä en ole rajannut tekijöiden määrää, jotka asiakas voi valita. Tutkimukseni edetessä totesin taustatiedoista puuttuvan kysymyksen taloudellisesta tilanteesta, esimerkiksi ylivelkaantumisesta, jonka on todettu olevan työllistymisessä yksi motivaatiota heikentävä tekijä (mm. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 2001, 84; Liukko 2006, 56). Toisaalta ylivelkaantumisella ei ole välttämättä merkitystä kuntouttavan työtoiminnan lähtökohtana. Ylivelkaantuneille se saattaa pikemminkin olla mahdollisuus mielekkääseen työtoimintaan ilman, että se vaikuttaa olennaisesti taloudelliseen tilanteeseen.

Seuraavaksi tarkastelen lyhyesti tekijöitä, jotka tulevat esille kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden kontekstissa ja jotka olen teoreettisen ja kokemukseräisen tiedon yhdistämisen pohjalta valinnut mittariin voimaantumisen arvioinnin osa-alueiksi:

◆ *Päivä-/arkirythmi ja osallistuminen säännölliseen toimintaan*

Etenkin nuorilla asiakkailla on vaikeuksia päivä- ja arkirytmisissä, joka ilmenee heräämisvaikeuksina ja sen myötä vaikeutena osallistua ja sitoutua säännölliseen toimintaan. Tämä tulee kuntouttavassa työtoiminnassa esille muun muassa poissaoloina ja myöhästelyinä.

◆ *Arjen sujuminen, asioiden hoitaminen ja vastuullisuus*

Vaikeudet arjen sujumisessa ilmenevät erilaisina asumiseen liittyvinä ongelmina, vaikeuksina hoitaa raha-asioita sekä yleisenä vaikeutena hoitaa omia asioita ja käyttää palveluja. Nämä puolestaan saattavat johtaa muun muassa asunnosta saatuihin häätöihin, velkaantumiseen sekä etuuksien menettämiseen, koska tarvittavien hakemusten täyttäminen koetaan liian työläänä.

◆ *Sosiaaliset suhteet ja sosiaaliset tilanteet*

Sosiaalisten tilanteiden pelko, vaikeudet solmia sosiaalisia suhteita ja luottaa toisiin ihmisiin ilmenevät vaikeutena mennä uusiin tilanteisiin ja ryhmiin, etenkin suurempiin työyhteisöihin ja koululuokkaan sekä osallistua sosiaaliseen toimintaan vapaa-aikana, ilman päihteitä.

◆ *Kokemus omasta jaksamisesta ja terveydentilasta*

Pitkittyneen työttömyyden syynä tai sen seurauksena saattaa ilmetä erilaisia fyysisiä ja psyykkisiä sairauksia tai fyysisen yleiskunnon heikentymisestä johtuvaa jaksamattomuutta. Fyysiset sairaudet ja niiden aiheuttamat rajoitukset voivat rajoittaa työn saantia ja valinnan mahdollisuuksia.

◆ *Päihde- tai jokin muu riippuvuus ja siitä seuraavat vaikeudet*

Kuntouttavan työtoiminnan asiakkuudessa näyttäytyvät erityisen vahvasti päihdeongelmat. Myös Liukon (2006, 56) tutkimuksessa sekä aktivointisuunnitelmissä että haastatteluissa ne todettiin merkittävimpana syynä työttömyyden taustalla. Päihderiippuvuus ja siitä seuraavat ongelmat tulevat kuntouttavassa työtoiminnassa esille muun muassa vaikeuksina päivärytmissä, sitoutumattomuutena, myöhästelyinä ja poissaoloina. Etenkin nuorten asiakkaiden lääkeriippuvuus ja lääkeannostuksen epätasapaino näyttäytyvät poissaoloina, levottomuutena ja muuna oireiluna. Peli- ja nettiriippuvuus ilmenevät taloudellisina vaikeuksina, velkaantumisenä ja ongelmina päivärytmissä.

◆ *Käsitys omasta itsestä ja onnistumisen tunne*

Vaikeus tunnistaa omia vahvuuksiaan, kokea onnistumisen tunnetta, uskoa omaan kykyihinsä ja arvostaa itseään ilmenevät muun muassa heikkona itsetuntona ja vaikeutena asettaa realistisia tavoitteita omalle toiminnalle. Ne tulevat esiin myös vaikeutena lähteä kokeilemaan kuntouttavaa työtoimintaa sekä esittää omia toiveita sopivan työtoimintapaikan löytämiseksi.

◆ *Tulevaisuuden suunnittelu ja motivaatio*

Motivaation puute tulee esiin vaikeuksina asettaa itselleen tavoitteita ja päämääriä, suunnitella tulevaisuutta ja sitoutua tehtyihin suunnitelmiin. Kuntouttavassa työtoiminnassa se ilmenee muun muassa poissaoloina tai toimintana, joka ei vastaa aktivointisuunnitelmassa sovittuja tavoitteita.

Edellä esiin tulleiden kontekstitekijöiden kautta voidaan todeta olevan tarve sosiaalityön interventioille, jotka auttavat asiakasta hahmottamaan tilannettaan ja tukevat asiakasta elämänhallinnan saavuttamisessa ja voimaantumisessa. Seuraavassa luvussa tarkastelen kontekstien, sosiaalityön interventioiden ja vaikuttavien mekanismien välistä suhdetta.

9.4. Kontekstien, interventioiden ja mekanismien suhde

Sosiaalityön interventioilla on oleellinen merkitys, koska niiden kautta sosiaalityöntekijä voi tarjota asiakkaalle resursseja ja luoda asiakkaalle mahdollisuuksia muutokseen (Kankainen 2007, 90; Korteniemi 2005, 124, 126–127; Högnabba ja Peitola 2005, 111). Asiakkaan tilanteessa vaikuttavien mekanismien ja niiden merkityksen tunnistaminen on tärkeää, koska ne toimivat sekä muutosta aikaansaavina mahdollisuuksina että sitä estävinä tekijöinä (Korteniemi 2005, 124, 127; Högnabba ja Peitola 2005, 111). Interventiot muuttuvat mekanismeiksi silloin, kun asiakas hyväksyy intervention tarjoamat mahdollisuudet. Myös asiakkaan tilanteen arviointivaiheeseen liittyy interventioita, jotka ovat merkityksellisiä asiakkaan ohjausprosessin onnistumisen kannalta. Esimerkiksi asiakkaan kontekstietojen kysyminen ensimmäisillä tapaamiskerroilla on jo yksi arviointivaiheeseen liittyvä interventio. Asiakkaan tavoitteiden toteutumisen seuranta edustaa sekä interventiota että interventioiden ja mekanismien suhdetta. (Korteniemi 2005, 17.)

Kuntouttava työtoiminta on jo itsessään yksi sosiaalityön interventio. Useimmiten sen rinnalla tarvitaan kuitenkin myös muita sosiaalityön interventioita, jotta asiakkaan kokonaisvaltainen voimaantuminen olisi mahdollista. Tutkimuksen kautta muodostamani näkemyksen mukaan

kuntouttavan työtoiminnan prosessissa interventioiden suhde muutosvoimana toimiviin mekanismeihin toimii seuraavasti:

◆ *Työntekijä tapaa asiakasta säännöllisesti ja pyrkii rakentamaan asiakkaan kanssa toimivaa ja luottamuksellista työskentelysuhdetta.*

Mekanismina: luottamuksellinen työskentelysuhde, asiakkaan sitoutuminen työskentelysuhteeseen

Sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välinen luottamuksellinen suhde on sosiaalityön intervention vaikutuksesta tapahtuvien muutosten perusedellytys, joten muut mekanismit ovat siitä riippuvaisia. Asiakkaan ja työntekijän välinen suhde toimii tavallaan muiden mekanismien kontekstitekijänä. (Korteniemi 2005, 127.) Muun muassa luottamus ja motivaatio ovat mekanismeja, jotka toimiessaan saavat aikaan muutosta asiakkaan elämässä (Högnabba ja Peitola 2005, 112). Luottamus on yksi keskeinen tekijä sisäisen voimantunteen rakentumisessa (Siitonen, 1999, 61-64). Luottamuksellinen ilmapiiri puolestaan kasvattaa rohkeutta aktiiviseen toimintaan (Siitonen 1999, 68-69).

◆ *Työntekijä pohtii yhdessä asiakkaan kanssa hänen tarpeitaan sekä asiakkaan kontekstissa vaikuttavia mekanismeja, jotka saattavat ylläpitää asiakkaan ongelmia. Työntekijä tekee yhdessä asiakkaan kanssa tilannearvion, jonka pohjalta yhdessä asiakkaan ja yhteistyötahojen kanssa laaditaan aktivointisuunnitelma. Työntekijä tukee asiakasta tavoitteiden asettamisessa.*

Mekanismeina: riittävän tuen saanti, tilannearvio, aktivointisuunnitelman laatiminen

Asiakkaalla ja työntekijällä tulee olla perusteelliset tiedot asiakkaan tarpeista ja ongelmista. Kokonaisvaltaisen tilannearvion merkitystä ja sosiaalityöntekijän roolia korostetaan monissa tutkimuksissa (mm. Tuusa, 2005; Liukko, 2006; Keskitalo, 2008). Asiakkaan ja työntekijän yhteinen tilanteen arviointi lisää asiakkaan ymmärrystä siitä, mitä tehdään ja miksi, sekä asiakkaan käsitystä omista mahdollisuuksistaan muutokseen. Selvitetyt tarpeet ja ongelmien määrittely ovat edellytyksenä sille, että sosiaalityöntekijä voi yhdessä asiakkaan kanssa selvittää mekanismeja, jotka ylläpitävät ongelmia, ja toisaalta mekanismeja, jotka tukevat asiakkaan tilanteen muuttumista positiiviseen suuntaan. Tilannearvion kautta voidaan asiakkaalle löytää hänen kontekstiaan ja tarpeitaan vastaavat toimintastrategiat. Seuraavassa

vaiheessa laadittava aktivointisuunnitelma taas toimii moniammatillisessa yhteistyössä työvälineenä, jossa määritellään eri tahojen vastualueet asiakkaan tukemisessa. Hyvin laadittu aktivointisuunnitelma on osaltaan palvelun vaikuttavuutta lisäävä interventio.

Asiakkaan itsensä asettamien tavoitteiden ja päämäärien merkitys motivoitumisen ja voimaantumisen lähtökohdista nousee esiin useissa tutkimuksissa (mm. Siitonen 1999, 111; Laitinen A. 2008, 46–48, 55; Nurmi & Salmela-Aro 2002, 167–169). Sosiaalityöntekijän tehtävänä on auttaa asiakasta laatimaan itselleen realistiset tavoitteet suhteessa kontekstiinsa. Konkreettiset ja realistiset tavoitteet, tavoitteisiin saatu tuki, tavoitteissa edistyminen sekä edistymisen arviointi voivat lisätä asiakkaan itsearvostusta sekä edistää ja ylläpitää motivaatiota. Muun muassa psyykkisen hyvinvoinnin on todettu vaikuttavan asiakkaan motivaatioon asettaa tavoitteita ja arvioida niitä (Nurmi & Salmela-Aro 2002, 167–169). Voimaantuminen ilmenee parantuneena itsetuntona ja kyynä asettaa itselleen päämääriä ja tavoitteita (Siitonen 1999, 88).

◆ *Työntekijä motivoi asiakasta käyttämään tarvitsemiaan palveluja (muun muassa päihde- ja mielenterveyspalvelut) ja tukee asiakasta palvelujen saamisessa.*

Mekanismina: palvelujen saatavuus, asiakkaan sitoutuminen palveluihin, verkostotyö
Asiakkaan sitoutuminen muihin palveluihin sekä ennen kuntouttavaa työtoimintaa että sen aikana tukee asiakasta kokonaisvaltaisemmin. Esimerkiksi terveydellisten ja sosiaalisten ongelmien vaikeuttaessa työllistymistä tulisi aktivointisuunnitelmaan sisältyä asiakkaan tilanteen parantamiseksi tarvittavia palveluja (Keskitalo 2008, 127–130). Asiakkaan ja suunnitelmaan sisällytettävien palvelujen työntekijöiden verkostotapaamiset ovat tärkeitä. Niiden kautta sekä asiakkaalle että työntekijöille muodostuu yhtenäisempi näkemys asiakkaan tilanteesta ja lähtökohdista.

◆ *Työntekijä suunnittelee yhdessä asiakkaan kanssa työtoimintaa, joka vastaa mahdollisimman hyvin asiakkaan voimavaroja, lähtökohdista ja tavoitteita. Työtoimintapaikan valinnassa huomioidaan mahdollisimman pitkälle asiakkaan omia toiveita.*

Mekanismina: toimintaympäristön kokeminen turvallisena ja tukea antavana, työtoiminnan mielekkyys

Voimaantumisessa ja kuntoutumisessa toimintaympäristöllä, ilmapiirillä, vuorovaikutus- ja ihmissuhteilla on todettu olevan suuri merkitys (mm. Siitonen 1999, 74; Vilkkumaa, 2004, 29; Järvikoski, 2008, 50; Liukko 2006, 66). Asiakkaan kontekstin ja toimintakontekstin tulisi vastata mahdollisimman hyvin toisiaan (Siitonen 1999, 68–69, 71). Työyhteisöllä on tärkeä merkitys asiakkaan itsetuntoa kohottavana tekijänä sekä osallisuuden tunteen vahvistajana. Kuntouttavan työtoiminnan suunnittelusta ja järjestämisestä vastaavalla työntekijällä tulee olla riittävästi tietoa asiakkaan tilanteesta. Tämän vuoksi yhteistyö ja asiakkaan sosiaalityöntekijän ja kuntouttavan työtoiminnan ohjaajan välillä on tärkeää.

◆ *Työntekijä antaa asiakkaalle vaihtoehtoja ja valinnanmahdollisuuksia.*

Mekanismina: pitkäkestoisen motivaation kehittyminen, sisäisen voimantunteen rakentuminen, sitoutuminen

Asiakkaan kanssa tulee keskustella sekä hänen omasta ja että työntekijöiden vastuusta ja roolista kuntouttavan työtoiminnan prosessissa. Voimaantumisprosessissa asiakkaan oman äänen kuuleminen on tärkeää (Siitonen 1999, 86–88). Työtoiminnan suunnittelussa tulee huomioida asiakkaan osallisuus, joka toteutuu silloin, kun asiakkaalla on valtaa valita työtehtävänsä sisältö (vrt. Luhtasela 2009, 130). Siitonen (1999, 63–64) korostaa valinnanvapauden, vapaaehtoisuuden, myönteisen ilmapiirin ja oman kontrollin merkitystä itseluottamuksen ja sisäisen voimantunteen rakentumisessa. Nämä tukevat vastuun ottamista johtaen sitoutumiseen ja aktiiviseen toimintaan.

◆ *Asiakkaan tilannetta arvioidaan säännöllisesti ja systemaattisesti. Asiakasta autetaan ymmärtämään sekä tapahtuneita muutoksia että muutosten tuomia uusia mahdollisuuksia.*

Mekanismina: asiakkaan saama konkreettinen palaute

Voimaantumisen kannalta onnistumisen kokemukset, kannustava palaute ja reflektiota tukeva vuorovaikutteisuus ovat tärkeitä. Ihmisen minäkäsitys on merkityksellinen voimaantumisprosessissa. (Siitonen 1999, 130). Myönteinen minäkäsitys auttaa suhtautumaan optimisesti tulevaisuuteen ja asettamaan realistisia päämääriä. Ihmisen hyvinvoinnin on todettu vaikuttavan motivaatioon asettaa tavoitteita ja niiden arvioinnilla puolestaan on yhteys

hyvinvointiin (Nurmi & Salmela 2002, 168–169). Tapahtuneiden muutoksen konkreettisen kuvaamisen kautta asiakkaalle voidaan osoittaa hänen edistymistään asetettujen tavoitteiden suuntaisesti, jolloin asiakkaan saama konkreettinen käsitys tapahtuneista muutoksista toimii motivaatiota ylläpitävänä voimana. Tavoitteiden seuraaminen ja muutosten havainnollistaminen vahvistaa myös asiakkaan mahdollisuuksia vaikuttaa palveluprosessiinsa. Säännöllisellä seurannalla varmistetaan palvelujen toimivuus ja asiakkaan hyötyminen niistä. Tulostittarin avulla voidaan systemaattisesti havainnollistaa asiakkaan tilanteessa tapahtuneita muutoksia. (Korteniemi 2005, 127.)

10 MITTARIN TESTAAMINEN JA TOIMIVUUS

Tutkimuksen edellisessä luvussa olen kuvannut tutkimustehtävääni liittyvän mittarin kehittämisen prosessia, avannut mittariin valittuja kontekstitekijöitä ja voimaantumisen osa-alueita. Olen myös tarkastellut asiakkaan kontekstin, vaikuttavien mekanismien ja sosiaalityön interventioiden keskinäistä suhdetta. Tässä luvussa kuvaan mittarin käyttöön ottamisen vaiheita ja teen yhteenvetoa sen testaamisesta saaduista tuloksista. Mittarin käyttäminen perustuu tapauskohtaiseen arviointiin, jonka periaatteita tarkastelen luvun aluksi. Tapauskohtaisen evaluoinnin merkitys ja periaatteet korostuvat erityisesti käytettäessä mittaria työvälineenä pitkäkestoisessa asiakasprosessissa. Tutkimuksessani kuitenkin esittelen mittarin testaamisen tuloksia sekä yhteenvetona että joltain osin tapauskohtaisesti. Tällä ratkaisulla haluan minimoida yksittäisten asiakkaiden tunnistettavuuden.

Tutkimuskysymysteni kannalta tämän osan olennaisin merkitys liittyy mittarin testaamiseen osallistuneiden asiakkaiden ja työntekijöiden palautteisiin. Niiden pohjalta teen johtopäätöksiä mittarin toimivuudesta työvälineenä asiakkaan tilanteen arvioinnissa ja voimaantumisen havainnollistamisessa.

10.1. Tapauskohtainen evaluaatio tutkimusmenetelmänä

Ilmari Rostila ja Mikko Mäntysaari ovat soveltaneet tapauskohtaista evaluointia sosiaalityön välineenä. Rostilan ja Mäntysaaren (1997) mukaan tapauskohtainen tutkimusasetelma on yksi tapa seurata systemaattisesti yksittäisen asiakkaan edistymistä mittaamalla toistuvasti jotakin asiaa sekä työskentelyn aikana että sen päättyessä. Sen avulla voidaan saada konkreettista tietoa asiakaskohtaisesta edistymisestä tavoitteiden suuntaisesti ja palvelun vaikuttavuudesta asiakkaan tilanteessa. Tapauskohtainen arviointi edellyttää asiakkaan yhteistyöhalua, jotta hänen edistymistään voidaan seurata ja löytää sopivat mittausvälineet. Asiakkaan tulee pystyä itse seuraamaan tavoitteiden toteutumista. Tapauskohtaisessa arvioinnissa voidaan etsiä vastausta kysymyksiin, ”ovatko intervention kohteena olevat ongelmat muuttuneet?” tai ”vaikuttiko kyseinen interventio muutokseen?” Mikäli pyritään ensisijaisesti kartoittamaan

asiakkaan edistymistä, voidaan menetelmää soveltaa vapaammin. (Rostila ja Mäntysaari 1997, 4-6.)

Evaluaation yhtenä merkityksenä on vahvistaa etenkin heikossa asemassa olevan asiakasryhmän kykyä vaikuttaa omaan elämäänsä. Tämän ajatuksen kautta arviointi liittyy myös empowerment-ajatteluun. Tapauskohtaisen arvioinnin voidaan nähdä lisäävän asiakkaan kykyä hallita omaa elämäänsä. Ongelmien täsmentämisestä ja tapahtuvien muutosten seuraamisesta on hyötyä sekä asiakkaalle että työntekijälle. Tapauskohtaisessa evaluaatiossa tarvitaan vapaata ja rentoa soveltamista, jota myös Mansoor A.F. Kazi on pyrkinyt edistämään. (Rostila ja Mäntysaari 1997, 10–11.) Rostila ja Mäntysaari (1997, 5) toteavatkin oman kantansa tapauskohtaisen evaluaation soveltamisessa olevan huomattavasti sallivampi, kuin esimerkiksi kyseisen menetelmän keskeisen kehittäjän Joel Fischerin, joka kannattaa sen tiukkaa soveltamista. Tapauskohtaista evaluaatiota voidaan käyttää, vaikka yksittäistä interventiota ei voida selvästi osoittaa. Tällöin kyseessä on asiakkaan edistymisen seuraaminen.

10.2. Mittarin testaamisen vaiheet

Mittarin kehittämisen alkuvaiheessa ajatuksenani oli, että mittaria testattaisiin muutaman asiakkaan kanssa kolmen kuukauden välein, noin kolme-neljä kertaa kunkin asiakkaan kanssa. Tällöin olisi ollut mahdollista arvioida asiakkaan tilanteesta tapahtuneista muutoksista myös kuntouttavan työtoiminnan vaikuttavuuden näkökulmasta. Tutkimuksen edetessä kuitenkin totesin, ettei tämä ole mahdollista tutkimukseni aikataulun kannalta. Kuntouttavan työtoiminnan prosessin kesto saattaa olla jopa kaksi vuotta ja muutokset asiakkaan tilanteesta tapahtuvat yleensä hitaasti. Toiminnan vaikuttavuuden arviointi olisi vaatinut pitkään jatkuvaa asiakasprosessin seuraamista. Tämän vuoksi jouduinkin tarkistamaan tutkimuskysymystäni niin, että tutkimuksen tavoitteessa painottui nimenomaan mittarin toimivuuden ja käyttökelpoisuuden arviointi.

Lokakuussa 2009 laitoin mittarit jakeluun työvoimanpalvelukeskuksen kahdelle sosiaalityöntekijälle, sosiaaliohjaajalle ja sosiaalityössä toimiville yhdeksälle

sosiaalityöntekijälle. Tarkoitukseni oli esitellä tutkimustani ja arviointimenetelmää työyhteisön palaverissa. Kyseisen palaverin peruuntumisen vuoksi tapaaminen siirtyi aikatauluni kannalta turhan pitkälle. Tämän vuoksi lähetin tutkimukseni kohderyhmään kuuluville työntekijöille sähköpostin, jossa kerroin lyhyesti tutkimuksestani ja esitin toiveen, että he testaisivat mittaria ainakin yhden asiakkaansa kanssa siinä vaiheessa, kun he suunnittelevat kuntouttavaa työtoimintaa. Lomakkeet jaoin postilokeroihinsa tai lähetin ne sisäisessä postissa. Pyysin sosiaalityöntekijöitä ottamaan minuun yhteyttä, mikäli he toivoisivat tarkempaa ohjeistusta mittarin testaamisesta. Esitin myös toiveen, että he palauttaisivat lomakkeet minulle, mikäli eivät halua osallistua sen testaamiseen. Kukaan heistä ei palauttanut mittaria tässä vaiheessa.

Välillä muistutin sosiaalityöntekijöitä graduni tutkimustehtävästä eli mittarin testaamisesta. Jotkut heistä kertoivat asian unohtuneen asiakastapaamisessa tai heillä ei ollut sellaisia asiakkaita, joiden kohdalla kuntouttavan työtoiminnan suunnittelu olisi ollut ajankohtaista. Yhden sosiaalityöntekijän asiakas oli kieltäytynyt lomakkeen täyttämisestä. Ensimmäisten saamieni suullisten kommenttien perusteella totesin olevan ratkaiseva merkitys sillä, kuinka arviointimenetelmä esitellään asiakkaalle, jotta hän suostuu sen testaamiseen. Arja Kuula (2006, 101) toteaa tutkimuksesta annettavan informaation olevan tärkeää, koska se ratkaisee muun muassa sen, haluaako ihminen osallistua tutkimukseen. Mittari on monisivuinen ja saattaa yhtäkkiä tuntua liian vaativalta ja työläältä. Asiakkaalle on tärkeää korostaa mittarin täyttämistä vaiheittain eri tapaamisten aikana.

Joulukuussa 2009 keskustelin tutkimukseni ohjaajan kanssa tutkimuksen aikataulusta. Keskustelun tuloksena asetin tavoitteeksi saada työntekijöiden ja asiakkaiden palautteet takaisin maaliskuun loppuun mennessä. Tässä vaiheessa tavoitteenani oli, että kukin työntekijä olisi ehtinyt testata mittaria vähintään kaksi kertaa. Tammikuun 2010 alussa heräsi huoleni, saanko lainkaan palautetta mittarin toimivuudesta. Tutkimukseni alkuperäisenä tarkoituksena oli kehittää mittari nimenomaan sosiaalityöntekijän työvälineeksi. Tammikuussa tein päätöksen antaa se testattavaksi myös kuntouttavassa työtoiminnassa toimiville ohjaajille. Tuolloin totesin, että tutkimuksen aikataulun vuoksi tämä ratkaisu olisi pitänyt tehdä jo aiemmin. Maaliskuun puolivälissä lähetin sähköpostilla kaikille mittarin saaneille

työntekijöille muistutuksen sen palauttamisen ajankohdasta. Samalla pyysin ottamaan minuun yhteyttä, jos joku toivoi saavansa vielä lisää aikaa testaamiselle. Määräaikaan mennessä sain tuloksia neljältä työntekijältä. Joidenkin kohdalla mittarin testaaminen oli vielä osittain kesken, joten palautuksen lopullinen ajankohta venyi huhtikuun puolivälin tienoille, johon mennessä sain yhteensä kuusi vastausta.

Tavoitteeni oli, että arviointimenetelmä käyttö koettaisiin helppona ja se antaisi tilaa myös työntekijän omalle luovuudelle. Tähän tavoitteeseen liittyi myös se, että pyrin mahdollisimman niukasti ohjeistamaan työntekijöitä mittarin testaamisessa. Tutkimuksen kuluessa kuitenkin totesin, että olisin voinut enemmänkin painottaa työntekijän oman luovuuden mahdollisuutta siinä vaiheessa, kun annoin mittarit testattavaksi. Menetelmän kehittäminen liittyi kuntouttavan työtoiminnan kontekstiin ja alun perin olinkin ohjeistanut käyttämään sitä tilanearvioinnissa nimenomaan suunniteltaessa asiakkaalle kuntouttavaa työtoimintaa. Tämä puolestaan vaikutti siihen, etteivät sosiaalityöntekijät kokeilleet menetelmää, mikäli he totesivat, ettei kuntouttava työtoiminta ole asiakkaan kohdalla ajankohtaista. Tämä osaltaan karsi saatujen palautteiden määrää.

Merkittävimpinä syinä siihen, että suurin osa sosiaalityöntekijöistä jätti mittarin testaamatta, olettaisin olevan vaikeus ottaa uusi työväline käyttöön työpaineiden ja kiireen keskellä. Sama ilmiö on havaittavissa myös muiden uusien menetelmien kohdalla. Kuntouttavan työtoiminnan asiakasryhmän motivointi aktiiviseen toimintaan on usein haasteellista. Joidenkin saamieni kommenttien perustella uuden työvälineen käyttäminen heidän kanssaan koettiin erityisen haastavana. Asiakassuhteeseen ei haluttu mitään niin sanottuja ylimääräisiä tekijöitä, koska niiden epäiltiin pelästyttävän asiakasta ja vaikuttavan negatiivisesti jo syntyneeseen asiakassuhteeseen. Jälkikäteen ajateltuna uuden työvälineen käyttöön saaminen olisi ehkä vaatinut minulta tutkijana enemmän sen markkinointia, työntekijöiden sitouttamista ja tarkempaa ohjeistusta. Markkinoinnissa olisin voinut korostaa enemmän sen merkitystä käytännön työvälineenä, joka voisi jopa helpottaa työntekijän työtä.

10.3. Mittari tilanearvion välineenä

Arviointimenetelmän testaukseen osallistui loppujen lopuksi viisi eri työntekijää ja heidän kuusi asiakastaan. Yksi työntekijä oli testannut menetelmää kahden asiakkaansa kanssa. Testaamiseen osallistuneissa oli yksi sosiaalityöntekijä. Muut toimivat kuntouttavaan työtoimintaan liittyvissä ohjaajan tehtävissä joko kunnan sosiaalitoimessa tai työvalmennuskeskuksessa. Mittarin testaaminen tapahtui osana heidän asiakastyötään.

Neljän asiakkaan tapauksessa mittaria oli testattu kaksi kertaa. Heidän osaltaan nostan tuloksissa esille joitakin mittarin kautta näkyviin tulleita muutoksia. Vaikka tutkimuksessa on kyse tapauskohtaisesta arvioinnista, tarkastelen tuloksia sekä yhteenvetona että tapauskohtaisesti. Tarkastelussa tulevat esille tutkimukseen osallistuneiden asiakkaiden kontekstiin liittyvät yleisimmät tekijät. Joltain osin pohdin tuloksissa myös mekanismien merkitystä kunkin asiakkaan tilanteessa.

10.3.1. Vastajien keskeisimmät kontekstitekijät

Vastanneista alle 25- vuotiaita oli yksi, 25–30 –vuotiaita oli kaksi, ikäryhmään 40–55 - vuotiaat kuului kaksi vastaajaa, yhden vastaajan ikä ei tullut vastauksessa esille. Viidellä vastaajalla oli pohjakoulutuksena peruskoulu. Yksi vastaajista oli suorittanut myös ammatillisen tutkinnon. Kolmella vastaajalla työttömyyden kesto oli 4-5 vuotta, yhden vastaajan työttömyyden kesto oli noin 2,5 vuotta ja kahden vastaajan osalta vastaus puuttui. Vastanneista neljällä oli alle vuoden ajalta työttömyyttä edeltävää työkokemusta. Yhdellä vastaajalla työkokemusta oli yli viisi vuotta ja yhdellä vastaajalla yli kymmenen vuotta.

Seuraavassa tarkastelen asiakkaiden vastauksia yhteenvetona. Tuloksia tarkasteltaessa on syytä muistaa, että ne perustuvat kunkin asiakkaan omaan näkemykseen ja arvioon mittariin valittujen tekijöiden vaikutuksesta elämäntilanteeseensa. Tutkimuksessa ei ole kysytty esimerkiksi työntekijän näkemystä asiakkaan tilanteesta, joka saattaisi poiketa asiakkaan omasta näkemyksestä. Näiden tulosten tarkoituksena on lähinnä saada käsitystä, missä määrin

mittariin valitut osa-alueet tulevat esiin tutkimukseen osallistuneiden asiakkaiden kontekstitekijöinä.

◆ *Päivä-/arkirytmien ja osallistuminen säännölliseen toimintaan*

Vastanneista (N=6) viisi vastaajaa arvioi, ettei heillä ollut vaikeuksia päivä- ja arkirytmisissä. Kolme kuitenkin arvioi heräämisessä olevan jonkin verran vaikeuksia ja yksi vastaaja arvioi heräämisessä olevan paljon vaikeuksia. Osallistumisessa/ sitoutumisessa säännölliseen toimintaan oli jonkin verran vaikeuksia kolmella vastaajalla ja erittäin paljon vaikeuksia yhdellä vastaajalla.

Niiden vastaajien (N=4) tilanteissa, joilla tilanearviointi tehtiin kaksi kertaa, oli tapahtunut muutoksia. Yhdellä heistä muutosta oli kuitenkin tapahtunut negatiivisempaan suuntaan. Tähän saattaisi vaikuttaa se, että vasta kuntouttavan työtoiminnan aloittamisen myötä nämä vaikeudet tulivat esille.

◆ *Arjen sujumien, asioiden hoitaminen ja vastuullisuus*

Arjen sujumisessa vastanneista (N=6) kolme arvioi olevan jonkin verran vaikeuksia. Heistä kaksi vastaajaa arvioi olevan jonkin verran vaikeuksia asumisessa. Raha-asioissa oli jonkin verran vaikeuksia kolmella ja melko paljon tai paljon vaikeuksia kolmella vastaajalla. Palveluissa asioinnissa on jonkin verran vaikeuksia kahdella ja melko paljon vaikeuksia yhdellä vastaajalla. Asioiden hoitamisessa oli jonkin verran vaikeuksia kolmella ja melko paljon yhdellä vastaajalla.

Vastanneilla (N=4), joilla arviointikertoja oli kaksi, oli tapahtunut muutosta sekä positiiviseen että negatiiviseen suuntaan. Yksi vastanneista koki kokonaisuutena arjen sujumisen jonkin verran parantuneen, mutta heikentyneen palveluissa asioinnin ja asioiden hoitamisen osalta.

◆ *Sosiaaliset suhteet ja sosiaaliset tilanteet*

Vastanneista (N=6) kolmella oli jonkin verran vaikeuksia sosiaalisissa tilanteissa, yhdellä vastaajalla vaikeuksia oli melko paljon ja yhdellä vastaajalla erittäin paljon. Uusiin tilanteisiin menemisessä oli jonkin verran vaikeuksia neljällä vastaajalla ja kahdella vastaajalla melko

paljon tai erittäin paljon. Kaikilla vastaajilla siis uusiin tilanteisiin menemiseen liittyi vähintään jonkin verran vaikeuksia. Ihmissuhteiden solmimisessa oli jonkin verran vaikeuksia kahdella, melko paljon kahdella ja paljon yhdellä vastaajalla. Luottamuksessa toisiin ihmisiin oli jonkin verran vaikeuksia kolmella ja melko paljon vaikeuksia kahdella vastaajalla.

Vastaajilla (N=4), joilla oli kaksi arviointikertaa, oli muutosta tapahtunut jonkin verran. Yhden vastaajan osalta muutosta oli tapahtunut negatiivisempaan suuntaan uusiin tilanteisiin menemisessä. Tämä saattaisi johtua siitä, että kuntouttavan työtoiminnan aloittamisen myötä asiakas tiedosti tilanteensa paremmin joutuessaan aiempaa enemmän sosiaalisiin tilanteisiin.

◆ *Kokemus omasta jaksamisesta ja terveydentilasta*

Vastanneista (N=6) viisi arvioi itsellään olevan jonkin verran vaikeuksia sekä fyysisessä jaksamisessa että fyysisessä terveydessä. Psykykkisessä terveydessä oli jonkin verran vaikeuksia kolmella ja paljon vaikeuksia yhdellä vastaajalla. Vastanneista kenelläkään ei ollut lähtötilanteessa hoitokontaktia fyysisen sairauden vuoksi. Yhdellä vastaajalla oli hoitokontakti mielenterveyspalveluihin. Vastanneista kaksi ilmoitti olevansa huolissaan omasta jaksamisestaan/terveydestään.

Vastanneista (N=4), joilla oli kaksi arviointikertaa, yksi vastaaja oli aloittanut hoitokontaktin sekä fyysisen sairauden vuoksi että mielenterveyspalveluissa. Yhdellä vastaajalla oli tapahtunut huomattavaa negatiivista muutosta fyysisen terveyden osa-alueella. Tähän saattaisi vaikuttaneen se, että fyysisen sairauden merkitys tuli selkeämmin esille työtoiminnan aloittamisen myötä.

◆ *Päihde- tai muu riippuvuus ja siitä seuraavat vaikeudet*

Vastanneista yksi ilmoitti hänellä olevan melko paljon vaikeuksia alkoholiriippuvuuden vuoksi. Kenelläkään vastaajalla ei ollut tähän osa-alueeseen liittyvää hoitokontaktia. Viidellä vastaajalla ei ollut arvionsa mukaan mitään riippuvuudesta aiheutuvia vaikeuksia.

◆ *Käsitys omasta itsestä/itsetunto ja onnistumisen tunne*

Kaikilla tähän kysymykseen vastanneilla (N=5) oli jonkin verran vaikeuksia käsityksessä itsestään/itsetunnon osa-alueella. Heillä kaikilla oli jonkin verran vaikeuksia uskoa omiin kykyihinsä. Omien vahvuuksien tunnistamisessa oli jonkin verran vaikeuksia neljällä ja melko paljon vaikeuksia kahdella vastaajalla. Itsensä arvostamisessa ja onnistumisen tunteen kokemisessa oli jonkin verran vaikeuksia kahdella ja melko paljon vaikeuksia yhdellä vastaajalla.

Vastanneista (N=4), joilla oli kaksi arviointikertaa, yhdellä vastaajalla oli tapahtunut pientä muutosta parempaan suuntaan onnistumisen tunteen kokemisessa, omien vahvuuksien tunnistamisessa ja itsensä arvostamisessa. Yhdellä vastaajalla oli tapahtunut muutosta jonkin verran negatiiviseen suuntaan uskomisessa omiin kykyihin ja itsensä arvostamisessa.

◆ *Tulevaisuuden suunnittelu ja motivaatio*

Motivaatiossa omien asioiden hoitamiseen vastanneista (N=6) viidellä oli jonkin verran vaikeuksia ja yhdellä vastaajalla melko paljon vaikeuksia. Tulevaisuuden suunnittelussa oli jonkin verran vaikeuksia kolmella ja paljon vaikeuksia yhdellä vastaajalla. Tavoitteiden asettamisessa neljällä vastaajalla oli jonkin verran vaikeuksia ja yhdellä vastaajalla melko paljon vaikeuksia. Suunnitelmiin sitoutumisessa oli jonkin verran vaikeuksia neljällä vastaajalla. Uskomisessa suunnitelmien toteutumiseen ja tulevaisuuteen oli jonkin verran vaikeuksia kolmella ja paljon vaikeuksia yhdellä vastaajalla.

Vastanneista (N=4), joilla oli kaksi arviointikertaa, oli tapahtunut monilta osin muutosta positiivisempaan suuntaan. Yhdellä vastaajalla suunnitelmiin sitoutuminen oli kuitenkin heikentynyt. Tämä on mielestäni mielenkiintoinen havainto sen vuoksi, että asiakkaan lähtötilanteessa esittämän kommentin perusteella sain vaikutelman, että kyseinen vastaaja koki kuntouttavaan työtoimintaan osallistumisen velvoittavana. Tämän vastauksen perusteella vaikuttaa siltä, että mittarin avulla voidaan saada paremmin esiin asiakkaan todellinen motivaatio ja sitoutuneisuus.

10.3.2. Vastaaajien tilanteiden tapauskohtainen tarkastelu

Seuraavassa tarkastelen asiakkaiden vastauksia joltain osin tapauskohtaisesti. Tässä tarkastelussa nostan esille asiakkaan näkemyksen tilanteestaan etenkin niillä mittarin osa-alueilla, jotka liittyvät käsitykseen omasta itsestä, itsetuntoon ja onnistumisen tunteeseen sekä tulevaisuuden suunnitteluun ja motivaatioon. Näiden lisäksi teen yhteenvetoa mittariin liittyvästä laadullisuuden painottuvasta sanallisesta arvioinnista niiden vastaajien osalta, jotka olivat täyttäneet kyseisen arviointilomakkeen.

Tapaus 1.

Vastaajan oman näkemyksen mukaan hänen työllistymistään vaikeuttavia tekijöitä olivat koulutuksen ja työkokemuksen puute. Itsetuntoon ja käsitykseen itsestä liittyvien kysymysten kohdalla vastaaja arvioi hänellä olevan jonkin verran vaikeuksia kaikilla kysytyillä osa-alueilla. Motivaatioon ja tulevaisuuteen liittyen vastaajalla oli jonkin verran vaikeuksia motivoitumisessa omien asioiden hoitamiseen ja tavoitteiden asettamisessa. Keskeisimpinä asioina, joihin vastaaja toivoi muutosta kuntouttavan työtoiminnan aikana, olivat arkipäivän rutiinit, työkokemuksen saaminen ja työllistyminen. Oman elämän päämääriä ja tavoitteita kysyttäessä hänen tavoitteenaan oli löytää mielekäs työpaikka, jossa hän viihtyisi. Työpaikalta hän toivoi myös turvallisuutta. Vastaajalla oli harrastus, jonka vuoksi hän toivoi joustavuutta työaikojen suhteen. Hänen tapauksessaan kuntouttavan työtoiminnan intervention kautta vaikuttavana mekanismina saattaisi toimia toimintaympäristön kokeminen turvallisena ja tukea antavana.

Tapaus 2.

Vastaajan oman näkemyksen mukaan hänen työllistymistään vaikeuttavia tekijöitä olivat koulutuksen ja itseluottamuksen puute. Vastaajalla oli jonkin verran vaikeuksia sosiaalisiin suhteisiin, itsetuntoon, tulevaisuuden suunnitteluun ja motivaatioon liittyvillä osa-alueilla. Vastaaja toivoi saavansa kuntouttavan työtoiminnan kautta jotakin tekemistä. Omien tavoitteidensa hän ei kokenut olevan selvillä. Vastaajalla ei ollut tarvetta saada uusia ihmissuhteita työpaikan kautta. Palvelut ja työntekijöiden tuen hän koki toimivina. Vastaajalla oli harrastus, joka on hänelle ilmeisen tärkeä ja näyttäisi vaikuttavan hänen suhtautumiseensa

ja toiveikkuuteensa tulevaisuuden suhteen. Harrastukseen liittyvä toiminta saattaa toimia hänen kohdallaan yhtenä mekanismina sekä sosiaalisten suhteiden että mielekkäänä koetun tekemisen ja onnistumisen kokemusten kautta.

Tapaus 3.

Vastaajan oman näkemyksen mukaan hänen työllistymistään vaikeuttavia tekijöitä olivat koulutuksen puute, vaikeudet sosiaalisissa suhteissa, vaikeudet mennä uusiin tilanteisiin, vaikeus sitoutua, itseluottamuksen puute, oman elämän päämäärien ja tavoitteiden puuttuminen sekä mielenterveyden ongelmat. Vastaajalla oli melko paljon vaikeuksia sosiaalisissa tilanteissa, omien vahvuuksien tunnistamisessa ja itsensä arvostamisessa. Tulevaisuuden suunnitteluun ja motivaatioon liittyen hänellä oli jonkin verran vaikeuksia kaikilla osa-alueilla. Vastaajan kuvatessa odotuksiaan ja tavoitteitaan, hänen toiveenaan oli löytää kuntouttavan työtoiminnan kautta työpaikka. Hänen odotuksinaan työympäristölle ja työpaikan ihmissuhteille oli saada fyysistä työtä mahdollisimman isossa työpaikassa ja päästä työyhteisöön yhdeksi työntekijäksi. Palvelujen ja työntekijöiltä saatavan tuen suhteen hän totesi olevan toivomisen varaa, lähinnä terveydenhuollon ja lääkäripalvelujen osalta. Hänen vapaa-ajanviettonsa liittyi netissä surffailuun.

Vastaajan arvioidessa tilannettaan uudelleen noin kuukauden kuluttua, hän arvioi itsetunnon ja motivaation osa-alueella tapahtuneen jonkin verran muutosta. Yleinen suhtautuminen, tulevaisuuteen liittyvät ajatukset ja motivaatio olivat hänen arvionsa mukaan muuttuneet parempaan suuntaan. Hän oli aloittanut kuukauden aikana hoitokontaktin sekä fyysisen sairauden vuoksi että mielenterveyspalveluissa. Vapaa-ajan vietossa vaikutti tapahtuneen muutosta positiivisempaan suuntaan ja hän vietti enemmän vapaa-aikaa myös kodin ulkopuolella.

Tapaus 4.

Vastaajan oman näkemyksen mukaan hänen työllistymistään vaikeuttavia tekijöitä olivat fyysiset sairaudet/työtä rajoittavat tekijät. Vastaaja ja työntekijä olivat testanneet mittaria kaksi kertaa. Mittauskertojen välillä oli kulunut aikaa vähän yli kaksi kuukautta. Lähtötilanteen ja arvioinnin välillä oli tapahtunut muutoksia monilla osa-alueilla, mutta pääasiassa

negatiivisempaan suuntaan. Pohdinkin, voisiko tähän olla synä se, että kuntouttava työtoiminta oli tuonut esille asioita, joihin vastaaja ei ollut aiemmin kiinnittänyt huomiota. Kyseiset asiat eivät ehkä olleet näyttäytyneet asiakkaan arjessa hänen ollessaan kotona. Etenkin fyysisen terveyden osa-alueella, jonka vastaaja koki työllistymistään eniten rajoittavana tekijänä, oli muutosta tapahtunut huomattavasti negatiiviseen suuntaan, asteikolla 9→4. Kyseisen vastaajan tapauksessa olisi ollut erittäin mielenkiintoista saada sanallista arvioita hänen omasta näkemyksestään muutoksiin vaikuttaneista tekijöistä.

Tapaus 5.

Vastaajan oman näkemyksen mukaan hänen työllistymistään vaikeuttavia tekijöitä olivat koulutuksen puute, vaikeudet sosiaalisissa suhteissa, vaikeus mennä uusiin tilanteisiin, päivä- ja arkirytmien vaikeudet, itseluottamuksen puute sekä oman elämän päämäärien ja tavoitteiden puuttuminen. Vastaajalla oli paljon ja erittäin paljon vaikeuksia arki- ja päivärhythmissä osa-alueella sekä melko paljon ja paljon vaikeuksia asiointissa ja asioiden hoitamisessa. Myös sosiaalisiin tilanteisiin, uusiin tilanteisiin menemiseen ja ihmissuhteiden solmimiseen liittyi erittäin paljon vaikeuksia. Alkoholiriippuvuus aiheutti hänelle melko paljon vaikeuksia. Vastaaja ei ollut arvioinut itsetuntoon liittyviä osa-alueita. Hänellä oli melko paljon vaikeuksia motivoitumisessa omien asioiden hoitamiseen.

Vastaajan tavoitteena ja odotuksena kuntouttavalle työtoiminnalle oli saada unirytmää, vähentää sosiaalisten tilanteiden jännittämistä ja saada osakseen ymmärrystä työssä suoriutumisen suhteen. Työntekijä ja vastaaja olivat arvioineet tilannetta uudelleen noin kahden kuukauden kuluttua. Vastaajan kokemuksen mukaan hänen unirytmensä ja päivärutiininsa olivat parantuneet. Hän koki motivaatiossaan hoitaa omia asioita tapahtuneen jonkin verran muutosta parempaan suuntaan. Kyseisen vastaajan tilanteessa muutosta aikaansaavina mekanismeina saattavat toimia riittävän tuen saanti ja konkreettinen palaute.

Tapaus 6.

Vastaajan oman näkemyksen mukaan hänen työllistymistään vaikeuttavia tekijöitä olivat koulutuksen ja työkokemuksen puute. Vastaajan arvion mukaan hänellä oli melko paljon vaikeuksia luottamisessa toisiin ihmisiin ja jonkin verran vaikeuksia uskoa omaan kykyihinsä ja

tunnistaa omia vahvuuksia. Tulevaisuuden suunnitteluun ja motivaatioon liittyen hän arvioi olevan jonkin verran vaikeuksia kaikilla osa-alueilla. Vastaja oli arvioinut tilannettaan uudelleen noin kahden kuukauden kuluttua lähtötilanteesta. Sekä luottamisessa toisiin ihmisiin että motivaatiossa tulevaisuuden suunnitteluun, omien asioiden hoitamiseen ja tavoitteiden asettamiseen oli tapahtunut jonkin verran muutosta positiiviseen suuntaan. Vastaja antoi positiivista palautetta kuntouttavan työtoiminnan työntekijöille asioiden hoitamisesta, yhteyden pitämisestä ja seurannasta. Kuntouttavan työtoiminnan intervention kautta vaikuttavana mekanismina saattaa hänen kohdallaan toimia muun muassa riittävän tuen saanti.

Yhteenvedona voidaan todeta, että lähes jokaisella osa-alueella vähintään puolet vastanneista arvioi itsellään olevan ainakin jonkin verran vaikeuksia. Tulosten perusteella mittariin valitut osa-alueet edustavat kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden kontekstitekijöitä. Yhden vastaajan kohdalla pohdin sekä hänen motivoituneisuuttaan osallistua kuntouttavaan työtoimintaan että arviointimenetelmän käyttämiseen. Motivaation puute saattoi osaltaan vaikuttaa myös hänen vastauksiinsa. Itsetuntoon, motivaatioon, tulevaisuuden suunnitteluun ja tavoitteiden asettamiseen liittyvillä osa-alueilla kaikilla vastaajilla oli vähintään jonkin verran vaikeuksia. Muun muassa uskomisessa omiin kykyihin oli jonkin verran vaikeuksia kaikilla kyseistä osa-aluetta arvioineilla viidellä vastaajalla. Motivoitumisessa hoitaa omia asioita oli melko paljon vaikeuksia vastanneista (N=5) neljällä ja melko paljon vaikeuksia yhdellä.

10.4. Palautteet ja johtopäätökset mittarin toimivuudesta

Saatujen palautteiden perusteella työntekijöiden kokemukset mittarin käyttökelpoisuudesta ja merkityksestä olivat hyvin samankaltaisia. Yhdessä tapauksessa sekä asiakkaan että työntekijän kommentin mukaan työväline helpotti asioiden esille ottamista ja vastaamista silloin, kun asiakkaalla on vaikeuksia kertoa itsestään. Työntekijöiden palautteen perusteella kyseinen menetelmä koettiin hyvänä. Kokonaisuudessaan mittari koettiin helppona, selkeänä ja hyödyllisenä työvälineenä. Työntekijöiden kokemuksen mukaan asiakas pystyi paremmin hahmottamaan omaa tilannettaan mittarin avulla. Sen avulla koettiin asiakkaan kokonaistilanteen, asiakkaan oman näkemyksen ja etenemisen tulevan paremmin esille. Työväline auttoi työntekijää myös muistamaan läpikäytäviä asioita ja helpotti vaikeidenkin

asioiden esille ottamista. Työntekijöistä kaikki olivat valmiita käyttämään sitä myös jatkossa työvälineenä. Yksittäisessä kommentissa todettiin uudenlaisen työvälineen kuitenkin vaativan myös asennemuutosta.

Asiakkailta saadut palautteet olivat melko niukkoja, mutta he kuitenkin kokivat mittarin käyttämisen pääsääntöisesti helppona. Asiakkaiden vaikeudet vastaamisessa liittyivät lähinnä vaikeuksiin itsearvioinnissa, jonka vuoksi heitä jäi joitakin kohtia täyttämättä. Työntekijöiden palautteissa tulivat esiin myös asiakkaiden tapauskohtaiset eroavuudet. Vaikka useimmat kokivat menetelmän helppona ja nopeana, todettiin sen jonkun asiakkaan kanssa vaativan paljon aikaa ja keskittymiskykyä. Jotkut työntekijät kokivat tarvetta avata ja tarkentaa asiakkaalle muutamia kysymyksiä. Kokemusta oli myös siitä, etteivät asiakkaat suostuneet menetelmän testaamiseen. Kyseessä olivat nuoret asiakkaat, jotka kokivat arviointilomakkeet liian pitkänä.

Tutkijan näkökulmasta voidaan tuloksia tarkastella kriittisesti pohtien muun muassa sitä, missä määrin työntekijän läsnäolo vaikutti asiakkaan arvioon. Asiakkaan vastauksiin saattoi osaltaan vaikuttaa se, mitä hän oletti työntekijän odottavan vastauksiltaan. Tähän on puolestaan vaikutusta myös asiakkaan ja työntekijän asiakassuhteella, muun muassa sen luottamuksellisuudella ja avoimuudella. Seuraavassa taulukossa tarkastelen kunkin asiakkaan ja työntekijän palautteita rinnakkain, jolloin on mahdollista verrata heidän kokemusten eroavuuksia ja yhtäläisyyksiä tapauskohtaisesti.

TAULUKKO 1. Asiakkaiden ja työntekijöiden palaute arviointimenetelmästä/mittarista

<i>asiakkaan palaute</i>		<i>työntekijän palaute</i>
tapaus 1	<ul style="list-style-type: none"> – mittari helppo ja hyvä – menetelmä hyvä ja tarpeellinen – muutama kysymys vaikeita 	<ul style="list-style-type: none"> – mittarin sisältö hyvä – asiakas joutui miettimään tilannettaan, paremmin esiin oma tilanne ja eteneminen – työntekijälle esiin edistymisen ja kehittämisen paikat
tapaus 2	<ul style="list-style-type: none"> – lomakkeen täyttäminen helppoa 	<ul style="list-style-type: none"> – mittarin käyttäminen erittäin helppoa – kysymykset selkeitä, helppolukuisia – asiakkaan kokonaistilanne selkiytyi – oivallinen työväline asiakkaan tilanteen arviointiin ja puheeksi ottamisessa – selkeä ja nopea työväline
tapaus 3	<ul style="list-style-type: none"> – helpottaa sekä asioiden kysymistä että vastaamista, kun vaikeuksia kertoa itsestään 	<ul style="list-style-type: none"> – käyttäminen helppoa ja mukavaa – asioita läpi mitään unohtamatta – helpompi ottaa esille vaikeitakin asioita – laajemmin tietoa asiakkaan näkemyksistä ja kokonaistilanteesta – asiakas näkee omaa tilannettaan
tapaus 4	<ul style="list-style-type: none"> – ei mitään konkreettista hyötyä 	<ul style="list-style-type: none"> – menetelmän hyöty paremmin esille, jos olisi ehtinyt käyttää pidemmän ajan – hyvä menetelmä, jos sen saisi luontevaksi työmetodiksi – parempi, jos olisi lyhyempi – asiakkaalle ehkä liian teoreettinen – täyttäminen sujui nopeasti
tapaus 5	<ul style="list-style-type: none"> – muuten helppo, mutta joitakin asioita vaikea arvioida itsestään – ei tuonut esille mitään uutta 	<ul style="list-style-type: none"> – mittaristo hyvin laadittu – jotkut kohdat vaativat niiden avaamista asiakkaalle – helppo nähdä tapahtuneita muutoksia ja asiakkaan kehittämisalueita – asiakkaan pysähdyttävä arvioimaan itseään, itsetuntemuksen lisääminen – käyttökelpoinen
tapaus 6	<ul style="list-style-type: none"> – lomakkeen täyttäminen aika helppoa – täytti lomakkeen osittain yksin 	<ul style="list-style-type: none"> – kts. tapaus neljä, sama työntekijä

Yhteenvedona saaduista palautteista voidaan todeta mittarin testaamiseen osallistuneiden asiakkaiden ja työntekijöiden kokemusten olleen myönteisiä. Palautteiden perusteella mittarin hyödyllisyys liittyi nimenomaan asioihin, jotka tutkimuksessa olivat mittarin kehittämisen lähtökohtana. Sen koettiin auttavan asiakkaan kokonaistilanteen hahmottamisessa, tapahtuneiden muutosten havaitsemisessa ja voimaantumisen havainnollistamisessa.

Yhtenä tuloksena mittarin toimivuudesta oli, että se toi esiin myös asiakkaan tilanteessa tapahtuneita negatiivisia muutoksia. Tästä voidaan päätellä, että näiden asiakkaiden kohdalla vasta kuntouttava työtoiminta nosti esiin joitakin asiakkaan elämäntilanteessa vaikuttavia tekijöitä. Huolellinenkaan tilannearvio ei siis välttämättä tuo esiin kaikkia asiakkaan elämäntilanteessa vaikuttavia mekanismeja ennen kuntouttavan työtoiminnan aloittamista. Prosessin aikana toistettu systemaattinen arviointi saattaa kuitenkin auttaa niiden havaitsemista kuntouttavan työtoiminnan prosessin aikana. Tällöin näihin asioihin voidaan tarttua ja tarkistaa tavoitteita sekä käytettäviä interventioita.

Pohdittaessa arviointimenetelmän käyttämistä osana kuntouttavan työtoiminnan prosessia, on syytä muistaa, että kuntouttavan työtoiminnan asiakkaat kuuluvat asiakasryhmään, jonka kanssa työskenneltäessä tarvitaan motivoivaa työtettä. Asiakkaiden motivointi myös arviointimenetelmän käyttämiseen saattaa olla haasteellista. Arviointiin on syytä varata riittävästi aikaa. Myös työntekijän oma asennoituminen ja se, miten työntekijä esittelee asiakkaalle mittarin merkityksen, vaikuttaa asiakkaan suhtautumiseen. Mikäli asiakkaalle kerrotaan, että se kuuluu kuntouttavan työtoiminnan prosessiin ja sen tavoitteena on nimenomaan auttaa asiakasta, hän ehkä suhtautuu siihen eri tavalla, kuin tutkimukseen liittyvään arviointiin. Jatkotyöskentelyn kannalta on tärkeää, että työntekijä itse kokee mittarin hyödyllisenä ja on valmis perehtymään sen käyttämiseen. Tällöin hänen on helpompi soveltaa sitä luontevana osana asiakastyötä ja oman persoonansa mukaisesti.

10.5. Tutkimuseettistä pohdintaa

Tutkimukseni aiheen valintaan vaikutti oleellisesti työni kuntouttavan työtoiminnan ohjaajana. Kyseinen työn myötä kiinnostuin muun muassa ihmisen motivaatioon ja sitoutumiseen vaikuttavista tekijöistä. Kokemusperäisen tiedon kautta minulle on muodostunut käsitystä tekijöistä, jotka näyttäisivät vaikuttavan joko positiivisesti tai negatiivisesti kuntouttavan työtoiminnan vaikuttavuudessa. Tutkimuksessa halusin painottaa teorialähtöisyyttä nimenomaan vastapainona sille, että tutkimusaiheeni liittyi niin läheisesti työhöni. Ennen tutkimusta ennako-oletuksenani oli, kuntouttavan työtoiminnan lähtökohtana tulisi olla sen

oikea-aikaisuus ja yhteensopivuus suhteessa asiakkaan elämäntilanteeseen sekä ennen kaikkea asiakkaan vapaaehtoisuus ja motivoituneisuus.

Tutkimuksen suorittaminen perustuu Vaasan sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen johtajan lokakuussa 2009 myöntämään tutkimuslupaan. Tutkimuslupaa haettaessa tarkoituksena oli hyödyntää tutkimusaineistona myös sosiaalitoimen asiakasrekisteriä. Sitä ei ole kuitenkaan tutkimuksessa käytetty, jonka vuoksi ei ole tarvittu kirjallisia suostumuksia. Empiirinen tutkimusaineisto perustuu sosiaalityöntekijöiden ja kuntouttavassa työtoiminnassa toimivien ohjaajien ja asiakkaiden täyttämiin arviointimenetelmän eli mittarin kysymys- ja palautelomakkeisiin. Tutkimusaineistoksi voitaneen katsoa myös tutkijan kokemusperäinen tieto liittyen kuntouttavan työtoiminnan asiakkuuden kontekstiin. Tutkimustehtävään liittyvän mittarin kehittämisessä ja pyydettyä palautetta sen toimivuudesta on huomioitu sekä asiakkaan että työntekijän näkökulma ja dialogisuus.

Sekä työntekijöiden että asiakkaiden osallistuminen tutkimukseen on perustunut vapaaehtoisuuteen (vrt. Kuula 2006, 87). Asiakkaan informointi tutkimuksesta ja siihen osallistaminen on tapahtunut hänen oman sosiaalityöntekijänsä tai kuntouttavassa työtoiminnassa toimivan ohjaajan toimesta. Tutkimuksesta kertoessaan työntekijöillä on ollut käytettävissään tutkijan laatima saatekirje ja arviointimenetelmään kuuluvat kysymys- ja palautelomakkeet (liitteet 1-5). Mittari on suunniteltu toimimaan käytännön työvälineenä myös tutkimuksen jälkeen, joten taustatiedoissa kysytään asiakkaan nimi. Tutkimukseen osallistujia on saanut kuitenkin tutkimuksessa esiintyä anonyyminä tai käyttää peitenimeä. Asiakkaan henkilöllisyys ei siis ole kaikissa tapauksissa tullut tutkijan tietoon. (vrt. Kuula 2006, 214)

Tutkimusaineistona olevat arviointimenetelmään eli mittariin sisältyvät kysymyslomakkeet on täyttänyt kukin tutkimukseen osallistuva asiakas itse yhteistyössä työntekijänsä kanssa. Vastaaminen on perustunut vapaaehtoisuuteen, jonka vuoksi asiakas on voinut jättää myös vastaamatta osaan kysymyksistä (vrt. Kuula 2006, 108). Koska tutkimus edustaa laadullista tapaustutkimusta, ei yksittäisillä puuttuvilla vastauksilla ole tutkimustulosten kannalta suurta

merkitystä. Mikäli puuttuvia vastauksia olisi esiintynyt paljon samojen kysymysten kohdalla, olisi kuitenkin syytä pohtia, onko nämä kysymykset laadittu liian vaikeiksi.

Tutkimus edustaa käytäntötutkimusta, joten aineiston kerääminen on tapahtunut osana sosiaalityötä. Tutkimuksessa testattua arviointimenetelmää voidaan käyttää myös jatkossa asiakkaan kuntouttavan työtoiminnan prosessin arvioinnissa. Tutkimuksen päätyttyä voidaan tutkimusluvan mukaisesti kunkin tutkimukseen osallistuneen asiakkaan tiedot liittää osaksi hänen sosiaalitoimen / kuntouttavan työtoiminnan asiakastietoja. Muussa tapauksessa tutkimusaineisto hävitetään tutkimuksen valmistuttua.

Kuulan (2006, 214) mukaan myös kvalitatiivisissa tutkimuksissa on peruseriaatteena poistaa aineistosta suorat tunnisteet heti, kun aineiston tekninen toimivuus on tarkistettu. Tutkimusjoukon pienen määrän vuoksi olen tutkimustuloksia käsitellessäni poistanut muun muassa vastaajan iän, tarkemman koulutustaustan, tiedot työtoimintapaikasta sekä muut sellaiset tiedot, joista yksittäiset vastaajat olisivat helposti tunnistettavissa. Vaikka kyseessä on tapauskohtainen tutkimus, yksityisyyden suojan turvaamiseksi olen tarkastellut tuloksia osittain yhteenvetona.

Pohdittaessa tutkimustulosten merkitystä ja yleistettävyyttä, antavat tulokset viitteitä siitä, että sosiaalityössä on tarvetta tapauskohtaiselle arviointimenetelmälle. Tutkimuksen lyhytkestoisuudesta johtuen sen tulosten perusteella ei voida kuitenkaan tehdä johtopäätöksiä kuntouttavan työtoiminnan vaikutuksesta voimaannuttavana interventiona. Tutkimuksen yhtenä merkityksenä kuitenkin näkisin, että se rohkaisee kehittämään ja kokeilemaan asiakkaiden kanssa erilaisia konkreettisia työvälineitä, kuten laadullisia mittareita, joita sosiaalityössä edelleen käytetään sangen vähän. Mittarista ei saa kuitenkaan tulla itsetarkoitus, vaan nimenomaan työväline, josta on hyötyä asiakasprosessin etenemiselle.

11 YHTEENVETO JA POHDINTA

Tutkimukseni teoreettisena viitekehyksenä ovat olleet motivaatio- ja voimaantumisteoriat ja empowerment –käsite. Teoriaosassa olen tarkastellut aktivointipolitiikan, sosiaalityön ja kuntoutusajattelun keskinäistä yhteyttä. Sosiaalityön yhteys aktivointiin ja elämänhallinnan saavuttamiseen ovat tuoneet sosiaalityöhön haastetta ymmärtää ihmisen motivoitumisen ja voimaantumisen lähtökohtia. Empowerment, joka tässä tutkimuksessa on käännetty voimaantumisenä, liittyy elämänhallintaan, toimintavalmiuksien ja toimintakykyisyyden saavuttamiseen, voimavarojen löytämiseen ja asioiden mahdollistamiseen. Tutkimuksessa tarkastellussa Siitosen (1999, 80) voimaantumisteoriassa merkittävänä havaintona oli voimaantumisen johtaminen sitoutumiseen ja aktiiviseen toimintaan. Voimaantumisen käsite kuvaa empowermentiin sisältyvän, yksilöllisen, ihmisestä itsestään lähtevän, pitkäkestoisen voimaantumisprosessin luonnetta ja ihmisen sisäistä voimantunnetta.

Tutkimuksen empiirisenä tehtävänä on ollut kehittää arviointimenetelmä, jonka tavoitteena oli avata voimaantumisen osa-alueita ja toimia käytännön työvälineenä. Tutkimukseen liittyvällä teoreettisella tarkastelulla on ollut olennainen merkitys mittarin kehittämisen lähtökohtana. Arviointimenetelmään valitut kontekstitekijät perustuvat teoreettisen tiedon ja kokemuseräisen tiedon yhdistämiseen. Tutkimukseen osallistuneiden asiakkaiden vastausten perusteella mittariin valitut kontekstitekijät täsmäsivät kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden elämäntilanteisiin. Teorioiden kautta olen muodostanut käsitystä elämänhallinnan osa-alueista, jotka muodostavat mittarissa voimaantumisen osa-alueet. Mittarin tehtävänä on avata näitä voimaantumiseen liittyviä osa-alueita sekä asiakkaalle itselleen että hänen kanssaan toimivalle sosiaalityöntekijälle. Arviointimenetelmän tavoitteena on auttaa asiakasta ja työntekijää muodostamaan käsitys asiakkaan kontekstissa vaikuttavista mekanismeista, jotka voivat olla muutoksen esteenä tai toimivat muutosta aikaansaavina myönteisinä tekijöinä. Esimerkiksi vaikeudet herätä aamuisin on säännölliseen työtoimintaan osallistumista vaikeuttava tekijä eli negatiivisesti vaikuttava mekanismi. Interventioon liittyvässä arvioinnissa asiakkaalle voidaan mittarin avulla antaa konkreettista palautetta hänen tilanteestaan tapahtuneista muutoksista näillä voimaantumisen osa-alueilla.

Tämä tutkimus on vahvistanut käsitystäni, että kuntouttavaa työtoimintaa on tarkasteltava ennen kaikkea sosiaalityön interventiona, jonka ensisijaisena tavoitteena on elämänhallinnan saavuttaminen ja ihmisen voimaantuminen. Sen lähtökohtana tulee olla asiakkaan oma motivoituminen muutokseen. Asiakkaan tilanteen arvioinnilla ja kokonaisvaltaisella suunnitelmalla sekä sen säännöllisellä arvioinnilla on oleellinen merkitys kuntouttavan työtoiminnan vaikuttavuudelle. Asiakkaan kontekstissa vaikuttavien, esimerkiksi hänen motivoitumisensa esteenä olevien, tekijöiden tunnistaminen on tärkeää ennen kuntouttavan työtoiminnan aloittamista. Tällöin voidaan paremmin suunnitella asiakkaan tarvitsemia palveluja.

Aktiiviseen sosiaalipolitiikkaan liittyvissä toimenpiteissä on kyse kannustavuudesta, johon liittyy sanktioita ja vastikkeellisuutta. Sanktioiden käyttämiseen liittyy työntekijän valta suhteessa asiakkaaseen. Sanktioiden onkin todettu olevan väärä keino saada ihminen motivoitumaan ja aktivoitumaan (mm. Keskitalo 2008, 133, Liukko 2006, 68; Salonen-Soulié 2003, 83). Motivaatio- ja voimaantumisteorioissa korostetaan vapaaehtoisuuden, valinnanmahdollisuuksien, yksilöllisyyden, omien tavoitteiden ja päämäärien, toimintaympäristöjen, onnistumisen kokemusten ja myönteisen minäkäsityksen merkitystä. Tavoitteet motivoivat ja aktivoivat ihmistä toimimaan. Tavoitteiden saavuttamisessa sosiaalityöntekijä voi olla yksi resurssi, joka auttaa asiakasta luomalla suotuisia olosuhteita. Motivaation säilyttämisen kannalta on tärkeää, että ihminen uskoo mahdollisuuksiinsa saavuttaa päämäärä. Nämä näkökulmat on sosiaalityössä tärkeää huomioida pohdittaessa keinoja tukea asiakkaan motivoitumista muutokseen ja elämänhallintaan.

Kuntouttavan työtoiminnan lakiin sisältyvä aktivointisuunnitelma on yksi tilannearvioinnin ja tavoitteellisen sosiaalityön työväline. Kokemukseni mukaan käsityksissä aktivointisuunnitelman merkityksestä ilmenee edelleen suuria eroja. Se saatetaan mieltää kuntouttavan työtoiminnan järjestämiseen ja aktivointiin liittyvänä välttämättömänä tehtävänä, jolloin helposti unohdetaan sen kokonaisvaltaisuus, muun muassa muiden palvelujen merkitys. Aktivointisuunnitelmaa laadittaessa sosiaalityöntekijän tehtävänä on arvioida asiakkaan elämäntilannetta nimenomaan kokonaisuutena ja vastapainona työllistymistä painottavalle näkökulmalle sekä huolehtia suunnitelman ja tavoitteiden realistisuudesta suhteessa asiakkaan

elämäntilanteeseen. Hänen tulee turvata, että asiakas tulee kuulluksi ja hänen näkökulmansa tulee huomioiduksi. Moniammatillisessa yhteistyössä sosiaalityöntekijän tehtäviin kuuluu säännöllisesti arvioida yhdessä asiakkaan kanssa prosessin etenemistä suunnitelman mukaisesti. Esimerkiksi kuntouttavan työtoiminnan sisältyessä suunnitelmaan, on tärkeää arvioida asiakkaan elämähallinnan ja voimaantumisen eri osa-alueilla tapahtuneita muutoksia ja pohtia interventioden tarvetta ja merkitystä. Asiakkaan kanssa täytyy yhdessä pohtia ratkaisuja esimerkiksi motivaation esteenä olevien tekijöiden raivaamiseksi.

Realistisen vaikuttavuuden arvioinnin peruskysymykset ”mikä, kenelle ja missä olosuhteissa” korostavat asiakkaan kontekstin ja toimintaympäristön merkitystä. Myös kuntoutusajattelussa sekä motivaatio- ja voimaantumisteorioissa korostetaan ihmisen yksilöllisen kontekstin ja toimintaympäristöjen merkitystä ja yhteensopivuutta. Toimiessani kuntouttavan työtoiminnan ohjajana totesin asiakkaan hyvänä kokeman työyhteisön ja myönteisten kokemusten vaikuttavan positiivisesti motivaatioon jatkaa työtoiminnassa, ja jopa edetä kuntouttavan työtoiminnan jälkeen koulutukseen tai työelämään. Kuntouttavan työtoiminnan suunnittelussa asiakkaan motivoitumista voidaan tukea antamalla vaihtoehtoja ja valinnan mahdollisuuksia. Asiakkaan elämäntilanteessa oikea-aikaisella kuntouttavalla työtoiminnalla, joka vastaa mahdollisimman hyvin hänen kontekstiaan, luodaan suotuisia olosuhteita, jotka tukevat motivaation säilymistä ja voimaantumista.

Realistisen arvioinnin periaatteiden yhteyttä kuntouttavaan työtoimintaan voidaan konkretisoida seuraavan esimerkin kautta. Tutkimuksen tuloksissa tapauksena kuusi kuvattua vastaajan arvioidessa tilannettaan, hänellä oli oman näkemyksensä mukaan vaikeuksia luottaa toisiin ihmisiin, uskoa omaan kykyihinkin ja tunnistaa omia vahvuuksiaan. Tulevaisuuden suunnitteluun ja motivaatioon liittyen hän arvioi olevan jonkin verran vaikeuksia kaikilla osa-alueilla. Arvioidessaan tilannettaan uudelleen noin kahden kuukauden kuluttua, vastaajan mielestä hänen tilanteessa oli tapahtunut positiivista muutosta luottamisessa toisiin ihmisiin sekä motivaatiossa tulevaisuuden suunnitteluun, omien asioiden hoitamiseen ja tavoitteiden asettamiseen. Vastaaja antoi positiivista palautetta kuntouttavan työtoiminnan työntekijöille asioiden hoitamisesta, yhteyden pitämisestä ja seurannasta. Hänen tapauksessaan kuntouttavan

työtoiminnan ohjaajan yhteydenpito saattoi siis toimia interventiona, jonka kautta riittävä tuen saanti toimi muutosta aikaansaavana mekanismina.

Kuntouttava työtoiminta ja siihen liittyvät interventiot toimivat siis mahdollistajina, joiden avulla asiakas voi toteuttaa muutoksia omassa elämäntilanteessaan. Kun asiakas hyväksyy työntekijän tarjoaman palvelun ja alkaa käyttää sitä tukenaan, toimii se mekanismina, jonka kautta luodaan mahdollisuuksia, jotka toteutuessaan saavat aikaan muutosta. Kuntouttavan työtoiminnan vaikuttavuutta ja voimaantumista ei kuitenkaan voida arvioida, jos asiakkaan tilanteessa tapahtuneita muutoksia ei pystytä havainnollistamaan. Siitosen (1999, 93) mukaan voimaantuneen ihmisen ominaisuuksista on vaikeaa laatia yleisiä määritelmiä, joita voitaisiin käyttää voimaantumisen mittaamisessa. Tapahtuneiden muutosten arviointi tulee siis tapahtua nimenomaan tapauskohtaisena arviointina, jonka lähtökohtana on kunkin asiakkaan yksilöllinen tilanne.

Tutkimuksessa kehittämäni mittarin avulla voidaan nimenomaan tapauskohtaisesti arvioida ja havainnollistaa asiakkaan tilannetta ja siinä tapahtuneita muutoksia elämänhallintaan, voimaantumiseen ja motivaatioon liittyvillä osa-alueilla. Mittariin liittyvänä tutkimustehtävänä on ollut arvioida sen toimivuutta ja käyttökelpoisuutta työvälineenä osana käytännön asiakastyötä. Tutkimukseni alkuperäisenä tavoitteena oli saada sosiaalityöntekijöiden näkemystä mittarin toimivuudesta, koska sosiaalityöntekijällä on keskeinen rooli asiakkaan tilanteen arvioinnissa ja aktivointisuunnitelman laatimisessa. Tämä tavoite toteutui kuitenkin vain osittain, koska mittaria testanneista viidestä työntekijästä vain yksi oli sosiaalityöntekijä. Kaikki mittarin testaamiseen osallistuneet työntekijät toimivat kuitenkin nimenomaan kuntouttavaan työtoimintaan liittyvissä työtehtävissä. Tämän vuoksi pidän heidän näkemystään ja palautettaan mittarin testaamisessa erittäin arvokkaana.

Mittaria testanneiden viiden eri työntekijän ja kuuden asiakkaan kokemusten ja palautteen perusteella mittari toimi käyttökelpoisena, hyvänä ja helppona työvälineenä. Saadun palautteen perusteella mittarin hyödyllisyys liittyi asioihin, jotka tutkimuksessa olivat sen kehittämisen lähtökohtana. Menetelmän koettiin helpottavan työntekijää arvioimaan ja hahmottamaan asiakkaan kokonaistilannetta sekä havaitsemaan edistymistä ja tapahtuneita

muutoksia. Koska mittarin käyttäminen tapahtui asiakkaan ja työntekijän yhteistyönä, työntekijä voi auttaa asiakasta avaamalla niitä kysymyksiä, jotka asiakas koki vaikeina. Palautteissa todettiin, että mittarin avulla voidaan asiakasta auttaa tunnistamaan omaa tilannettaan ja samalla harjoittaa hänen itsetuntemustaan.

Saatujen tulosten perusteella realistista arviointia voidaan soveltaa myös laadullisessa arvioinnissa. Sen avulla voidaan muodostaa käsitystä asiakkaan kontekstista, siinä vaikuttavista mekanismeista ja tarvittavista interventioista sekä arvioida ja havainnollistaa asiakkaan tilanteessa tapahtuneita muutoksia. Esimerkiksi kuntouttavan työtoiminnan prosessissa mittari toimii systemaattisena työvälineenä, jonka avulla voidaan arvioida tapauskohtaisesti asiakkaan voimaantumista eri osa-alueilla ja kuvata asiakkaan tilanteessa tapahtuvia muutoksia ja myös analysoida niihin vaikuttaneita tekijöitä. Mittarin kehittämistä on tarpeen jatkaa erityisesti siltä osin, miten se voisi asettua luontevaksi osaksi asiakastyötä.

Jatkotutkimuksena mittaria voitaisiinkin testata pidempikestoisesti asiakkaan koko kuntouttavan työtoiminnan prosessin ajan. Tällöin voitaisiin saada enemmän tietoa tapahtuneista muutoksista, niihin vaikuttaneista tekijöistä ja niiden merkityksestä asiakkaan elämänhallintaan ja voimaantumiseen. Mittari toimisi tällöin tapauskohtaisena vaikuttavuuden arvioinnin välineenä.

LÄHTEET

- Ala-Kauhaluoma, Mika, Keskitalo, Elsa, Lindqvist, Tuija & Parpo, Antti (2004). Työttömien aktivointi. Kuntouttava työtoiminta -lain sisältö ja vaikuttavuus. Stakes, tutkimuksia 141. Saarijärvi: Gummerus kirjapaino Oy.
- Alatalo, Johanna & Paananen Marja (2007). Aktivointisuunnitelma tehty – Kokkolan pitkäaikaistyöttömyys ja aktivointipolitiikka rekisteritietojen valossa. Pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto: Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta: Kokkolan yliopistokeskus Chydenius.
- Bredgaard, Thomas, Jørgensen, Henning & Larsen, Flemming (2003) Tanskan työmarkkinapolitiikka: Peruspiirteet ja ajankohtaiset kehittämistavoitteet. Teoksessa Kananen, Pentti ja Salonen-Soulie', Ulla (toim.) Kannustavan sosiaaliturvan haaste. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2003:5. Helsinki: Edita.
- Dahler-Larsen, Peter (2005) Vaikuttavuuden arviointi. Hyvät käytännöt Menetelmä-käsikirja. STAKES Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus FinSoc. Helsinki. Saatavilla [www-muodossa:](http://www.muodossa) <URL: http://www.sosiaaliportti.fi/File/ba0950a91b8a470f9957d58f728288cb/vaikuttavuuden_arv.pdf. [Viitattu 21.2.2009]
- Dominelli, Lena (2004) Social Work, Theory and Practice for a changing profession. Cambridge UK: Polity Press
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Hirsjärvi, Sirkka, Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula (2008). Tutki ja kirjoita. Helsinki: Tammi.
- Hokkanen, Liisa (2009) Empowerment valtaistumisen ja voimaantumisen dialogina. Teoksessa Mäntysaari, Mikko, Pohjola, Anneli & Pösö, Tarja (2009) Sosiaalityö ja teoria. Juva:WS Bookwell Oy, 315–334.

- Högnabba, Stina ja Peitola, Petri (2005) Perussosiaalityön arviointityökaluja etsimässä. Teoksessa Julkunen, Ilse, Lindqvist, Tuija & Kainulainen, Sakari (toim.) (2005) Realistisen arvioinnin ensimmäiset askeleet. Stakes. FinSoc Työpapereita 3/2005. Helsinki, 107-121. Saatavilla www-muodossa: <URL: http://groups.stakes.fi/FINSOC/FI/julkaisut/julkaisusarjat/tp3_2005.htm. [Viitattu 20.1.2009]
- Jokisaari, Markku (2002). Työelämään siirtyminen. Vuorovaikutusta tavoitteellisen toiminnan, sosiaalisen pääoman ja työelämän välillä. Teoksessa Salmela-Aro, Katariina & Nurmi, Jan-Erik (toim.) (2002). Mikä meitä liikuttaa. Modernin motivaatiopsykologian perusteet. Keuruu: PS-kustannus Otavan Kirjapaino Oy, 67–81.
- Juhila, Kirsi (2004) Sosiaalityö liittämisen-, kumppanuus ja huolenpitosuhteena. Virkaanastujaisesityelmä Tampereen yliopistossa 1.10.2004. Saatavilla www-muodossa <URL: <http://www.uta.fi/ajankohtaista2/tiedotteet/2004/juhila.html>. [Viitattu 1.11.2009]
- Juhila, Kirsi (2006). SOSIAALITYÖNTEKIJÖINÄ JA ASIAKKAINA. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Jyväskylä: Gummeruksen kirjapaino Oy Jyväskylä.
- Julkunen, Ilse, Lindqvist, Tuija & Kainulainen, Sakari (toim.) (2005) Realistisen arvioinnin ensimmäiset askeleet. Stakes. FinSoc Työpapereita 3/2005. Helsinki. Saatavilla www-muodossa: <URL: http://groups.stakes.fi/FINSOC/FI/julkaisut/julkaisusarjat/tp3_2005.htm. [Viitattu 20.1.2009]
- Julkunen, Raija (2001). Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (2008) UUDEN TYÖN PARADOKSIT Keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

- Järvikoski, Aila (2008) Kuntoutuskäsityksen muutos ja kuntoutuksen vaikuttavuuden tutkimus. Teoksessa Mäkitalo Jorma, Turunen Jari ja Vilkkumaa Ilpo (toim.) Vaikuttavuus muutoksessa Verve. Oulu: Kalevaprint Oy.
- Kajanoja, Jouko (2003) Nykyinen kannustinpolitiikka lisää rakenteellista työttömyyttä ja haittaa taloutta? Teoksessa Kananen, Pentti & Salonen-Soulie', Ulla (toim.) Kannustavan sosiaaliturvan haaste. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen selvityksiä 2003:5. Helsinki: Edita.
- Kallio, Olavi, Meklin, Pertti & Tammi, Jari (2008) Kuntouttavan työtoiminnan taloudelliset vaikutukset kunnille vuonna 2006. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Työ ja yrittäjyys 4/2008.
- Kananen, Pentti (2003) Kannustuksen ongelmat ja haasteet. Teoksessa Kananen, Pentti & Salonen-Soulie', Ulla (toim.) (2003) Kannustavan sosiaaliturvan haaste. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen selvityksiä 2003:5. Helsinki: Edita, 13-22.
- Kankainen, Leila (2007) Aktivoiva sosiaalityö Lyhdyn valossa – Työvoiman palvelukeskuksen sosiaalityön realistinen arviointi. Pro gradu – tutkielma. Tampereen yliopisto: Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos.
- Karjalainen, Vappu (2004) Yksilöllistymiskehitys muuttaa kuntoutusta – mutta miten? Teoksessa Karjalainen, Vappu & Vilkkumaa, Ilpo (toim.). Kuntoutus kanssamme: Ihmisen toimijuuden tukeminen. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, 11-25.
- Kazi, Mansoor A.F. (2002a) Examples of Realist Evaluatio. Paper presented at 16th. Annual Conferense of American Evaluation Association, November 6-9-, 2002, Washington DC. University of Huddesfield. Partly based on the book Kazi, M.A.F (in press 2002) “Realistic Evaluation in Practice”, London: Sage Publications.
- Kazi, Mansoor A.F. (2002b) Part II: The Realist Evaluation Paradigm for Practice. Part II of invited Plenary Session, “Realist Evaluation for Practice”, with Professor Mikko Mäntysaari (Universty of Jyväskylä), at th Fourth Evaluation for Practice International Conference, Tampere, Finland July 4-6-, 2002.

University of Huddersfield. Part II is based on the book Kazi, M.A.F (in press 2002) "Realistic Evaluation in Practice", London: Sage Publications.

Keskitalo, Elsa (2008) *Balancing Social Citizenship and New Paternalism. Finnish activation policy and street-level practice in comparative perspective.* Jyväskylä: Gummerus Printing.

Korhonen, Satu, Julkunen, Ilse, Karjalainen, Pekka, Muuri, Anu & Seppänen-Järvelä, Riitta (2007). *Arviointi ja hyvät käytännöt sosiaalipalveluissa. Asiantuntijoiden pohdintoja tulevasta.* Helsinki: Stakes, Finsoc. Raportteja 16/2007. Saatavilla www-muodossa: < URL: <http://www.stakes.fi/verkkojulkaisut/raportit/R16-2007-VERKKO.pdf>. [Viitattu 23.1.2010]

Korteniemi, Pertti (2005) *Yksilökohtaisen palveluohjausprojektin realistinen arviointi.* Teoksessa Julkunen, Ilse, Lindqvist, Tuija & Kainulainen, Sakari (toim.) (2005) *Realistisen arvioinnin ensimmäiset askeleet.* Stakes. FinSoc Työpapereita 3/2005. Helsinki, 122-131. Saatavilla www-muodossa: <URL: http://groups.stakes.fi/FINSOC/FI/julkaisut/julkaisusarjat/tp3_2005.htm. [Viitattu 20.1.2009]

Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998) *Työtön – Tutkimus pitkäaikastyöttömien selviytymisestä.* Hanki ja Jää – sarja. Hämeenlinna: Karisto Oy:n kirjapaino.

Kotiranta, Tuija (2008) *Aktivoinnin paradoksit* Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.

Kuula, Arja (2006) *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys.* Jyväskylä: Gummerus kirjapaino Oy.

Kuntainfo 14a/2009. *Kuntouttavan työtoiminnan velvoittavuus 1.1.2010 alkaen.* Saatavilla www-muodossa:

<URL:<http://stm.fi/tiedotteet/kuntainfot/kuntainfo/view/1480293>.

[viitattu 23.1.2010]

Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja (2001). Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 8. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

- Kuronen, Marjo (2004) Valtaistumista vai voimavaraistumista –Feministisiä näkökulmia empowermentiin sosiaalityön käsitteenä ja käytäntönä. Teoksessa Kuronen, Marjo, Granfelt, Riitta, Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi (toim.) Sukupuoli ja sosiaalityö. Juva: WS Bookwell Oy, 277–296.
- Kuvaja, Anne, Luhtasela, Leena, Mustonen, Tiina, Borg, Pekka & Liukonen, Ritva (2007). Aikuissosiaalityön tilannearvio-opas. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto: Oppaita ja työkirjoja 2007:6.
- Lahti, Jari & Pienimäki Anneli (2004) Päihdekuntoutus rakentuu sosiaaliselle perustalle. Teoksessa Karjalainen, Vappu & Vilkkumaa, Ilpo (toim.). Kuntoutus kanssamme: Ihmisen toimijuuden tukeminen. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, 137–151.
- Laitinen, Arto (2008) Joseph Raz ja hyvinvoinnin ulottuvuudet. Teoksessa Niemi, Petteri & Kotiranta, Tuija (toim.) Sosiaalialan normatiivinen perusta. Gaudeamus Helsinki University Press OY Yliopistokustannus, HYY yhtymä. Tampere: Painopaikka Esa Print, 34-70.
- Laitinen, Maarit (2008) Valta ja asiakaslähtöisyys viranomaiskohtamisissa: Lahtelaisten asiakkaiden kertomuksia työttömyyden ajalta. Kuntouttavan sosiaalityön erikoisala. Tampereen yliopisto.
- Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001.
- Lindqvist, Tuija (2005) Johdatus tapauskohtaiseen realistiseen arviointiin. Teoksessa Julkunen, Ilse, Lindqvist, Tuija & Kainulainen, Sakari (toim.) (2005) Realistisen arvioinnin ensimmäiset askeleet. Stakes. FinSoc Työpapereita 3/2005. Helsinki (s. 13–16). Saatavilla www-muodossa:
<URL:http://groups.stakes.fi/FINSOC/FI/julkaistut/julkaisusarjat/tp3_2005.htm.
[Viitattu 20.1.2009]
- Liukko, Eeva (2006) Kuntouttavaa sosiaalityötä paikantamassa. SOCCA & Heikki Waris – instituutti, julkaisuja 9/2006.

- Luhtasela, Leena (2009) Osallisuuden rakentuminen kuntouttavassa työtoiminnassa. Helsingin yliopisto. Kuntouttavan sosiaalityön erikoisala.
- Metsämuuronen, Jari (2006) Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. Vaajakoski: Gummerus Kirjapaino.
- Mäntysaari, Mikko (2006) Tarkentuva tieto sosiaalityössä. Teoksessa Kuusela, Pekka & Niiranen, Vuokko (toim.) REALISMIN haaste sosiaalitieteissä. Kuopio: Unipress, cop, 137–162.
- Mäntysaari, Mikko (2006, b) Kasautuva tieto sosiaalityössä. Luento SOSNETin metodologisessa kesäkoulussa Jyväskylässä 25.8.2008. Luento perustuu artikkeliin teoksessa Kuusela, Pekka & Niiranen, Vuokko (toim.) (2006) Realismin haaste sosiaalitieteissä. Oy UNIPress Ab.
- Nurmi, Jari-Erik ja Salmela-Aro, Katariina (2002). Henkilökohtaiset tavoitteet ja hyvinvointi. Teoksessa Salmela-Aro, Katariina & Nurmi, Jan-Erik (toim.) (2002). Mikä meitä liikuttaa. Modernin motivaatiopsykologian perusteet. Keuruu: PS-kustannus Otavan Kirjapaino Oy, 158–169.
- Pawson, Ray & Tilley, Nick (1997) Realistic Evaluation, Thousand Oaks, CA, Sage.
- Payne, Malcolm (2005) Modern Social Work Theory. Chicago, Illinois. Lyceum Books, Inc.
- Raunio, Kyösti (2000) Sosiaalityö murroksessa. Tampere: Tammer-paino Oy.
- Raunio, Kyösti (2004) Olennainen sosiaalityössä. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Raunio, Kyösti (2006). SYRJÄYTYMINEN -sosiaalityötä kiinnostavia näkökulmia. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Vaajakoski: Gummerus Oy.
- Robson, Colin (1998) Real world research A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell Publishers Ltd.
- Rostila, Ilmari (2001) Tavoitelähtöinen sosiaalityö. Voimavarakeskeisen ongelmanratkaisun perusteet. Jyväskylän yliopisto SoPhi 61. Jyväskylä: Paino Korpijyvä Oy.
- Rostila, Ilmari & Mäntysaari, Mikko (1997) Tapauskohtainen evaluointi sosiaalityön välineenä. Stakes Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Raportteja 212.

- Salonen-Soulie', Ulla (2003) Tanskalainen kannustavuus suomalaisin silmin. Teoksessa Kananen, Pentti & Salonen-Soulie', Ulla (toim.) (2003) Kannustavan sosiaaliturvan haaste. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2003:5. Helsinki: Edita, 75-84.
- Salmela-Aro, Katariina & Nurmi, Jan-Erik (toim.) (2002) Mikä meitä liikuttaa. Modernin motivaatiopsykologian perusteet. Keuruu: PS-kustannus Otavan Kirjapaino Oy.
- Satka, Mirja, Karvinen-Niinikoski, Synnove, Nylund Marianne & Hoikkala, Susanna (2005) Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsingin yliopiston Koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenia: Dark Oy.
- Saurama, Erja & Julkunen Ilse (2009) Lähestymistapana käytäntötutkimus. Teoksessa Mäntysaari, Mikko, Pohjola, Anneli & Pösö, Tarja (2009) Sosiaalityö ja teoria. Juva:WS Bookwell Oy, 293-313
- Siitonen, Juha (1999) Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua. Oulu: Oulun Yliopisto, opettajain koulutuslaitos. Saatavilla www-muodossa: <URL: <http://herkules.oulu.fi/isbn951425340X/isbn951425340X.pdf>. [Viitattu 9.4.2009].
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2004) Kuntouttavan työtoiminnan ohjausryhmän muistio. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2004:10.
- Tulensalo, Hanna & Muukkonen, Tiina (2004) Kohtaavaa lastensuojelua. lapsikeskeisen lastensuojelun sosiaalityön tilannearvion käsikirja. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto. Selvityksiä 2004: 1. Saatavilla www-muodossa: <URL: http://www.socca.fi/aineistot/Lapsilahtoisien_tilannearvion_kasikirja.pdf. [Viitattu 1.3.2010]
- Tuusa, Matti (2005) Sosiaalityö ja työllistäminen - kuntouttavan sosiaalityön ammattikäytännöt kuntien aktivointi- ja työllistämispalveluissa. Tampereen yliopisto.

- Töttö, Pertti (2006) Kriittinen realismi ja sosiaalitieteiden menetelmät. Teoksessa Kuusela, Pekka & Niiranen, Vuokko (toim.) Realismin haaste sosiaalitieteissä. Oy UNIPress Ab, 45-75.
- Valtakunnallisen sosiaalityön yliopistoverkon verkkosivut. [viitattu 27.11.2009] Saatavilla www-muodossa: <URL: <http://www.sosnet.fi>.
- Valtioneuvoston julkaisusarja 2001/13. Työmarkkinoilta syrjäytyminen, tulonjako ja köyhyys. Työryhmäraportti Saatavilla www-muodossa: <URL: http://www.vnk.fi/julkaisukansio/2001/j13-tyomarkkinoilta_syrjaytyminen/pdf/fi.pdf. [viitattu 9.1.2010]
- Vartiainen, Matti & Nurmela, Kirsi (2002) Tavoitteet ja tulkinnat – motivaatio ja palkitseminen työelämässä. Teoksessa Salmela-Aro, Katariina & Nurmi, Jan-Erik (toim.) (2002). Mikä meitä liikuttaa. Modernin motivaatiopsykologian perusteet. Keuruu: PS-kustannus Otavan Kirjapaino Oy, 188-210.
- Vehkaoja, Marjatta (2003) Tarvitaanko kannustamiseen suunnanmuutos? Teoksessa Kananen, Pentti & Salonen-Soulie', Ulla (toim.) Kannustavan sosiaaliturvan haaste. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen selvityksiä 2003:5. Helsinki: Edita.
- Vilkkumaa, Ilpo (2004) Kolme tapaa nähdä sosiaalinen kuntoutuksessa. Teoksessa Karjalainen, Vappu & Vilkkumaa, Ilpo (toim.). Kuntoutus kanssamme: Ihmisen toimijuuden tukeminen. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, 27–39.
- Wiman, Ronald (2004) Kumpaa pitäisi kuntouttaa - ihmistä vai yhteiskuntaa? Teoksessa Karjalainen, Vappu & Vilkkumaa, Ilpo (toim.). Kuntoutus kanssamme: Ihmisen toimijuuden tukeminen. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, 81–101.

LIITTEET

liite 1: saatekirje

Kuntouttava työtoiminta voimaannuttavana prosessina – Voidaanko asiakkaan voimaantumista havainnollistaa ja arvioida?

Kädessäsi olevien lomakkeiden tarkoituksena on toimia työvälineenä asiakkaan voimaantumiseen ja kuntoutumiseen tähtäävässä sosiaalityössä. Kyseessä on arviointimenetelmä/mittari, jonka kehittäminen ja testaaminen liittyvät pro gradu – tutkielmaani. Tutkimukseni tapahtuu **käytäntötutkimuksena** soveltaen **tapauskohtaista evaluointia** kuntouttavan työtoiminnan **vaikuttavuuden arvioinnissa asiakkaan voimaantumisen näkökulmasta**. Työpanoksesi arviointimenetelmän testaamisessa ja palautteesi sen soveltuvuudesta käytännön työvälineenä ovat tutkimukseni kannalta erittäin arvokkaita.

Lomakkeisto sisältää asiakkaan taustatiedot sekä kaksi erilaista arviointimenetelmää:

1. *ASIAKKAAN OMAT ODOTUKSET JA TAVOITTEET*
 - *TAPAHTUNEIDEN MUUTOSTEN JA NIIHIN VAIKUTTANEIDEN TEKIJÖIDEN SANALLINEN ARVIOINTI*
2. *ASIAKKAAN TILANTEEN ARVIOINTI – VOIMAANTUMISEN HAVAINNOLLISTAMINEN JA ARVIOINTI*

Tutkimukseni tavoitteena on saada tietoa kyseisen arviointimenetelmän/mittarin käyttökelpoisuudesta asiakkaan tilanteen arvioinnissa sekä kuntouttavan työtoiminnan prosessin aikana tapahtuneiden muutosten arvioinnissa ja havainnollistamisessa sekä asiakkaalle itselleen että sosiaalityöntekijälle. Tarkoituksena on testata kyseistä arviointimenetelmää sosiaalityön asiakkailla, joiden palvelutarpeeksi määritellään kuntouttava työtoiminta. Toivon, että testaat menetelmää ainakin yhden asiakkaan kanssa.

Lomakkeen täyttämisen **ensimmäinen vaihe** tapahtuu asiakkaan **lähtötilanteessa** suunniteltaessa kuntouttavaa työtoimintaa. Asiakkaan tilanteen arviointi – voimaantumisen havainnollistaminen ja arviointi – **mittaria käytetään seuraavan kerran kuntouttavan työtoiminnan prosessin aikana** aktivointisuunnitelman tarkistusten yhteydessä eli **noin 2-3 kuukauden välein vähintään kahdessa arvioinnissa**. **Sanallisen arvioinnin** osalta riittää yksi kerta, jonka ajankohdaksi voit valita sopivaksi katsomasi arviointitapaamisen.

Kun olet testannut menetelmää asiakkaidesi kanssa 2-3 kertaa/ asiakas, pyydän että **täytät** oheisen **palautelomakkeen**, pyydät kutakin asiakasta **täyttämään** oman **palautelomakkeensa ja palautat minulle sekä arviointimenetelmä/mittari lomakkeet että palautelomakkeet**.

Mittarin soveltamisessa annan mielelläni tarkempaa ohjeistusta.

Yhteistyöstä kiittäen Kaija Rautakorpi

liite 2: taustatiedot

KUNTOUTTAVAN TYÖTOIMINNAN VAIKUTTAVUUS

Asiakkaan nimi _____ ikä: _____

Lähtötilanteen kartoitus: _____ / _____ 20 _____

Osallistujat: _____

Koulutus:

_____ peruskoulu suoritettu _____ ei pohjakoulutusta

_____ ammatillinen tutkinto / kurssi, mikä? _____

Työttömyyden kesto: n. _____ vuotta _____ kk muu tilanne: _____

Työkokemus ennen työttömyyttä:

_____ ei lainkaan _____ alle 1 vuosi _____ yli 5 vuotta _____ yli 10 v.

Asiakkaan oma näkemys työllistymistä vaikeuttavista tekijöistä:

_____ koulutuksen puute _____ työkokemuksen puute

_____ vaikeudet sosiaalisissa suhteissa _____ vaikeus mennä uusiin tilanteisiin

_____ motivaation puute _____ vaikeus sitoutua _____ päivä/ arkirytmien vaikeudet

_____ itseluottamuksen puute _____ oman elämän päämäärien ja tavoitteiden puuttuminen

_____ mielenterveyden ongelmat _____ fyysiset sairaudet/ työtä rajoittavat tekijät

_____ päihdeongelma / muu riippuvuus _____ rikostausta ja / tai tulossa olevat tuomiot

Muu syy: _____

KUNTOUTTAVA TYÖTOIMINTA (täytetään työtoiminnan alkaessa)

Työtoimintapaikka: _____

Työtoiminnan aloituksen ajankohta: _____ päättyi: _____

liite 3: sanallinen kuvaus tavoitteista ja tapahtuneista muutoksista

ASIAKKAAN OMAT ODOTUKSET JA TAVOITTEET: _____ / ____20____

Keskeisimmät asiat, joihin toivoisit elämäntilanteessasi muutosta kuntouttavan työtoiminnan aikana? _____

Mitä odotuksia / tavoitteita sinulla on seuraaville asioille (kuntouttavan työtoiminnan aikana):

Oma suhtautuminen tulevaan, oman elämän päämäärät / tavoitteet, sitoutuminen:

Työ ja työympäristö, työpaikan ihmissuhteet: _____

Palveluiden käyttö, työntekijöiden toiminta ja heiltä saatava tuki: (esim. sosiaalityö, kuntouttava työtoiminta, työvoimapalvelut, terveydenhuollon palvelut, päihdepalvelut, muut palvelut):

Harrastukset ja vapaa-aika, ihmissuhteet: _____

Jokin muu asia: _____

TAPAHTUNEIDEN MUUTOSTEN JA NIIHIN VAIKUTTANEIDEN TEKIJÖIDEN ARVIOINTI

____ / ____ 20 ____

Mitkä asiat ovat mielestäsi muuttuneet elämäntilanteessasi viimeisten ____ kk:n aikana?

Mitkä seuraavista tekijöistä ovat mielestäsi vaikuttaneet muutoksiin, joita elämäntilanteessasi on tapahtunut kuntouttavan työtoiminnan aikana? Miten ne ovat vaikuttaneet?

Omassa itsessä tapahtuneet muutokset: Oma suhtautuminen, ajatukset tulevaisuudesta, motivaatio, omat tavoitteet ja päämäärät, sitoutuminen: _____

Työ, työympäristö, työpaikan ihmissuhteet: _____

Palveluiden käyttö, työntekijöiden toiminta ja heiltä saatu tuki: (sosiaalityö, kuntouttava työtoiminta, työvoimapalvelut, terveydenhuollon palvelut, päihdepalvelut, muut palvelut):

Muut ihmissuhteet (esim. osallistuminen sosiaaliseen toimintaan, vapaa-ajan harrastuksiin jne.)

Jokin muu: _____

liite 4: tilanteen arviointi ja voimaantumisen havainnollistaminen

<i>ASIAKKAAN TILANTEEN ARVIOINTI</i>
<i>VOIMAANTUMISEN HAVAINNOLLISTAMINEN JA ARVIOINTI</i>

PÄIVÄ-/ARKIRYTMII JA OSALLISTUMINEN SÄÄNNÖLLISEEN TOIMINTAAN

	ei ole vaikeuksia	jonkin verran vaikeuksia	melko paljon vaikeuksia	paljon vaikeuksia	erittäin paljon vaikeuksia
--	----------------------	-----------------------------	----------------------------	----------------------	-------------------------------

Lähtötilanne: _____ / _____ **20**_____

♦ päivä- /arkirytmii	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– herääminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– osallistuminen /sitoutuminen säännölliseen toimintaan	10	9	8	7	6	5	4	3	2

1. arviointi _____ / _____ **20**_____

♦ päivä- /arkirytmii	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– herääminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– osallistuminen/ sitoutuminen säännölliseen toimintaan	10	9	8	7	6	5	4	3	2

2. arviointi _____ / _____ **20**_____

♦ päivä- /arkirytmii	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– herääminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– osallistuminen/sitoutuminen säännölliseen toimintaan	10	9	8	7	6	5	4	3	2

3. arviointi _____ / _____ **20**_____

♦ päivä- /arkirytmii	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– herääminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– osallistuminen/sitoutuminen säännölliseen toimintaan	10	9	8	7	6	5	4	3	2

ARJEN SUJUMINEN, ASIOIDEN HOITAMINEN JA VASTUULLISUS

ei ole jonkin verran melko paljon paljon erittäin paljon
vaikeuksia vaikeuksia vaikeuksia vaikeuksia vaikeuksia

Lähtötilanne: ____ / ____ **20** ____

♦ arjen sujuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– asuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– raha-asiat/talous	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– asiointi (palvelut)	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– asioiden hoitaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2

1. arviointi ____ / ____ **20** ____

♦ arjen sujuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– asuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– raha-asiat/talous	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– asiointi (palvelut)	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– asioiden hoitaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2

2. arviointi ____ / ____ **20** ____

♦ arjen sujuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– asuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– raha-asiat/talous	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– asiointi (palvelut)	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– asioiden hoitaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2

3. arviointi ____ / ____ **20** ____

♦ arjen sujuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– asuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– raha-asiat/talous	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– asiointi (palvelut)	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– asioiden hoitaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2

SOSIAALISET SUHTEET JA SOSIAALISET TILANTEET

ei ole jonkin verran melko paljon paljon erittäin paljon
vaikeuksia vaikeuksia vaikeuksia vaikeuksia vaikeuksia

Lähtötilanne: _____ / _____ 20 _____									
♦ sosiaaliset tilanteet	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– uusiin tilanteisiin meno	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– ihmissuhteiden solminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– luottamus toisiin ihmisiin	10	9	8	7	6	5	4	3	2

1. arviointi _____ / _____ 20 _____									
♦ sosiaaliset tilanteet	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– uusiin tilanteisiin meno	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– ihmissuhteiden solminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– luottamus toisiin ihmisiin	10	9	8	7	6	5	4	3	2

2. arviointi _____ / _____ 20 _____									
♦ sosiaaliset tilanteet	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– uusiin tilanteisiin meno	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– ihmissuhteiden solminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– luottamus toisiin ihmisiin	10	9	8	7	6	5	4	3	2

3. arviointi _____ / _____ 20 _____									
♦ sosiaaliset tilanteet	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– uusiin tilanteisiin meno	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– ihmissuhteiden solminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– luottamus toisiin ihmisiin	10	9	8	7	6	5	4	3	2

KOKEMUS OMASTA JAKSAMISESTA JA TERVEYDENTILASTA

	ei ole vaikeuksia	jonkin verran vaikeuksia	melko paljon vaikeuksia	paljon vaikeuksia	erittäin paljon vaikeuksia					
Lähtötilanne: _____ / _____ 20 _____										
♦ fyysinen jaksaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2	
♦ fyysinen terveys	10	9	8	7	6	5	4	3	2	
▶ hoitokontakti fyysisen sairauden tms. vuoksi _____ on _____ ei ole										
♦ psyykkinen terveys	10	9	8	7	6	5	4	3	2	
▶ hoitokontakti mielenterveyspalveluihin _____ on _____ ei ole										
Oletko huolestunut omasta jaksamisestasi / terveydestäsi? kyllä olen _____ en ole _____										

1. arviointi _____ / _____ 20 _____										
♦ fyysinen jaksaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2	
♦ fyysinen terveys	10	9	8	7	6	5	4	3	2	
▶ hoitokontakti fyysisen sairauden tms. vuoksi _____ on _____ ei ole										
♦ psyykkinen terveys	10	9	8	7	6	5	4	3	2	
▶ hoitokontakti mielenterveyspalveluihin _____ on _____ ei ole										
Oletko huolestunut omasta jaksamisestasi / terveydestäsi ? kyllä olen _____ en ole _____										

2. arviointi _____ / _____ 20 _____										
♦ fyysinen jaksaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2	
♦ fyysinen terveys	10	9	8	7	6	5	4	3	2	
▶ hoitokontakti fyysisen sairauden tms. vuoksi _____ on _____ ei ole										
♦ psyykkinen terveys	10	9	8	7	6	5	4	3	2	
▶ hoitokontakti mielenterveyspalveluihin _____ on _____ ei ole										
Oletko huolestunut omasta jaksamisestasi / terveydestäsi ? kyllä olen _____ en ole _____										

3. arviointi _____ / _____ 20 _____										
♦ fyysinen jaksaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2	
♦ fyysinen terveys	10	9	8	7	6	5	4	3	2	
▶ hoitokontakti fyysisen sairauden tms. vuoksi _____ on _____ ei ole										
♦ psyykkinen terveys	10	9	8	7	6	5	4	3	2	
▶ hoitokontakti mielenterveyspalveluihin _____ on _____ ei ole										
Oletko huolestunut omasta jaksamisestasi / terveydestäsi? kyllä olen _____ en ole _____										

PÄIHDE- TAI JOKIN MUU RIIPPUVUUS JA SIITÄ SEURAAVAT VAIKEUDET

ei aiheuta
vaikeuksia jonkin verran
vaikeuksia melko paljon
vaikeuksia paljon
vaikeuksia erittäin paljon
vaikeuksia

Lähtötilanne: _____ / _____ **20** _____

◆ riippuvuus	10	9	8	7	6	5	4	3	2
____ alkoholi	10	9	8	7	6	5	4	3	2
____ muut päihteet	10	9	8	7	6	5	4	3	2
____ peli /netti	10	9	8	7	6	5	4	3	2
▶ hoitokontakti on _____, missä _____	ei ole _____								

1. arviointi _____ / _____ **20** _____

◆ riippuvuus	10	9	8	7	6	5	4	3	2
____ alkoholi	10	9	8	7	6	5	4	3	2
____ muut päihteet	10	9	8	7	6	5	4	3	2
____ peli /netti	10	9	8	7	6	5	4	3	2
▶ hoitokontakti on _____, missä _____	ei ole _____								

2. arviointi _____ / _____ **20** _____

◆ riippuvuus	10	9	8	7	6	5	4	3	2
____ alkoholi	10	9	8	7	6	5	4	3	2
____ muut päihteet	10	9	8	7	6	5	4	3	2
____ peli /netti	10	9	8	7	6	5	4	3	2
▶ hoitokontakti on _____, missä _____	ei ole _____								

3. arviointi _____ / _____ **20** _____

◆ riippuvuus	10	9	8	7	6	5	4	3	2
____ alkoholi	10	9	8	7	6	5	4	3	2
____ muut päihteet	10	9	8	7	6	5	4	3	2
____ peli /netti	10	9	8	7	6	5	4	3	2
▶ hoitokontakti on _____, missä _____	ei ole _____								

K ÄSITYS OMASTA ITSESTÄ, ITSETUNTO JA ONNISTUMISEN TUNNE

	ei ole vaikeuksia	jonkin verran vaikeuksia	melko paljon vaikeuksia	paljon vaikeuksia	erittäin paljon vaikeuksia				
Lähtötilanne: _____ / _____ 20 _____									
♦ käsitys itsestä/itsetunto	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– omiin kykyihin uskominen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– omien vahvuuksien tunnistaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– arvostan itseäni	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– koen onnistumisen tunnetta	10	9	8	7	6	5	4	3	2

1. arviointi _____ / _____ 20 _____									
♦ käsitys itsestä/itsetunto	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– omiin kykyihin uskominen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– omien vahvuuksien tunnistaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– arvostan itseäni	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– koen onnistumisen tunnetta	10	9	8	7	6	5	4	3	2

2. arviointi _____ / _____ 20 _____									
♦ käsitys itsestä/itsetunto	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– omiin kykyihin uskominen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– omien vahvuuksien tunnistaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– arvostan itseäni	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– koen onnistumisen tunnetta	10	9	8	7	6	5	4	3	2

3. arviointi _____ / _____ 20 _____									
♦ käsitys itsestä/itsetunto	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– omiin kykyihin uskominen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– omien vahvuuksien tunnistaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– arvostan itseäni	10	9	8	7	6	5	4	3	2
– koen onnistumisen tunnetta	10	9	8	7	6	5	4	3	2

TULEVAISUUDEN SUUNNITELU JA MOTIVAATIO

	ei ole vaikeuksia	jonkin verran vaikeuksia			melko paljon vaikeuksia	paljon vaikeuksia		erittäin paljon vaikeuksia	
Lähtötilanne: _____ / _____ 20									
◆ motivaatio omien									
asioiden hoitamiseen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ tulevaisuuden suunnittelu	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ tavoitteiden asettaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ suunnitelmiin sitoutuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ usko suunnitelmien toteutumiseen /									
tulevaisuuteen	10	9	8	7	6	5	4	3	2

1. arviointi _____ / _____ 20									
◆ motivaatio omien									
asioiden hoitamiseen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ tulevaisuuden suunnittelu	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ tavoitteiden asettaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ suunnitelmiin sitoutuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ usko suunnitelmien toteutumiseen /									
tulevaisuuteen	10	9	8	7	6	5	4	3	2

2. arviointi _____ / _____ 20									
◆ motivaatio omien									
asioiden hoitamiseen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ tulevaisuuden suunnittelu	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ tavoitteiden asettaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ suunnitelmiin sitoutuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ usko suunnitelmien toteutumiseen /									
tulevaisuuteen	10	9	8	7	6	5	4	3	2

3. arviointi _____ / _____ 20									
◆ motivaatio omien									
asioiden hoitamiseen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ tulevaisuuden suunnittelu	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ tavoitteiden asettaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ suunnitelmiin sitoutuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
◆ usko suunnitelmien toteutumiseen									
/ tulevaisuuteen	10	9	8	7	6	5	4	3	2

liite 5: palautelomakkeet

Sosiaalityöntekijän palautelomake

Palaute arviointimenetelmästä/mittarista, jonka tavoitteena on toimia käytännön työvälineenä sekä asiakkaan tilanteen arvioinnissa että voimaantumisen havainnollistamisessa ja arvioinnissa kuntouttavan työtoiminnan prosessin aikana.

1. Monenko eri asiakkaan kanssa testasit kyseistä menetelmää? _____
2. Miten koit kyseisen menetelmän käyttämisen? Kuvaile lyhyesti oliko sen käyttäminen mielestäsi esim. helppoa/työlästä tms., lyhyt perustelu. _____

3. Oliko kyseisestä arviointimenetelmästä mielestäsi mitään konkreettista hyötyä asiakkaan tilanteen arvioinnissa ennen kuntouttavan työtoiminnan aloitusta?

4. Oliko kyseisestä menetelmästä mielestäsi mitään konkreettista hyötyä / millaista hyötyä asiakkaan kuntouttavan työtoiminnan prosessin aikana tapahtuneiden muutosten arvioinnissa / havainnollistamisessa?
 - a) työntekijälle _____

 - b) asiakkaalle _____

5. Miten arvioit kyseisen menetelmän merkitystä / käyttökelpoisuutta käytännön työvälineenä? _____

6. Olisitko valmis käyttämään / soveltamaan kyseistä arviointimittaria työvälineenäsi?

Asiakkaan palautelomake

Palaute arviointimenetelmästä/mittarista, jonka tavoitteena on saada tietoa näkemyksestäsi omasta elämäntilanteestasi ja tavoitteistasi sekä arvioida ja havainnollistaa kuntouttavan työtoiminnan prosessin aikana tapahtuneita muutoksia.

Vastauksesi käsitellään luottamuksellisesti eikä se ole tunnistettavissa palautteista laadittavassa yhteenvedossa.

1. Montako eri kertaa täytit kyseistä lomaketta (1,2,3 tai 4 kertaa)? _____ kertaa

2. Miten koit kyseisen arviointimenetelmän?

Kuvaile lyhyesti oliko sen käyttäminen mielestäsi esim. helppoa/työlästä...tms., lyhyt perustelu.

3. Koitko kyseisestä arvioinnista olevan mitään konkreettista hyötyä Sinulle itsellesi kuntouttavan työtoiminnan prosessin aikana tapahtuneiden muutosten arvioinnissa / havainnollistamisessa? Kerro lyhyesti.

4. Mitä muuta palautetta haluaisit antaa kyseessä olevasta arvioinnista tai kuntouttavan työtoiminnan merkityksestä itsellesi?

liite 6: esimerkki, muutoksia havainnollistava käyrä ja keskiarvo

	ei ole vaikeuksia	jonkin verran vaikeuksia	melko paljon vaikeuksia	paljon vaikeuksia	erittäin paljon vaikeuksia				
Lähtötilanne: 6.10. 2009									
♦ arjen sujuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- asuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- raha-asiat/talous	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- asiointi (palvelut)	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- asioiden hoitaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
									ka 5,8
1. arviointi 3.12. 2009									
♦ arjen sujuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- asuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- raha-asiat/talous	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- asiointi (palvelut)	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- asioiden hoitaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
									ka 7,4
2. arviointi 4.2. 2010									
♦ arjen sujuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- asuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- raha-asiat/talous	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- asiointi (palvelut)	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- asioiden hoitaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
									ka 8,2
3. arviointi 31.3.2010									
♦ arjen sujuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- asuminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- raha-asiat/talous	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- asiointi (palvelut)	10	9	8	7	6	5	4	3	2
- asioiden hoitaminen	10	9	8	7	6	5	4	3	2
									ka 9,2